

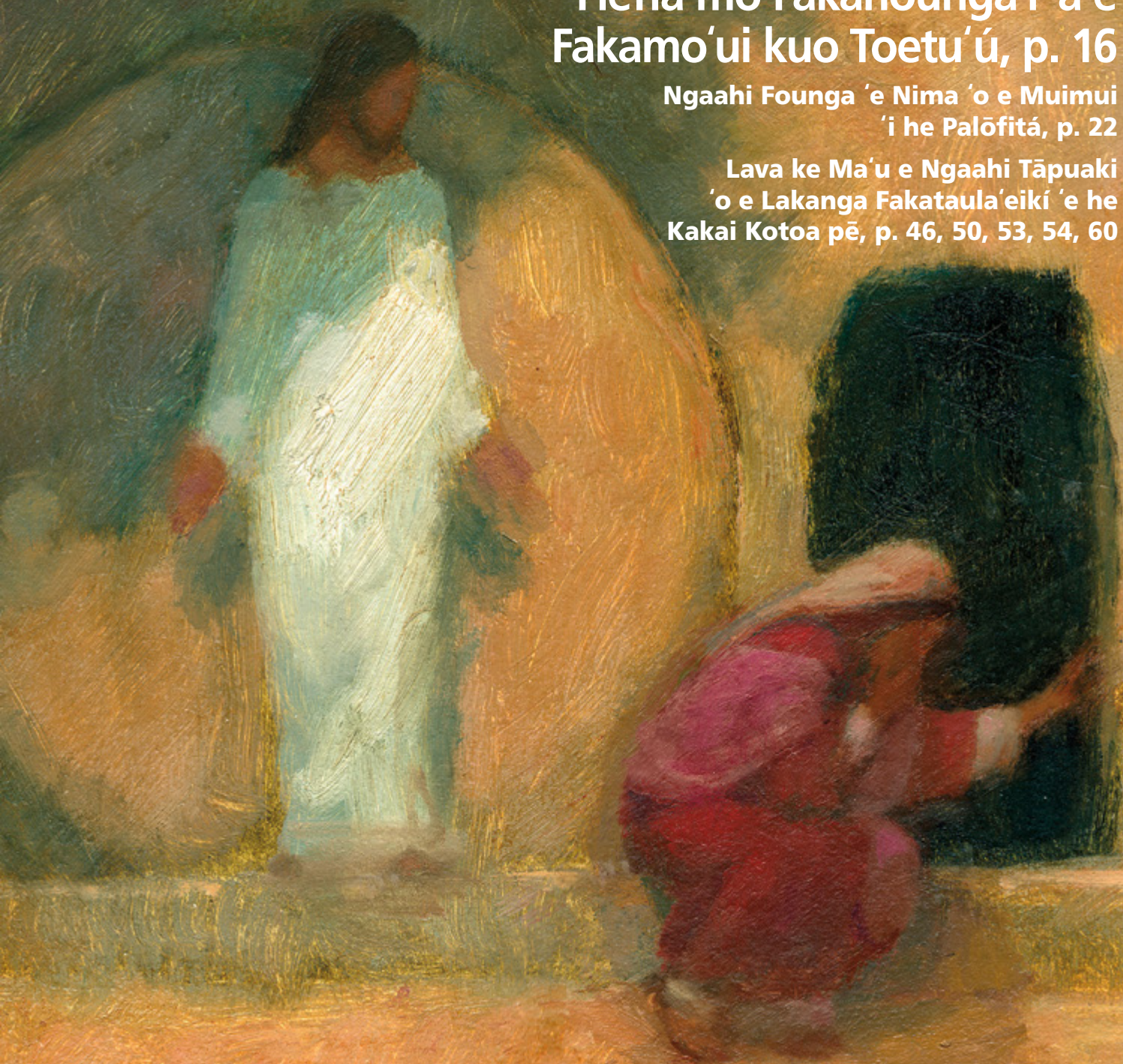
SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NĪ • 'EPELELI 2014

Liahona

Fiefia mo Fakahounga'i 'a e
Fakamo'ui kuo Toetu'ú, p. 16

Ngaahi Founga 'e Nima 'o e Muimui
'i he Palōfitá, p. 22

Lava ke Ma'u e Ngaahi Tāpuaki
'o e Lakanga Fakataula'eikí 'e he
Kakai Kotoa pē, p. 46, 50, 53, 54, 60

*“He ‘oku lava koā
‘e ha fefine ‘o
fakangalalo’i
‘a ‘ene tama ‘oku
kei huhú, ‘o ‘ikai
ai te ne mā’u ha
‘ofa mamahi ki
he tama ‘o
hono manavá?
‘lo, te nau fa’a
fakangalo’i,
ka ‘e ‘ikai te u
fakangalo’i koe.
“Vakai, Kuó u
tohi tongi koe
‘i hoku ongo
‘aofi nimá.”*

‘Isaia 49:15–16

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Ko Ha Taula Mālohi mo Fefeka**
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ko e Misiona Fakalangi 'o Sisū Kalaisi: Fakamo'uí mo e Huhu'í**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 12 Ko e To'ukupu 'o e 'Eikí Kitautolu**
Fai 'e Neil K. Newell
'Oku fakahaa 'i 'e he Kāinga-lotu mei Palāsila, 'Ekuatoa, 'Otu Filipainí, mo Lusia 'a e 'uhinga hono tokoni 'i 'a kinautolu 'oku faingata 'a 'iá.

- 16 Kau Fakamo'oni Makehe 'oku nau Fakamo'oni ki he Kalaisi Mo'uí**
Ko e fakamo'oni 'a e kau mēmipa 'o e Kau Palesitenisi 'Uluaki mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposeolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā fekau'aki mo e Fakamo'uí.

- 22 Muimui 'i he Palōfitá**
Fai 'e 'Eletā William R. Walker
'Oku totonu ke tau ako 'a e ngaahi lēsoni 'e nima ko 'enī mei he ngaahi sīpinga fakatāutaha 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní.

- 26 Ko e Kau Paionia 'i he Fonua Kotoa Pē: Ko e 'Otu Filipainí: Ko e Mālohi Fakalaumālie 'i he 'Otu Motu 'o e Tahí**
Neongo 'a e ngaahi fakatamaki fakanatulá mo e faingata 'a 'ia fakapa'anga 'i he 'Otu Filipainí, kuo fakamo'oni 'i 'e he Kāingalotú ha tupulaki fakaofo 'i ai.

- 32 Ko Hono Faka'aonga 'i e Palani 'o e Fakamo'uí ke Tali e Ngaahi Fehu'í**
Fai 'e LaRene Porter Gaunt
'E lava ke tokoni 'a e palani 'o e fakamo'uí ke tau tali ha ni'ihī 'o e ngaahi fehu 'i mahu'inga 'o e mo'uí.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Kau Palōfita 'o e Fuakava Motu'á: Mōsese**
- 10 Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Ko e 'Aho 'e Fitu kimu'a he Toetu'ú**
- 36 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ma'u ha 'Amanaki Lelei 'i he Kaha'ú**
Fai 'e Stan Pugsley

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: *Garden Tomb*, 'e J. Kirk Richards, 'ikai ngofua ke hiki hano tatau. 'I loto he takafi mu'á: Tā fakatāta'a 'i 'e John Luke.

40

40 Kapau 'e Hanga Taha 'a Homou Matá ki Hoku Nāunaú

Fai 'e Katherine Nelson mo Heidi McConkie

Ko e tokotaha anga maluu 'okú ne toe fie ma'u ha me'a lahi ange kae 'ikai ko e vala tãú pē.

44 Fakamatala ki he Kakai Lalahi kei Talavou: Fakauli mo e Feilaulaú 'i Finilani

Fai 'e Melissa Zenteno

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo' i e Liahona 'oku fu-fuu 'i he makasini ko 'eni.

Tokoní: Ko e hã 'a 'ene ngaahi me'a 'oku sai'ia taha ai?

54

46 Kakai Tangata mo Fafine 'i he Ngāue 'a e 'Eikí

Fai 'e Eletā M. Russell Ballard

'Oku fie ma'u ke mahino ki he kakai tangata mo fafiné 'a e ngaahi mo'oni 'o kau ki he fatongia 'o e kakai fefiné 'i he pule-anga 'o e 'Otua.

50 Ko e Teuteu ke Ngāue, Ko e Ngāue ke Mateuteú

Fai 'e David L. Beck

'E hanga 'e ho'o tokoni 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné 'o fokotu'u 'a e tu'unga mo'uí ki he toenga 'o ho'o mo'uí. Ko e fougā 'eni.

53 Ko e Mālohi ke Faitāpuekina 'a e Kakai kotoa Pē

54 Ko Hono 'Omi 'o e Ngaahi Tāpuaki 'o e Lakanga Faka-aula'eiki ki Homou 'Apí

Fai 'e Bonnie L. Oscarson

Neongo pe ko e hã ho tu'unga tangata pe fefiné, te ke lava 'o fakafalala ki he mālohi 'o e lakanga fakataula'eiki ke ne faitāpuekina koe mo ho fāmili.

56 Ko e Loto Falala 'o e Mo'ui Tāú

Fai 'e Eletā Jeffrey R. Holland

'I he taimi 'oku ui ai koe ke ke ngāue'aki 'a e lakanga fakataula'eiki, 'okú ke ma'u nai ha loto falala ke tali?

60 Ko e Matapaá pea mo e Halá

62 Ngaahi Fehu'í mo e Tali

Ko e hã 'oku tonu ke u fai 'i he taimi 'oku 'ohake ai ha tefito 'i he akó 'oku fepaki mo e ngaahi akonaki 'o e ongoongolelé, hangé ko e fakatōtamá?

64 Mo'oni pe Hala?

Fai 'e David A. Edwards

Tali 'a e ngaahi fehu'í ko 'eni pea ako lahi ange ki he fougā 'oku lohiaki 'i ai kitautolu 'e Sētané.

68

67 "Fu'u faingofua ia, Kulenipā!"

Fai 'e Eletā Enrique R. Falabella

Na'e pehē 'e Lesieli 'oku 'ikai ke ne fu'u lahi fe'unga ke lau e Tohi 'a Molomoná.

68 Ko e Tala'ofa 'a Polotá

Fai 'e Carole M. Stephens

Na'e tauhi 'e Polota 'ene ngaahi fuakavā—ka na'e 'ikai ke ne 'ilo' i ia!

70 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimeli ki 'Apí: Ko e Fāmili Ko e Uho la 'o e Palani 'a e Tamai Hēvani

Fai 'e Jan Taylor

72 Fakakaukau Lelei

73 Hiki e Maká

Fai 'e Eletā Terence M. Vinson

'Oku fie tokoni mai 'a e 'Eiki ke solova 'etau ngaahi palopalemá—'o kau ai mo e ngaahi palopalema íkí.

74 Fakakaungāme'a 'i he Funga Māmani: Ko Tulia au mei he 'Otu Filipaini

76 Ma'á e Fānau Íkí

81 Tā 'o e Palōfitá: Hauati W. Hanitā

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu

Mā Ūa: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Jose L. Alonso, Mervyn B. Arnold, Shayne M. Bowen, Stanley G. Ellis, Christoffel Golden

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Susan Barrett, Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jennifer Grace Jones, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekerk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka 'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka 'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu' 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Tom Child, Nate Gines, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini:

Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu' ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita Vika Taukolo

Kaungā 'Ētita Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoā 'o e ngaahi Liahona he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēke: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemipoutia, Pulu'ālia, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenima'āke, Hōlani, Pili'ānia, 'Estiōnia, Fisi, Finilani, Falanisē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlea, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Suētēni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2014 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti' o 'Amelika.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatālā mo e ngaahi fakatātā 'i he Liahonā ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialē pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'a'i atu ai hano fakatapatupai, 'i he tafa'aki 'oku fakamatālā ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

April 2014 Vol. 38 No. 4. LIAHONA (USPS 311)

Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'a e Efiati Fakafamili 'i 'Api

'Oku 'i he pulusinga ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi 'ekitiviti' e lava ke faka'aonga'i ki he efiati fakafamili 'i 'api. Ko ha sipinga 'eni' e ua.

FAITAAKI 'O E ATIA 'E DAVID STOKER

"'Aho 'e Fitu Kimu'a He Toetu'u,"

peesi 10, mo e **"Kau Fakamo'oni Ma-kehe 'oku nau Fakamo'oni ki he Kalaisi Mo'ui,"** peesi 16: Te ke lava 'o faka'aonga'i 'a e ngaahi nāunau 'i he ngaahi fakamatala ko 'eni ke fakahoko ha'amou fakataha lotu faka'aho mo ho fāmili he uike kimu'a he Toetu'u. Kamata 'i he Sāpate kimu'a e Toetu'u, lau 'a e ngaahi fakamo'oni 'a e Kau Palesitenisi 'Uluaki 'i he peesi 17 pea muimui ki he ngaahi fakahinohino 'i he "'Aho 'e Fitu Kimu'a He Toetu'u." 'I he 'aho kotoa pē mei ai, lau e ngaahi fakamo'oni 'o ha ongo 'Aposetolo 'e ua pea faka'aonga'i e ngaahi folofolā, ngaahi hiva, mo e 'ekitiviti' 'i he "'Aho 'e Fitu Kimu'a He Toetu'u" ke vahevahe ha pōpoaki mo ho fāmili. 'I he Pongipongi Toetu'u, te ke lava 'o sio 'i he

vitiō mei he Tohi Tapū "Kuō Ne Toetu'u," 'e lava ma'u atu 'i he lds.org/bible-videos ('i ha ngaahi lea fakafonua kehekehe).

"Fu'u Faingofua ia, Kulenipā!" peesi 67: Hili hono lau e talanoa ko 'eni, 'e lava ke ke to'o mai ho uasi! Fakakaukau ke lau ha peesi mei he Tohi 'a Molomonā mo ho fāmili pea vaka'i e taimi ki he lōloa 'o e taimi ki hono lau. Faka'aonga'i 'a e taimi ko iā ko ha fakahinohino, pea fakafuofua'i e lōloa 'e lava ai ho fāmili ke nau lau e Tohi 'a Molomonā. Mahalo te ke fie fokotu'u ha taumu'a ke lau fakataha 'a e Tohi 'a Molomonā. 'E tokoni kapau te mou fa'u ha taimi-tēpile, hangē ko e lau 'i ha taimi tukupau he 'aho kotoa pē, ke a'usia ho'o taumu'a ngāuē.

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e Liahonā mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENĪ

'Oku fakafongonga'i 'e he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi uluaki 'o e fakamatālā.

'Amanaki lelei, 80

Fa'a 'ilo'ilo, 64

Fa'ifa'itaki'angā, 22

Fakalelei, 7, 10, 16, 32, 76

Fakamo'oni, 62

Fakaului, 26, 44

Fāmili, 46, 50, 54, 70

Fuakava Motu'a, 8

Hanitā, Hauati W., 81

Hisitōlia 'o e Siasi, 26

Hou'eiki fafinē, 46

Kau palōfitā, 8, 22

Ko hoto mahu'inga

fakatāutahā, 7, 12

Konifelenisi lahi, 4

Lakanga fakataula'eiki, 46,

50, 53, 54, 56, 60

Lea Fakafonua, 40

Loto Mamahi, 37, 39

Monson, Thomas S., 22

Ngaahi Fuakavā, 68

Ngāue fakafaifekā, 26, 62

Ngāue tokoni, 12, 36,

38, 50

Ongo'i 'A'apā, 76

Palani 'o e fakamo'ui, 32,

37, 39, 70

Sisū Kalaisi, 4, 7, 10,

16, 76

Temipalē, 26, 44

Teunga tāu, 40

Toetu'u, 10, 16

Tohi 'a Molomonā, 67

Uelofeā, 12, 36

**Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf**

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'Uluakí

TAULA

KO HA

MĀLOHI MO FEFEKA

Ne 'ikai ke fu'u fuoloa mei heni na'á ku ma'u 'a e faingamālie ke folau 'i ha vaka lahi 'i he matāfanga faka'ofa 'o 'Alasikā, USA. Neongo na'e teuteu 'a e 'eikivaká ki he nofo pō kakato 'a e vaká 'i ha feitu'u ne tasilo hono matāfangá, ka na'á ne vakai'i fakalelei e feitu'ú pea mo e ngaahi tūkungá, hangē ko e taimi mamaha mo e hu'a 'o e tahí, loloto 'o e vaí, pea mo e mama'o mei ha me'a 'e ala hoko ai ha fakatu'utāmaki. 'I he taimi na'á ne ongo'i fiemālie aí, na'á ne fakaholo hifo leva e taulá ke lava 'o malu mo tu'uma'u 'a e vaká, kae lava 'a e kau pāsésé 'o ma'u ha faingamālie ke nau matamatalelei 'i ha faka'ofa'ofa makehe 'o e ngaahi fakatupu 'a e 'Otuá.

'I he'eku vakai ki he matāfangá, ne u fakatokanga 'i e kamata ke tēkina 'a e vaká ia 'i he ki'i havilivili ne 'así mo e 'au 'a e tahí. Ka neongo ia, na'e tētē pē vaká ia pea 'ikai toe mavahe mei he fo'i feitu'u na'e ngata mei ai e maeá mo e mālohi 'o e taulá.

Na'e 'ikai tuku pē 'e he 'eikivaká ia e taulá he loto vaká ke toki tukuhifo pē kapau 'e ofi mai ha matangi. 'Ikaí, na'á ne lí e taula 'o e vaká ke faka'ehi'ehi pē mo malu 'i e vaká mei ha'ane tēkina atu ki ha potu tahi 'oku 'ikai malu pe mei ha'ane tēkina 'o hake 'i ha hakau, kae kei ongo'i malu pē 'a e kau pāsésé mo e kau ngāue 'o e vaká.

'I he'eku fakakaukau ki he me'a ko 'ení, na'e ha'u ki he'eku fakakaukau kapau 'oku 'ikai ko ha faingamālie 'eni ki ha talanoa fakatātā, ta kuo te'eki ai ke u pailate 'i ha vakapuna.

Ko e hā 'oku Tau Fie Ma'u ai Ha Taulá

Ko e taumu'a 'o e taulá ke ne tauhi ma'u mo malu ha vaka 'i ha feitu'u pau pe ko 'ene tokoni ke mapule'i e vaká lolotonga ha matangi kovi. Neongo ia, ke a'usia e ngaahi taumu'a mahu'inga ko 'ení, 'oku 'ikai fe'unga 'a e taulá pē. Kuo pau ke fefeka 'a e taulá, falala'anga, pea tonu hono faka'aonga'í 'i he taimi mo e feitu'u totonu.

'Oku fie ma'u foki 'e he fakafo'ituitui mo e ngaahi fāmilí ha taula.

'E lava ke hoko mai 'a e ngaahi faingata'á ko ha matangi mālohi ke ne ofe'i kitautolu mei he hala totonú mo ne fakamanamana 'i ke teke'i kitautolu ki he 'ulu'ulú. Ka ko e taimi 'e ni'ihi 'oku tau 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki neongo 'oku 'asi malu 'a e me'a kotoa—pea malū 'a e matangí mo toka 'a e vaí. Ko hono mo'oní, 'e lava pē ke tau 'i he fakatu'utāmaki taupotu tahá 'i he taimi 'oku tau tēkina mo 'ikai fu'u ngaue aí, 'o 'ikai ke tau fakatokanga'i.

Ko e Ongongolelei 'a Hotau Taulá

Ko e taulá 'oku fie ma'u ke fefeka, mālohi, pea tokanga'i lelei ke maau 'i he taimi 'oku fie ma'u aí. 'Ikai ngata aí, 'oku fie ma'u ke ne lava 'o matu'uaki 'a e mālohi 'o e ivi 'okú na fehangananga'i.

Ko e mo'oni, ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ko ha taula. Na'e teuteu 'i ia 'e he Tupu'anga 'o e 'univēsí koe'uhí ko ha taumu'a fakalangi pea fakataumu'a ke hoko ko ha malu'anga mo ha fakahinohino ki He'ene fānaú.

He ko e hā koā 'a e ongoongolelei, makehe mei he palani 'a e 'Otuá ke huhu 'i 'a 'Ene fānaú mo fakafoki kinautolu ki Hono 'aó?

'I he'etau 'ilo'i ko ia ko e natula 'o e ngaahi me'a kotoa pē ke 'auhia, 'oku fie ma'u ke fokotu'u ma'u 'etau ngaahi taulá 'i he fakava'e 'o e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei. Kuo pau ke 'oua na'a tuku hifo fakama'ama'a pē ia 'i he 'one'one 'o e hīkisiá pe koloa pē ke ki'i lave atu ki he'etau fakamo'oni.

'Oku tau ma'u he māhiná ni ha faingamālie ke fanongo ki he kau tamaio'eiki 'a e 'Otuá 'i he konifelenisi lahi 'o e Siasí. 'Oku hanga 'e he'enau ngaahi leá, fakataha mo e folofolá pea mo e ue'i 'a e Laumālié, 'o 'omai ha fakava'e mālohi 'o e ngaahi tu'unga 'ulungaanga mo e ngaahi tēfito'i mo'oni ta'engata 'e lava ke fakama'u ki ai 'etau taulá ke

tau lava 'o tu'u ma'u mo ta'eue'ia pea mo malu 'i he uhouhonga 'o e ngaahi faingata'a 'o e mo'ui.

Na'e ako'i mai 'e he palōfita ko Hilamaní 'o pehē, “Oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mo langa ai homo makatu'ungá; koe'uhi ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi ngahaú 'i he 'ahiohio, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u afā lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahí mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá, koe'uhí ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e makatu'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga” (Hilamani 5:12).

Ko e Mahu'inga 'o ha Taula Mālohí

'Oku lahi ha ngaahi founa 'i he mo'ui 'okú ne sivi'i 'etau taulá mo 'ahi'ahi'i kitautolu ke tau tēkina. Ka neongo iá, kapau 'oku tonu hono fokotu'u 'a 'etau ngaahi taulá 'i he maka 'o hotau Huhu'í, te nau tu'u ma'u—neongo e mālohi 'o e matangi mo e 'au e tahí, pe ko e lalahi 'a e kaupeaú.

Ko e mo'oni, 'oku 'ikai ngaohi ha vaka ke tu'u ma'u pē 'i ha taulanga ka

'okú ne 'ohake 'a e taulá 'o ne folaua e tahi 'o e mo'ui. Ka ko ha talanoa fakatātā ia ki ha taimi kehe.

'I he taimi ní, 'oku ou nonga 'i he'eku 'ilo'i ko e taula 'o e ongoongo-leleí pea mo e maka 'a hotau Huhu'í te ne tokoni'i kitautolu ke tau tu'u ta'eue'ia mo malú.

'E hanga 'e he taula ko iá 'o tokoni'i kitautolu ke 'oua te tau tēkina atu ki he fakatu'utāmaki mo e faingata'á. Te ne lava 'o 'omai ha faingamālie ke tau fiefia ai 'i he ngaahi faka'ofa'ofa ta'efakatataua mo'ui mohu feliliu'aki mo faka'eie'iki ni.

'Oku faka'ofa'ofa mo mahu'inga 'a e mo'ui. 'E lava 'e he matangi, afaá,

mo e ta'au 'o e mo'ui 'o tafia atu kitautolu ki he fakatu'utāmaki 'oku tau lava 'o mamata pe 'ikai mamata ki aí, ka 'e hanga 'e he pōpoaki 'o e ongoongoleleí mo hono mālohi fakalangí 'o pukema'u kitautolu 'i he hala ke tau foki malu hake ai ki he taulanga ū 'o 'etau Tamai Hēvaní.

Ko ia ai, 'oua mu'a na'a ngata pē 'i he'etau *fanongo* ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli ka tau *faka'aonga* 'i 'enau ngaahi pōpoaki ko ha taula mālohi mo fefeka ki he'etau mo'ui faka'ahó.

'Ofa ke tāpuekina kitautolu 'e he 'Otuá mo tatakí kitautolu 'i he ngāue mahu'inga ko 'ení! ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Fakakaukau ke alea'i 'a e mahu'inga 'o e ngaahi taulá 'o hangē ko ia ne hoko 'i he fāmili 'o Lihai mo 'enau folau ki he fonua 'o e tala'ofá (vakai 1 Nīfai 18). Te ke lava 'o fakamahino'i ange 'a e 1 Nīfai 18:11–15, ko e taimi ia na'e ha'i ai 'a Nīfai, 'ikai toe ngāue 'a e Liahoná, pea na'e 'uli-mo-tafoe pē 'a e vaká 'e he ngaahi matangi mālohí. Ko e hā e ngaahi nunu'a 'oku tau fehangahangai mo ia 'i he taimi 'oku 'ikai fakama'u ai 'etau taulá 'i he ongoongoleleí? 'E lava foki ke ke fakamahino'i ange 'a e 1 Nīfai 18:21–22 pea mou alea'i e founa te tau lava 'o malu ai 'i he'etau tafoki ki he Fakamo'ui.

Konifelenisi lahi pea mo Au

Fai 'e Sarah Deeks

Na'á ku fa'a fakakaukau ki he faka'osinga 'o e uike konifelenisi lahi na'e lōloa mo ta'eoli, ka 'i he 'osi atu 'a e taimi, kuó u ma'u ha 'ofa mo e vėkeveke ke fai mo a'u ki ai. 'E lava 'o fakafonu fakalaumālie kitautolu 'i he faka'osinga 'o e uiké 'i he Konifelenisi lahi, ka 'e fai-ngofua pē 'a e ngalo atu e ngaahi ongo ko 'eni 'i he a'u ko ia ki he 'aho Mōnité. Ko e ni'ihī 'o e ngaahi fakakaukau ko 'eni 'oku ne lava ke tokoni' ai ke u ako lahi lolotonga 'a e konifelenisi.

'Oku ou teuteu' ai ki he konifelenisi 'aki 'eku hiki hifo ha ngaahi fehu'i, pea u hiki hifo leva 'a e lahi taha 'o e ngaahi tali teu ma'u. 'I he 'osi ia, 'oku ou sai'ia leva ke hiki hifo 'a e ngaahi lea mei konifelenisi mo e ngaahi hivá mei he LDS.org pea fakahū leva ia ki he MP3 ke u lava 'o fanongo ki ha lea pe

himi 'i he'eku 'alu atu ki he'eku ngaahi ngāue 'i he 'ahó. 'Oku ou sai'ia ke toki ako 'a e ngaahi lea mei he konifelenisi 'i he *Liahona*. 'Oku ou faka'ilonga' i mo ha fanga ki'i fakamatala 'i he tafa'aki 'o 'eku tohi. 'I he a'u ko ia ki he konifelenisi hokó kuó u 'osi faka'aonga' i lelei 'eku tohi makasini ko ia. 'Oku fa'a faka'aonga' i 'e hoku fāmilí 'i he taimi 'e ni'ihī 'a e ngaahi pōpoaki 'i he efiāfi fakafāmilí.

Kapau 'oku tau fie ma'u ke tau ma'u 'a e ongo 'a e laumālié lolotonga 'a e konifelenisi 'oku fie ma'u ke tau ngāue' i ia, ka 'i he taimi 'oku ou fai ai 'eni 'oku ou ongo' i ha tāpuaki lahi 'iate au. 'Oku ou fa'a ma'u ha ngaahi tatakī mo ha ivi mālohi 'i he taimi 'oku ou ako ai 'a e ngaahi pōpoaki mei he konifelenisi, pea 'oku ou 'ilo' i 'oku ue' i fakalangī 'a e ngaahi pōpoaki ko ia.

'Oku nofo 'a e tokotaha fa'u tohi 'i Tolonitō, Kānata.

FĀNAÚ

Fokotu'u Ha'o Taula

Ko e hā te ne tauhi koe ke ke tu'uma'u 'i he ongoongolei? Tā ha laine mei he maea 'i he to'ukupu 'o e tamasi'i ki he ngaahi me'a 'oku pehē 'e Palesiteni 'Ukitofa ko e ngaahi feitu'u malu ke fokotu'u ai ho taulá.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea feinga ke ke 'ilo e me'a ke vahevahé. 'E fakatupu-laki fēfē 'e he mahino ki he mo'ui mo e misiona 'o e Fakamo'u'i ho'o tui kiate Iá mo tāpuékina ai kinautolu 'okū ke tokanga 'i 'i he faiaiko 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefociety.lds.org.

Ko e Misiona Fakalangi 'o Sīsū Kalaisí: Fakamo'u'i mo e Huhu'í

Ko e konga 'eni 'o ha ngaahi Pōpoaki 'a e Faiaiko 'A'ahí 'oku fakatefito 'i he ngaahi tafa'aki 'o e misiona 'a e Fakamo'u'i.

Ko e taha 'o e huafa mahu'inga taha 'okú ne fakamatala 'i 'a Sīsū Kalaisí ko e Huhu'í," na'e pehē 'e 'Eletā D. Toti Kulisitofasoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. "Okú 'uhinga e fo'i lea *Huhu'í* ke totongi ha ha'isia pe mo'ua. 'E toe lava foki ke 'uhinga 'a e *Huhu'í* ke fakahaofi pe fakatau'atāina 'i 'i hano totongi ha mo'ua. . . . 'Okú fakafōtunga mai 'e he ngaahi 'uhingá ni takitaha ha ngaahi konga kehekehe 'o e Huhu'í ma'ongo'onga ne fai 'e Sīsū Kalaisí 'i He'ene Fakalelei, 'a ia 'oku kau ai, 'o fakatatau mo e fakalea 'a e tikisinalé, 'ke fakatau'atāina 'i mei he angahalá mo hono ngaahi tauteá, hangē ko hano fai ha feilaulau ma'á e taha angahalá."¹

Na'e pehē 'e Linitā K. Peatoni, ko e palesiteni lahi 'o e Fine'ofá: "Na'e fekau'í mai 'e he Tamai Hēvaní . . . ke 'omi 'a Hono 'Alo pē Tahá pea ko e 'Alo haohaoa ke mamahi ma'a 'etau ngaahi angahalá, loto mamahí, mo e me'a kotoa pē 'oku ngali ta'e fakafiemālie 'i he'etau mo'ui fakafō'ituitui.

“. . . Na'e tangi ha fefine ne fuoloa

'ene fe'ao mo e 'ahi'ahí mo e mamahí, 'o pehē, 'Kuo u toki 'ilo'í 'oku ou hangē pē ha la'i pa'anga 'e 20 pepa [motu'á]—'o manusinusi, mahaehae, 'uli, ngaohikovia mo likoliko. Ka . . . 'oku ou kei pa'anga pē 'e 20. Na'e 'ilo pē 'e he fefine ko 'enī . . . na'e mahu'inga fe'unga ia ki he ['Otuá] ke 'omi Hono 'Aló ke fai 'a e fakalelei kiate ia, fakafō'ituitui. 'Okú totonu ke 'ilo 'e he fefine kotoa pē 'i he Siasí 'a e me'a 'oku 'ilo 'e he fefine ko 'enī."²

Mei he Folofolá

2 Nifai 2:6; Hilamani 5:11–12; Mōsese 1:39

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. D. Todd Christofferson, "Huhu'í," *Liahona*, Mē 2013, 109.
2. Linda K. Burton, "Kuo Tohi Koā 'i Hotau Lotó 'a e Tui ki he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi?" *Liahona*, Nōvema 2012, 114.

Tuí, Fāmilí, Fakafiemālie

Mei Hotau Hisitōliá

'Okú kau 'i he Fuakava Fo'ou ha ngaahi fakamatala 'o ha kau fefine na'a nau fakaha'a 'i 'enua tui kia Sīsū Kalaisí, ako pea mo'ui 'aki 'Ene ngaahi akonakí, pea fakamo'oni 'i 'a 'Ene ngāuē, ngaahi maná, mo e faka'e'i'eikí.

Na'e folofola 'a Sīsū ki he fefine 'i he vaitupu:

"Ka ko ia 'e inu 'i he vai te u foaki kiate iá, 'e 'ikai 'aupito toe fie inu ia; ka ko e vai te u foaki kiate iá 'e 'iate ia ko e matavai mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engatá.

"Pea pehē 'e he fefiné kiate la, 'Eiki, foaki mai 'a e vai ni kiate au, ke 'oua na'a ku fie inu. . . .

"'Okú ou 'ilo 'oku ha'u 'a e Misaiá, 'a ia 'oku ui ko Kalaisí: pea ka ha'u ia, te ne fakahā 'a e me'a kotoa pē kiate kimautolu.

"Pea talaange 'e Sīsū kiate ia, Ko Au ia 'oku lea kiate koé."

Pea na'e "tuku 'e he fefiné 'ene hina vai", pea na'a ne 'alu 'o fakamo'oni 'o kau kiate la 'i he koló. (Vakai, Sione 4:6–30.)

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. Te tau fakaha'a 'i fēfē 'etau hounga'ia ki he Fakamo'u'i mo e Huhu'í, ko Sīsū Kalaisí?

2. Ko e hā ha founa 'e lava ke tau ma'u ai 'a e ngaahi tāpuaki 'o e feilaulau fakalelei 'a hotau Fakamo'u'i 'i he'etau mo'ui?

MŌSESE

*"Pehē fau 'a Mōsesē 'oku fakamatala 'i ai 'a Kalaisi 'oku hangē ko e Palōfita 'a ia ko e taki tau 'o e hako 'o 'Isilelí 'i he kuonga mu'á."*¹—*Eletā Pulusi R. Makongikī (1915–85) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá*

Na'e fā'ele'i au 'i 'Isipite 'i he taimi na'e 'i ai 'a hoku kakaí, 'a ia ko e kau 'Isilelí, na'a nau nofo pōpula. 'I he manavahē ko ia 'a Felo 'i he faka-'au ke tokolahi 'a e kau pōpulá, na'á ne tu'utu'uni ai ke tamate'i 'a e fānau tangata valevale kotoa pē 'i hono fanau'í. Ke malu'i aú, na'e fūfuu'i au 'e he'eku fa'eé 'i ha māhina 'e tolu peá ne toki fa'o au 'i ha kato 'o fakatētē au 'i he lotolotonga 'o e potu 'akau 'o Nailá. Na'e 'ilo au 'e he 'ōfefine 'o Feló peá ne ohi hake au ko hono foha.²

'I he taimi ne u lahi aí, ne u mavahe mei 'Isipite 'o nofo 'i he fonua 'o Mitianí. Na'e 'ofeina au 'e Setelō, ko ha tauhi-sipi mo ha taula-'eiki, pea mali mo hono 'ōfefine ko Sīpolá. Ne u ma'u e Lakanga Taula-'eiki Faka-Melekisēteki meia Setelō.³

'I ha 'aho 'e taha lolotonga 'eku tokanga 'i 'a e tākanga 'a Seteloo, ne hā mai 'a e 'Eikí kiate au 'i ha fu'u 'akau ne vela pea na'e ui au ke fakatau'atāina 'i e fānau 'a 'Isilelí mei he nofo pōpulá.⁴

Na'á ku toe foki ki 'Isipite 'o fakahā kia Felo ke fakatau'atāina 'i e kakai 'o e 'Eikí, ka na'á ne fakalahi 'a 'enau ngaahi kavengá. Na'e fekau'i 'e he 'Eikí ha ngaahi mahaki faka'auha ki he kau 'Isipité, ka na'e kei fakafefeka 'a e loto 'o Feló 'o ne fakafisi ke fakatau'atāina 'i e kakai 'o 'Isilelí. Ko e faka-'auha faka'osi ko e ha'u 'o e 'āngelo faka'auhá 'o tāmate'i 'a e foha lahi 'o e fāmilī kotoa pē 'o 'Isipite. Na'e fakahaofi 'a e kau 'Isilelí mei he 'āngelo

faka'auhá 'aki 'enau vali 'a e toto 'o ha lami ta'e-mele 'i honau matapaá pea nau nofo 'i lotu. Kiate aú, na'e fokotu'u 'e he 'Eikí 'a e Kātoanga 'o e Laka Atú ko ha ouau ke tokoni ki he kau 'Isilelí ke nau manatu 'i 'a e mana ko 'ení he ta'u kotoa pē.⁵

Na'e hanga 'e he mahaki faka'auha faka'osi ko 'ení 'o 'ai ke tukulolo 'a Felo pea fakatau'atāina 'i 'a e kau 'Isilelí. Ka na'e toe fakafefeka kimui 'a e loto 'o Feló pea ne fekau'i 'a 'ene kau taú ke nau muimui'i 'a e kau 'Isileli kuo nau mavahe atú. Na'e tāpuaki'i au 'e he 'Eikí 'aki e mālohi ke

fakamavaeua 'a e Tahī Kulokulá, pea ne mau hola 'i he kelekele mōmōá kae tafia 'a e kau tau 'a Feló 'i he tahí.⁶

Na'e tatakī leva kimautilu 'e he 'Eikí 'i he feitu'u maomaonganoá 'aki ha 'ao 'i he 'ahó pea mo ha pou afi

MŌSESE 'I HE VAO'AKAU' © PROVIDENCE COLLECTION; TAA' 'E MŌSESE 'E TAHĪ KULOKULÁ, TĀ 'E ROBERT T. BARRETT; MŌSESE MO E NGA'AHĪ LA'I MAKÁ, TĀ 'E JERRY HARSTON; 'OKU UI 'E MŌSESE 'A 'ELONE KI HE NGA'UÉ, TĀ 'E HARRY ANDERSON; KO MŌSESE PEA MO E NGATA PALASÁ, TĀ 'E JUDITH A. MEHR

'i he po'ulí. Na'a Ne tokoni'i kimautilo 'aki 'a e vai, mana, mo e kueilí.⁷

Ne u kaka hake ki he Mo'unga ko Sainaí, 'a ia na'á ku nofo ai 'i he 'aho 'e 40 'o ma'u 'a e ngaahi Fekau 'e Hongofulú mei he 'Eikí. 'I he'eku foki mei he mo'ungá, ne tafoki 'a e kakai 'o 'Isilelí mei he 'Otuá 'o nau lotu ki ha 'uhiki'i pulu koula ne nau fokotu'u. Na'e 'ikai ke nau mo'ui taau ke ma'u 'a e fekau na'e foaki mai 'e he 'Otuá, ko ia ai ne u maumau'i 'a e ongo maka ne tohi ai 'a e fekaú. Ne u toe foki ki he mo'ungá, pea 'omai leva 'e he 'Eikí 'a e ngaahi fono ma'ulalo angé pea na'e fakahingoa ia kiate au—ko e fono 'a Mōsesé.⁸

'I he feitu'u maomaonganoá ne fakahā mai 'e he 'Eikí kiate au e ngaahi palani ke langa ha tāpanekale. Ne mau fua e tāpanekalé 'i he'emau ngaahi fefononga'akí kae lava ke mau hū ki ai. 'I he tāpanekalé, ne ma'u ai 'e he kakai ha ngaahi ouau pea na'á ku fetalanoa'aki ai mo e 'Eikí "mata ki he mata, 'o hangē ko e lea 'a ha tangata ki hono kāingá."⁹ Na'e toe faka'ali'ali mai 'e he 'Eikí kiate au e founga ke ngaohi ai 'a e puha 'o e fuakavá, ko e koloa mā'oní'oni 'oku tuku 'i he konga topu-tapu taha 'o e tāpanekalé, 'a ia ko e Potu Toputapu Tahá.¹⁰

'I he taimi na'e fekau'i mai ai 'e he 'Eikí 'a e "fanga ngata kona" ke ne tau-tea'i 'a e kau 'Isilelí, na'e fekau'i au ke u ngaohi ha ngata palasa pea fokotu'u mā'olunga ia 'i ha va'akau koe'uhí ko kinautolu kotoa pē na'e u'u 'e he fanga ngata koná ke nau sio ki ai pea mo'ui. Ka koe'uhí ko 'enau loto hīkisiá

mo e mahinongofua 'o e ngāué, ko honau tokolahi ne 'ikai ke nau sio ki ai pea na'a nau mate.¹¹

Na'e hanga 'e he 'Eikí 'o ai ke hē holo 'a e kau 'Isilelí 'i he feitu'u maomaonganoá 'i ha ta'u 'e 40 kimu'a pea nau toki a'u ki he fonua 'o e tala'ofá.¹² Na'e 'ikai ke u a'u ka na'e "ave au 'e he Laumālié" ki he 'Eikí.¹³ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Bruce R. McConkie, *Mormon Doctrine*, 2nd ed. (1966), 515; vakai foki Teutalōnome 18:15–19.
2. Vakai, 'Ekesōtosi 1; 2:1–10.
3. Vakai, 'Ekesōtosi 2:11–22; Tokāteline mo e ngaahi Fuakava 84:6.
4. Vakai, 'Ekesōtosi 3; 4:1–17.
5. Vakai, 'Ekesōtosi 5–12; 'Isikeli 45:21.
6. Vakai, 'Ekesōtosi 14.
7. Vakai, 'Ekesōtosi 13:21–22; 15: 22–27; 16; 17:1–7.
8. Vakai, 'Ekesōtosi 24:18; 31: 18; 32; 34.
9. 'Ekesōtosi 33:11.
10. Vakai, 'Ekesōtosi 25–29; 40: 21.
11. Vakai, Nōmipa 21: 6–9; 11 Nifai 17:41; 'Alamá 33:19–20.
12. Vakai, Nōmipa 14:33–34.
13. 'Alamá 45:19.

PUHA 'O E NGAHI MO'ONÍ: MŌSESE

Ngaahi Tohi 'a Mōsesé: Tānaki atu ki he tohi 'a Mōsesé 'i he Mata'i Tofe Mahu'ingá, na'e hiki ai 'e Mōsesé 'a e 'uluaki tohi 'e nima 'i he Tohi Tapú: Sēnesi, 'Ekesōtosi, Levitiko, Nōmipa, mo e Teutalōnome.

Ngaahi fatongia 'i he maama fakalaumālié:

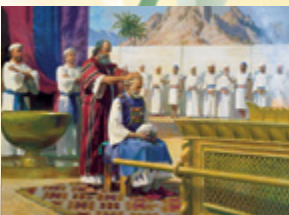
kuo filifili ke pule ki ha kuonga fakakosipeli (vakai, 'Epalahame 3:22–23)

Ngaahi fatongia 'o e mo'ui fakamatelié:

tataki 'a e kau 'Isilelí mei 'Isipite; ma'u 'a e fono 'i he Mo'unga ko Sainaí (vakai, 'Ekesōtosi 12; 20)

Ngaahi fatongia hili e mo'ui fakamatelié:

na'e hā 'i he Mo'unga 'o e Liliú, foaki 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí kia Pita, Sēmisi, mo Sione (vakai ki he Fakahinohino ki he ngaahi Folofolá, "Ko e Liliú," scriptures.lds.org); na'e hā 'i he Tempale Ketilani 'i 'Ohaiō, USA, 'i he 'aho 3 'o 'Epeleli, 1836, hono toe faka-foki mai 'a e ngaahi kī 'o hono tānaki 'o 'Isilelí kia Siosefa Sāmīta (vakai, T&F 110:11)

KO E 'AHO 'E FITU KIMU'A HE TOETU'Ú

Te ke lava ke ako mo ho fāmilí fekau'aki mo e me'a na'e fai 'e Sisū lolotonga 'Ene kei 'i he māmaní. Kamata 'i he Sāpate kimu'a he Toetu'ú. 'I he 'aho kotoa, lau e folofolá, fai 'a e 'ekititiví, pe hiva'i ha hiva (pe ko ha fo'i hiva 'e taha 'i he tefito ko iá). Hili iá pea kosi pea fakapipiki 'i ha nge'esi puha 'a e fakatātá 'o Sisū 'oku felāve'i pea mo e folofola ko iá. 'I he kakato ko ia 'o e puhá 'i hono fakafonú, 'e vave mai leva e Sāpate Toetu'ú! ■

'AHO 1 Na'e fekau'i mai 'e he Tamai Hēvaní Hono 'Aló, ko Sisū Kalaisi, ke 'alo'i mai 'i he māmaní.
• Luke 2:4–7
• "Na'á Ne Fekau Hono 'Aló" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú, 20*).

'AHO 2 Na'e hoko pē 'a Sisū ko ha fānau. Te tau lava pē 'o hangē ko lá 'aki 'etau fai lelei mo angá'ofá.
• Luke 2:40, 52
• "Ko Sisuú Na'á Ne Hangē Ha kí'i Tamasi'i" (*Tohi Hiva 'A e Fānaú, 34*).

'AHO 3 Na'e tauhi kotoa pē 'e Sisū 'a e ngaahi fekau 'a e Tamai Hēvaní, kau ai 'a e fekau ke papitaisó.
• Mātui 3:13–17
• "When Jesus Christ Was Baptized" (*Children's Songbook, 102*).

'AHO 4 Na'e fakahoko 'e Sisū ha ngaahi mana lahi, 'o hangē ko hono fakamo'ui e kakai na'e puké, ko hono tokoni'i 'a e kakai ku'i ke nau toe 'ā, pea ta'ofi'a e matangi.
• Ma'ake 4:36–39
• "Talamai 'a e Ngaahi Talanoa 'o Sisū" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú, 36*).

'AHO

5 'I he 'Ohomohe Faka'osi, na'e kole 'e Sisū ki He'ene kau ākongá ke nau ma'u 'a e sākalamēnití ko ha founga ke manatu ai kiate la. 'I he taimi 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití he uike kotoa pē te tau lava 'o manatu'i 'a e Fakamo'uí.

- Luke 22:19–20
- Talanoa ki ho'o mātu'á 'o kau ki ha me'a te ke lava 'o fai ke tokoni'i ai koe ke ke fakakaukau kia Sisū lolotonga e sākalamēnití 'o e Sāpate ko 'ení.

'AHO

6 Koe'uhí 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū 'iate kitautolu, na'e ha'u 'a Sisū ki he māmaní ke fua 'etau ngaahi angahalá ko'e'uhi ke fakamolemole'i kitautolu pea tau foki ki he Tamai Hēvaní.

- Luke 22:41–44
- Ko e hā ha me'a 'e lava ke ke fai 'i he 'ahó ni ke fakahaa'i ai kia Sisū 'oku ke fakamālō ko'e'uhí ko 'Ene feilaulaú?

'AHO

7 Na'e toetu'u 'a Sisū, hili ha'ane 'i he fonualotó 'i he 'aho 'e tolu. Koe'uhí na'á Ne toetu'u, te tau lava 'o toetu'u foki.

- Sione 20:15–17
- Luke 24:36–40
- "Na'e Toetu'u Nai 'a Sisū?" (*Tohi Hiva 'A e Fānaú*, 64).

Te ke lava ke fakafanongo ki he ngaahi hiva 'i he ngaahi 'ekitivití ko 'ení 'i he lds.org/music.

TOUKUPU 'O E EIKÍ KITAUTOLU

*'Oku mahu'inga 'aupito 'i he'etau hoko ko e kau ākongā 'a Sīsū Kalaisí ke tau fekumi
kia kinautolu 'oku masivā mo tokangaekina kinautolu 'oku faingata'a'ia.*

Fai 'e Neil K. Newell

Ngaahi Tokoni Fakauelofeá

L olonga e ngaahi fuofua 'aho 'o e Tō Lalo Faka-
'ekonōmiká, na'e kau fakataha atu ha kau palesiteni
siteiki 'e toko ono mei he Tele'a Sōlekí ke fehanga-
hangai mo e 'ao fakapo'uli 'o e masivā mo e fiekaia' 'a ia
'okú ne 'i he tu'unga fakatu'utāmaki ki hono lōmekina e
kau mēmipa lahi 'o e Siasí.¹ Neongo ne uesia 'e he fainga-
ta'a fakapa'anga faka'ekonōmiká ha kakai he feitu'u kotoa
pē, ka ko 'utā 'a e feitu'u na'e tautefito ki ai e maumaú.²

'I he taimi ko iá, na'e 'ikai fu'u lahi ha ngaahi ma'u'anga
tokoni 'a e kau Taki 'o e Siasí. Ko e mo'oni te nau lava 'o
faka'aonga'i e foaki 'aukaí, ka na'e te'eki ai ke nau a'usia
ha me'a pehē kimu'a ke lahi ange 'a e fie ma'ú he me'a
'oku ma'ú. 'I he fakahinohino 'a e kau Pisopeliki Pulé, na'e
'osi fokotu'u 'a e Deseret Employment Bureau 'i he ta'u
1900. Ka na'e 'ikai fe'unga fakanāunau ia ke ne tokanga'i
'a e ngaahi fie ma'u lahi ko 'ení.

Na'e 'ilo'i 'e he kau taki lakanga fakataula'eiki 'e toko
ono ko 'ení kapau 'oku fiema'u tokoni 'a e ni'ihí 'i honau
ngaahi siteikí, he 'ikai ke nau toe tatali. Kuo pau ke nau fai
ha ngāue 'i he taimi pē ko iá. Na'a nau kamata 'aki hono
kumi ha ngāue ki ha ni'ihí. Na'a nau fokotu'utu'u ha kau
tangata pea 'ave kinautolu ki he ngoué ke nau utu 'a e
ngoué. Ko e fakafetongi ki he'enau ngāue, na'e anga'ofa
'a e kau ngoué 'o foaki ange ha me'akai ki he kau tangatá.
Na'a nau 'ave ki he fale tuku'anga koloá 'a e ngaahi me'a
ne hulú pea tufaki atu leva ia ki he ni'ihí kehe 'a ia na'a
nau fiekaia'. 'I he faka'au ke lahi e ngaahi foakí, na'e ka-
mata leva ke fa'o kapa leva 'e he Kāingalotú e me'akai ke

tolonga. Ko e kamata'anga eni 'o e polokalama uelofeá 'i
he onopōní.

Hili ha ta'u 'e valungofulu mei ai, na'e sio e kau taki
fakaonopooni 'o e Siasí 'i he funga 'o e māmaní ki honau
kāingalotú pea ma'u e ongo tatau ke nau tokoni'i kinautolu
'oku faingata'a'ia.

'I he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2011, na'e pehē 'e
Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesi-
tenisi 'Uluakí: "'Oku tau fa'a fakatokanga'i 'a e ngaahi
fie ma'u takatakai 'iate kinautolú pea tau 'amanaki 'e 'i ai
ha mana 'o ha'u ha taha mei ha feitu'u mama'o ke feau
e ngaahi fie ma'u ko iá. Mahalo te tau tatali ki ha kau
mataotao 'oku 'i ai ha'anau 'ilo makehe ke fakalelei'i 'aki
ha ngaahi palopalema pau. 'I he'etau fai 'ení, 'oku 'ikai
ke tau 'oange ai ki hotau kaungā'apí 'a e tokoni 'e lava ke
tau faí, pea 'oku tau to'o meiate kinautolu 'a e faingamālie
ke tokoní. Neongo 'oku 'ikai hano kovi 'o e kau mataotao
ia, ka tau sio angé ki hono mo'oni: he 'ikai pē ha taimi te
nau teitei tokolahi fe'unga ai ke fakalelei'i kotoa e ngaahi
palopalemá. Ka kuo tuku mai 'e he 'Eikí 'a 'Ene lakanga
fakataula'eikí mo hono fokotu'utu'ú kiante kinautolu 'i he
ngaahi pule'anga kotoa kuo fokotu'u ai e Siasí."³

Kuo tatakai ai ha tokolahi 'i he funga 'o e māmaní, 'e he
uiui'i ko 'ení ki he kau taki 'o e Siasí fakalotofonuá mo e
kau mēmipá ke fai ha ngāue 'i hono ue'i ia 'e he Laumālie
Mā'oni'oní 'o hangē ko e lea 'a Palesiteni 'Ukitofá, "faka-
kaukau 'i pē ia 'e [kinautolu]."⁴ Kuo nau pelu'i hake honau
soté pea feinga ke "manatu'i 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a

e kakai masivá mo e faingata'a'ia, pea mo e mahakí mo e tukuhāusiá” (T&F 52:40).

'Ekuatoa

Hangē ko Písope Sione Molaniti 'i Kuakeila, 'Ekuatoá, 'i he'ene sio atu ki he mēmipa 'a hono uōtí, ne mamafa 'a hono lotó. Fu'u lahi 'a e ngaahi fāmili ne fāinga ke ma'u e ngaahi fie ma'u 'o e mo'uí. Na'á ne fie ma'u ke tokoni 'i 'a kinautolu, ko ia na'á ne talanoa mo e kau taki fakauootí pea 'ave 'a e me'á ni ki he 'Eikí.

Koe'uhí he na'e si'isi'i 'a e ngaahi faingamālie ngāue 'i he feitu'u ko iá, na'á ne kamata ke ngāue mo ha kulupu 'o ha kau fafine 'e toko 11, 'o poupu 'i kinautolu ke nau fekumi ki ha faingamālie ke fokotu'u ha pisinisi iiki. Na'e fakatokanga 'i 'e he kau fafine ko 'ení na'e fie ma'u ha ngaahi naunau fakama'a fale lelei, pea mo ma'ama'a, pea na'a nau fakakaukau pe te nau lava 'o ngaohi mo fakatau atu ia 'i honau ngaahi koló. Ka te nau ako fēfē ke ngaohi e me'a ko 'ení?

'I he taimi ko 'ení, na'e fakatokanga 'i 'e Písope Molaniti ha fefine ta'ema'u ngāue 'i hono uōtí 'a ia ne ngāue ko ha tokotaha hu'i vai fakafaito'o. 'I he taimi na'e kole tokoni ange ai 'a e kau fafine 'e toko 11 ko 'ení, na'á ne fiefa ke ako 'i ange 'a hono ngaohi ha nāunau tu'unga lelei, mo malu.

Na'a nau fa'u ha palani fakapisinisi, 'o fika 'i e anga 'o e ngaahi feitu'u 'i he koló 'e ngāue ki ai e fefine takitaha, fili 'a e nāunau te nau ngaohí, pea fokotu'utu'u 'a hono fa'o-angá pea mo e hingoa 'e faka'aonga'í.

Na'a nau langa ai ha falekoloa 'i ha ngaahi māhina si'i, pea na'e ma'u ai ha pa'anga hū mai fe'unga ke fakafiemālie 'i 'enau masivá mo tokoni ai ki he ngaahi fie ma'u 'a honau ngaahi fāmili.

'I he taimi na'e 'ilo ai 'e ha kau pule 'o ha kautaha fakafaito'o fakalotofonua fekau'aki mo e kautaha ko 'ení, na'a nau mālie'ia 'i he talanoa 'o e tokotaha hu'i vai fakafaito'o ne 'ikai ke ngāué. Ne iku pē 'onau 'initaviu ia pea kole ange ke ne pule he'enua kautahá.

Lūsia

'I he Uōtí Lesinoi 'o Mosikou, 'i Lūsia, na'e hekea 'a Kalina Konisavola ko e tokotaha fai hisitōlia 'i he uōtí, 'i he 'aisí 'o fasi lōua hono ongo nimá. Na'e 'ave ia ki he fale mahakí, 'a ia na'e sima 'i lōua hono ongo nimá. Na'e 'ikai ke ne lava 'o fafanga pe fakakofu 'i ia. Na'e 'ikai ke ne lava 'o helu hono 'ulú pe tali 'a e telefoní.

'I he taimi na'e 'ilo ai 'e hono kāingalotú e me'a na'e hokó, na'a nau tokoni fakavavevave leva. Na'e faingāue

ki ai 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí pea ngāue leva 'a e kau Fine'ofá ke ma'u ha taimi tēpile tu'u pau ke nau 'a'ahi ai ki he fefine ko 'ení pea mo tokoni ki he'ene ngaahi fie ma'ú.

Na'e pehē 'e Valatimā Nesipolova, ko e taki ngāue fakafafekau 'o e uōtí, "Oku mau manatu 'i ha lea na'e fakahoko he konifelenisi lahí fekau'aki mo e 'imisi 'o Kalaisi na'e mole hono nimá.⁵ Na'e 'i ai ha taha na'á ne 'ai ha fakalea 'i lalo 'i he 'imisi 'o pehē, 'Ko hoku ongo nimá

Hili e hekea 'a Kalina Konisavola 'o fasi hono ongo nimá, ne hoko e kau Fine'ofá ko hono nima 'i he'enua ngaahi tokoni.

'a kimoutolu.' 'I he ngaahi uike si'i na'e faingatā'ia ai e fefine lelei ko 'ení, na'e ongo 'i 'e he kāingalotu 'o e Uooti Lesinoi 'a 'enau felāve'i tonu mo e talanoa ko 'ení. Na'a mau hoko mo'oni ko hono ongo nimá."

'Otu Filipainí

'I he taimi na'e a'u mai ai 'a e Matangi Mālohi ko ia ko Uasi 'i he ta'u 2011, na'e tāfea 'a e feitu'u 'i he vai pea mo e matangi. Na'e maumau ha ngaahi 'api nai 'e 41,000, pea lahi ange 'i he kakai 'e toko 1,200 na'e mole 'enau mo'uí.

Kimu'a 'i he tāfea, na'e ma'u 'e Mākisi Savetilā, ko e palesiteni 'o e Siteiki Filipaini Kakaiani ti Oló, ha ongo ke fokotu'u ha timi fakatu'upakē ma'á e siteikí. Na'á ne fokotu'u ha ngaahi kōmiti ke nau fakahoko 'a e ngaahi ngāue kehekehe — 'a e me'a kotoa pē mei he kumí mo e fakahaofi ki he 'uluaki tokoní mo hono 'omi ha me'akai, vai, mo e vala.

‘I he holo hifo ‘a e vai ki ha tu‘unga malú, na‘e kamata leva ‘a e ngāue ‘a e kau taki ‘o e Siasí. Na‘a nau feinga ke lau ‘a e mēmipa kotoa pē pea mo fakafuofua ‘i ‘a e mau-mau ne hokó. Na‘e ha‘u ha mēmipa ‘e taha ‘o ‘omai ha vakavaka‘āmei ke fetuku ‘aki e kāingalotu ne fie ma‘u tokoní. Na‘e fakaava mai ‘a e ngaahi falelotú ke ma‘u ai ha nofo‘anga ma‘anautolu kotoa pē ‘oku nau fie ma‘u ha me‘akai, vala, sipi kafu, mo ha feitu‘u ke nau nofo fakataimi ai. Na‘e fu‘u fie ma‘u ‘aupito ha vai ‘oku ma‘á, ko ia na‘e fetu‘utaki leva ‘a Palesiteni Savetilā ki ha kautaha pisinisi fakalotofonua ‘oku ‘i ai ha‘anau loli tāmata afi, pea na‘a nau ‘ave leva ‘a e vai ma‘á ki he ngaahi falelotu ko e senitā ki he fetukutukú. Na‘e tokoni ‘a e kāingalotu ‘oku ‘i ai ha‘anau taukei fakafaito‘o fakapalofesinalé kiate kinautolu na‘e laveá.

‘I he taimi na‘e maau ai e tokoni ki he kāingalotu ‘o e Siasí, na‘e ‘a‘ahi leva ‘a Palesiteni Savetilā mo ‘ene timí ki ha ngaahi senitā kehe ‘oku fai ki ai e fetukutukú ‘i he koló ‘o sio pe te nau fie ma‘u tokoni. Na‘a nau ‘omi kiate kinautolu ‘a e me‘akai mo e ngaahi koloa kehe. Neongo ne tokolahi ha kau mēmipa, ne mole honau ngaahi ‘apí, ka ne nau tokoni ta‘esiokita ki he ni‘ihi kehé ‘i he hili pē ‘a e matangí. ‘I he tu‘u ko ia ‘a e ‘uhá pea mōmoa ‘a e kekekelé, ne ‘alu atu ‘a e kau ngāue ‘ofa ko e Nima Fie-tokoni ‘o e Māmongá mei he ngaahi siteiki kehekehe ‘e tolú ‘o tokoni ki hono tufaki ‘a e ngaahi nāunaú pea mo tokoni ki he fakama‘á.

Palāsila

‘I he kolo ko Seti Lakoasí, ‘i Palāsila, ‘oku ‘i ai ha nofo‘anga ma‘á e kakai fefine ‘oku faingata‘a‘ia fakaesinó kuo uesia ‘enau mo‘uí ‘e he faito‘o kona tapú. Na‘a nau fāinga he ‘aho kotoa ke mo‘ui. Ne ‘i ai ha‘anau ngoto‘umu si‘i-si‘i ne nau faka‘aonga‘i ke ta‘o ai ha fo‘i mā nai ‘e 30 ‘i he ‘aho. Neongo na‘e ma‘u ‘e he kakai fefiné ha tokoni mei ha ngaahi kautaha tokoni ‘ofa fakaetangata fakalotofonua, na‘e ‘ikai ke fe‘unga e me‘akai ke fafanga ‘aki kinautolú. ‘I he taimi na‘e ‘ilo ai ‘e he kau taki ‘o e Siasí mei he Siteiki Seti Lakoasi ‘i Palāsila ki he ngaahi fie ma‘u ‘a e kau fafine ko ‘ení, na‘a nau loto ke tokoni.

Na‘a nau talanoa mo e kau fafiné fekau‘aki mo ‘enau ngaahi fie ma‘ú. Ne pehē ‘e he kau fafiné kapau te nau lava ‘o ma‘u ha mā lahi ange, he ‘ikai ngata pē ‘i hano fafanga lelei ange kinautolu ka te nau toe lava ‘o fakatau atu ha ni‘ihi ‘o e ngaahi fo‘i maá ke ma‘u ha pa‘anga hū mai ‘e fu‘u fie ma‘u ke tokoni‘i ‘aki kinautolu.

Na‘e ngāue ‘a e kau taki ‘o e Siasí mo e kāingalotú fakataha mo e kau polisi fakalotofonua ki he me‘a fakakautau

mo ha ‘apiako fakalotofonua ke toe lelei ange ‘a e ngaahi tu‘unga ‘o e kau fafine ko ‘ení. ‘I he alanima mai ‘a e tokoni ‘ofa fakaetangata ‘a e Siasí mo e kau ngāue tokoni mei he Siasí mo e koló, na‘a nau lava ‘o fa‘u ha fale fale fo‘ou ta‘o mā—‘o lava leva e kau fafiné ‘o ngaohi ha fo‘i mā ‘e 300 ‘i he ‘aho.

Na‘e lava ‘e he kau fafiné ‘o totongi ‘a e fuofua tokotaha —‘o ‘enau kau ngāue mei he pa‘anga hūmai ne ma‘ú, ‘a ia ko ha taha pē ‘o e kau fafine ‘i he nofo‘angá.

Ko e Ngāue ‘o e Uelofeá

Hangē ko e ngaahi ue‘i ‘a e laumālié ki he kau taki ‘o e Siasí ‘i he ngaahi ta‘u lahi kuo hilí, ne nau mamata ki he fie ma‘u lahi ‘iate kinautolú pea na‘e ‘ikai ke nau fakafisi ke tafoki, ‘oku fai ‘e he kau taki ‘o e Siasí mo e kau mēmipa ‘i he funga ‘o e māmaní he ‘ahó ni e me‘a tatau pē ‘i honau ngaahi feitu‘ú ‘i he founa pē ‘anautolu.

Na‘e lea ‘a Palesiteni ‘Ukitofa ki he Siasí ‘o kau ki hono tokanga‘i ‘o e ni‘ihi kehé, ‘o pehē: “Oku ‘ikai ko e founa ‘a e ‘Eikí ke nofo ‘i he tafa‘aki ‘o e vaitafé ‘o tatali ke ‘osi e vai pea tau toki kolosi. Ka ko e fakataha mai, pelu hake e nima hotau soté, ngāue, mo langa ha halafakakavakava pe ko ha vaka ke folau atu ‘i he ngaahi vai ‘o hotau ngaahi faingata‘a‘ia.”⁶

Ko e fekumi ki he masivá mo tokangaekina ‘a kinautolu ‘oku faingata‘a‘ia ko ha konga mahu‘inga ia ‘o e ‘uhinga ‘o e hoko ko ha ākongā ‘a Kalaisí. Ko e ngāue pē ia na‘e fakahoko ‘e Sīsū Kalaisi ‘i He‘ene ngāue fakafaifekau ki he kakai ‘i Hono kuongá. Na‘e faka‘osi ‘aki ‘e Palesiteni ‘Ukitofa ‘a ‘ene pehē, “Ko e ngāue ko ‘ení ‘o e tokoni ‘i he founa ‘a e ‘Eikí ‘oku ‘ikai ko ha me‘a pē ‘i he katiloká he ngaahi polokalama ‘o e Siasí. ‘Oku ‘ikai lava ke ke ta‘etokanga pe tuku ki he tafa‘akí. ‘Oku mahu‘inga ia ki he‘etau tokātelinē; ko e uho ia ‘o ‘etau tui fakalotú.”⁷ ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e kau palesiteni siteiki ‘e toko fā—Hefa B. Palauni, Hāloti B. Li, Heneli D. Moele, mo Melioni G. Lomenei—na‘e toki ui ki mui ko e kau ‘Aposetolo, pea na‘e ui kotoa kinautolu kimui ki he kau Palesitenisí ‘Uluaki ‘o e Siasí. Na‘e hoko leva ‘a Hāloti B. Li ko e Palesiteni hono 11 ‘o e Siasí.
2. ‘I he 1930, na‘e fika ua ‘a ‘Iutā ‘i he lahi ‘o e ta‘e ma‘u ngāue ‘i he ‘Tunaiteti Siteití. Vakai, Garth L. Mangum mo Bruce D. Blumell, *The Mormons’ War on Poverty: A History of LDS Welfare 1830–1990* (1993), 95.
3. Dieter F. Uchtdorf, “Ko e Tokoni‘i ‘i he Founa ‘a e ‘Eikí,” *Liahona*, Nōvema 2011, 53.
4. Dieter F. Uchtdorf, “Ko e Tokoni‘i ‘i he Founa ‘a e ‘Eikí,” 53.
5. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, “Ko Hoku Ongō Nimá Kimoutolu,” *Liahona*, Mē 2010, 68–75.
6. Dieter F. Uchtdorf, “Ko e Tokoni‘i ‘i he Founa ‘a e ‘Eikí,” 53.
7. Dieter F. Uchtdorf, “Ko e Tokoni‘i ‘i he Founa ‘a e ‘Eikí,” 53–56.

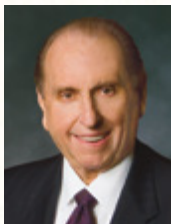

Ko e Kau Mēmipa 'o e Kau Palesitenisī 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau palōfita 'o e 'aho ní, ko e kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahā 'oku nau hoko ko e "kau fakamo'oni makehe ki he huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa" (T&F 107:23). 'I he'ene peheé, 'oku nau ma'u 'a e fatongia ke nau fakamo'oni ki hono faka-'otua 'o Sīsū Kalaisí pea mo 'Ene ngāue fakafaifekaú ko e Fakamo'ui mo e Huhu'i 'o e māmaní.

'I he ngaahi lea ka hoko maí, na'e vahevahe 'e he kakai tangata ne fili mo fakamafai'í 'enau fakamo'oni ki he Fakalelei 'a e Fakamo'uí, Toetu'ú, mo hono mo'óní.

Kau Fakamo'oni Makehe 'oku nau Fakamo'oni ki he Kalaisi Mo'uí

Ko Hotau Huhu'í 'a Sīsū

“Oku ou 'ohake hoku le'ó 'i he kotoa 'o hoku lotó mo e fakamātoato 'o hoku

laumālié, ko ha fakamo'oni makehe, 'o u fakahā 'oku mo'ui 'a e 'Otuá. Ko Sīsū Kalaisi 'a Hono 'Aló, ko e 'Alo Tofu pē Taha 'o e Tamaí kuo Fakatupu 'i he kakanó. Ko hotau Huhu'í Ia, ko hotau Fakalaloa ki he Tamaí. Ko Ia na'á Ne pekia he kolosí ke fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá. Ko e 'uluaki fua Ia 'o e Toetu'ú. Koe'uhí ko 'Ene pekiá, 'e toe mo'ui 'a e kakai kotoa pē. 'Me'a Fakafiefia mo'oni ko e leá ni: “Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a hoku Huhu'í!” [“Oku Mo'ui Hoku Huhu'í,” *Ngaahi Himi*, fika 68].”

Palesiteni Thomas S. Monson, “Oku ou 'Ilo 'Oku Mo'ui Hoku Huhu'í!” *Liahona*, Mē 2007, 22.

Ko ha Fakamo'oni Au

“Ko ha fakamo'oni au ki he Toetu'u 'a e 'Eikí 'o hangē tofu pē na'á ku 'i ai tonu 'i he efiafi

ko iá mo e ongo ākongá 'i he fale he hala ki 'Emeasi. 'Oku ou 'ilo'í 'okú Ne mo'ui pea hangē tofu pē ko Siosefa Sāmítá 'i he taimi ne mamata ai ki he Tamaí mo e 'Aló 'i he maama 'o e pongipongi ngingila he vao'akau 'i Pailemailá. . . .

“ . . . Ko 'eku fakamo'oní ia 'i he'eku hoko ko e fakamo'oni 'o e Fakamo'ui kuo toetu'ú pea mo hotau Huhu'í.”

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, “Ha'u Kiate Au,” *Liahona*, Mē 2013, 22.

Ko e Fakalelei pea mo e Fakamo'uí

“Ko e ongoongolelei 'eni 'a e 'Otuá ko e Tamaí; ko ha kongá mahu'inga ia 'o e Palani 'a e 'Otuá pe

palani 'o e fakamo'uí pe palani 'o e huhu'í. 'Oku ui ia ko e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí he ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'oku lava ai ke fakahoko 'a e huhu'í mo e fakamo'uí. 'Oku huhu'í 'a e kakai tangata, fefine mo e fānau kotoa pē mei he mate fakatu'asinó tu'unga 'i he Fakalelei 'a Kalaisí, pea 'e huhu'í 'a kinautolu kotoa pē mei he 'enau ngaahi angahalá 'o kapau te nau tali mo talangofua ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí. . . .

“Ko 'eku fakamo'oní ia 'aki 'a e kotoa 'o hoku lotó mo e 'atamaí.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, “Ikai 'Oku 'i ai Ha'atau 'UHINGA ke Fiefia?” *Liahona*, Nōvema 2007, 19

Ko e Kalaisí 'a Sisū

“Oku ou ‘ilo ko e ‘Otuá ‘a ‘etau Tamaí. Na’á Ne fakafe‘iloaki mai Hono ‘Aló, ko Sisū Kalaisí kia Siosefa Sāmita. ‘Oku ou fakamo‘oni ‘oku ou ‘ilo‘i ko e Kalaisí ‘a Sisū. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ne mo‘ui. Na’e ‘alo‘i mai Ia ‘i he vahevahenga ‘o taimí. Na’á Ne ako‘i ‘a ‘Ene ongo-ongoleléi pea na’e ‘ahi‘ahi‘i Ia. Na’á Ne mamahi pea tutuki Ia pea na’á Ne toetu‘u ‘i he ‘aho hono tolú. ‘Okú Ne tatau pē mo ‘Ene Tamaí, ‘o ma‘u ‘a e sino kakano mo e hui. Na’á Ne fakahoko ‘a ‘Ene Fakaleléi. ‘Oku ou fakamo‘oni kiate Ia. ‘Oku ou hoko ko ha fakamo‘oni kiate Ia.”

Palesiteni Poiti K. Peeka, Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Toko Hongofulu Mā Uá,” *Liahona*, Mē 2008, 83.

Ko ha Totongi Ma’amoutolu ki he Fāmili ‘o e Tangatá

“Ko ia [Sisū Kalaisí] ‘a e uho ‘o e palani ta‘engata ‘a e Tamaí, ko e Fakamo‘ui na’e foaki mai ko e totongi huhu‘i ma‘á e fa‘ahinga ‘o e tangatá. Na’e fekau mai ‘e he ‘Otuá ‘a Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá ke Ne ikuna‘i ‘a e Hinga ‘a ‘Ātama mo ‘Ivī. Na’á ne ha‘u ki he māmaní ko hotau Fakamo‘ui mo hotau Huhu‘i. Na’á Ne ikuna‘i ma‘atautolu ‘a e nunu‘a ‘o e mate fakatu‘asinó ‘aki ‘Ene foaki ‘Ene mo‘uí. ‘I He‘ene pekia ‘i he kolosí, na’e mavahe Hono Laumālié mei Hono sinó. ‘I he ‘aho hono tolú na’e toe fakataha Hono laumālié mo Hono sinó, ke ‘oua na’á na toe mavahevahe ‘o ta‘engata.”

‘Eletā L. Tom Perry ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “The Plan of Salvation,” *Liahona*, Nov. 2006, 71.

Ko e Uho ‘o e Hisitōlia ‘o e Tangatá

“Na’e fakahoko ‘Ene Fakaleléi ‘i Ketisemani, ‘a ia na’á Ne tauta‘a ‘i ha tulutá toto lalahi (vakai Luke 22:44), pea ‘i Kolokota (pe Kālevale), ‘a ia ne hiki hake ai Hono sinó he ‘akaú ‘i he ‘potu ‘o e ‘ulupokó,’ ko e faka‘ilonga ‘o e maté (Ma‘ake 15:22; Mātiu 27:33; vakai foki 3 Nifai 27:14). ‘E faka‘atá ‘e he Fakalelei ta‘efakangatangatá ni ‘a e tangatá mei he mate ta‘efakangatangatá (vakai 2 Nifai 9:7). Kuo fakahoko ‘e he Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí ke hoko ‘a e toetu‘ú ko ha fo‘i mo‘oni pea malava ai ke ma‘u ‘e he kakai kotoa pē ‘a e mo‘ui ta‘engatá. Na’e hoko ‘Ene Fakaleléi ko e ‘elito ia ‘o e hisitōlia kotoa ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá.”

‘Eletā Lāsolo M. Nalesoni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Melino mo e Fiefia ‘I hono ‘Ilo‘i ‘Oku Mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí,” *Liahona*, Tisema 2011, 19.

Ha Feilaulau koe‘uhí ko e Angahalá

“Na’e kātekina ‘e Sisū Kalaisí e mamahi ta‘efa‘alauá, koe‘uhí ke Ne hoko ai ko ha feilaulau ma‘á e ngaahi angahala ‘a e kakai kotoa pē. Na’e ‘oatu ‘e he feilaulau tu‘umo‘unga lelei ko iá—‘a e Lami haohaoa ta‘e hano melé—ke fetongi ‘aki e kovi fulikivanu tahá—‘a ia ko e ngaahi angahala ‘a e māmaní kotoa. . . .

“Ko e feilaulau ko iá—‘a e Fakalelei ‘a Sisū Kalaisí—ko e uho ia ‘o e palani ‘o e fakamo‘uí. . . .

‘Oku ou ‘ilo‘i ko Sisū Kalaisí, ko e ‘Alo Tofu Pē Taha ‘o e ‘Otua ko e Tamai Ta‘engatá. ‘Oku ou ‘ilo‘i ne tu‘unga ‘i He‘ene feilaulau fakaleléi, ‘a ‘etau ma‘u ai ‘a e fakapapau te tau ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘e-fa‘a-maté mo e faingamālie ke ma‘u ‘a e mo‘ui ta‘engatá. Ko hotau ‘Eiki, mo hotau Fakamo‘ui, mo hotau Huhu‘i Ia.”

‘Eletā Dallin H. Oaks ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Feilaulau,” *Liahona*, Mē 2012, 22.

Tataki 'e he Fakamo'uí Hono Siasí he 'Ahó ni

“Ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí ko ha konga mahu'inga ia 'o e palani 'a 'etau Tamai Hēvani ma'á e misiona 'a Hono 'Aló 'i he māmani pea mo hotau fakamo'uí. 'Oku totonu ke tau fakafeta'i na'e 'ikai ke ala mai 'a 'etau Tamai Hēvani 'i He'ene 'ofa fakatamái ke fakahaofi 'a Hono 'Alo 'Ofa'angá. Na'á Ne tukuange pē ke fakakakato 'e Sisū 'a e misiona na'e tomu'a fakanofu Ia ki aí, ke Ne hoko ko hotau Huhu'í, koe'uhi pē ko 'Ene 'ofa ta'engata kiate koe mo aú. . . .

“Oku 'ikai ke pekia 'a Sisū Kalaisi, ko e Fakamo'ui mo e Huhu'i 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá. 'Okú Ne mo'ui—'oku mo'ui 'a e 'Alo 'o e 'Otuá kuo toetu'ú—ko 'eku fakamo'oni ia, pea 'okú Ne tataki 'a e ngaahi ngāue 'a Hono Siasí he 'ahó ni.”

'Eletā M. Lāsolo Pālātī 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “The Atonement and the Value of One Soul,” *Liahona*, May 2004, 85, 86.

Ko 'etau 'Amanakí, Hotau Fakalaloá, mo Hotau Huhu'í

“Ko hotau malu'angá [ko 'etau Tamai Hēvani] pea mo Hono 'Alo 'ofa'anga, ko Sisū Kalaisí. 'Oku ou 'ilo 'oku 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate koe. Te ne fakapapau'i ko ho'o ngaahi feinga ke fakamālohia ho'o fakamo'oni koe'uhí ke hoko ia ko ha mālohi taupotu tahá ki he lelei 'i ho'o mo'uí, 'a ia ko ha mālohi ia te ne poupou'i koe 'i he taimi kotoa pē 'o e faingata'á pea 'oatu kiate koe 'a e nonga mo e fakafiemālie 'i he ngaahi taimi ta'epaú.

“Ko e taha 'o 'ene Kau 'Aposetolo kuo 'osi fakamafai'i ke fakamo'oni 'o kau kiate Iá, 'oku ou fakamo'oni fakamātoato atu 'oku ou 'ilo'i 'oku mo'ui 'a e Fakamo'uí, kuó Ne toetu'u, mo ha sino nāunau'ia 'i he 'ofa haohaoa. Ko ia 'etau 'amanaki lelei, ko hotau Fakalaloá, mo hotau Huhu'í.”

'Eletā Richard G. Scott 'o e Kōlomu 'o e kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “The Power of a Strong Testimony,” *Liahona*, Jan. 2002, 103.

Inu e Ipu Koná

“I he Ngoue ko Ketisemaní, na'e 'ikai fakafisi ai hotau Fakamo'uí mo e Huhu'í ke Ne inu 'a e vai mahi 'o e Fakalelei [vakai, T&F 19:16–19]. Pea na'á Ne toe mamahi 'i he kolosí ke fai e finangalo 'o 'Ene Tamaí, kae 'oua kuó Ne folofola, [‘Kuo lava’] [Sione 19:30]. Na'á ne kātaki 'o a'u ki he ngata'angá. Kuo folofola 'etau Tamai Hēvani, 'o kau ki he talangofua haohaoa 'a e Fakamo'uí 'i He'ene tu'u 'ali'aliaki mo ta'eue'ía, 'Vakai ki hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia 'oku ou fiemālie lahi aí, 'a ia kuó u fakaongoongolelei'i ai 'a hoku hingoá.' [3 Nifai 11:7].

“. . . Tau fakalangilangi'i mu'a e huafa 'o e 'Otuá 'aki ha'atau tu'u 'ali'aliaki mo e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí. 'Oku ou fakamo'oni ma'kehe atu 'okú Ne mo'ui.”

'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Tu'u Ma'u 'i he ngaahi Potu Toputapú,” *Liahona*, Mē 2013, 48.

Ko e Fānau Haohaoa Pē 'a e 'Otuá

“Oku ou 'ilo ko e 'Otuá ko 'etau Tamai Hēvani 'ofa, mo fa'a fakamolemole Ia 'i he taimi kotoa pē mo e fononga'anga kotoa pē pea mo e tūkunga kotoa pē. 'Oku ou 'ilo ko Sisuú ko Hono 'Alo haohaoa pē Ia 'e tahá, na'á Ne foaki anga'ofa 'Ene mo'uí he ko e finangalo ia 'o e Tamaí mo e 'Aló fakatou'osi ke huhu'i 'a kitautolu kotoa 'oku 'ikai haohaoá. 'Oku ou 'ilo na'á Ne toe tu'u mei he maté 'o toe mo'ui, te tau toe tu'u foki mo kitautolu tu'unga He'ene fakahoko íá.”

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Eiki, 'Oku ou Tui,” *Liahona*, Mē 2013, 94.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku Mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí

“Oku ou fakahā ‘eku fakamo‘oni mo e fakamālō ki he feilaulau ta‘efakangatanga ngata mo ta‘engata ‘a e ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo‘ui ‘a e Fakamo‘uí. Kuó u a‘usia fakatou‘osi Hono ivi huhu‘í mo Hono ivi tokoní, pea ‘oku ou fakamo‘oni ‘oku mo‘oni e ongo mālohi ko ‘ení pea ‘atā ke tau takitaha ma‘u ia. Ko hono mo‘oní, te tau lava ke fai pea ikuna‘i ‘a e me‘a kotoa pē “i he mālohi ‘o e ‘Eiki’ i he‘etau laka atu kimu‘a he‘etau fononga fakamatelié.”

‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Fakalelei pea mo e Fononga Fakamatelié,” *Liahona*, ‘Epeleli 2012, 12.

Na‘e Fakakakato ‘e Kalaisi ‘a ‘ene Ngāue Fakafaifekau

“[Ko e Fakamo‘uí] to‘o kiate Ia e ‘mafatukituki ‘o e ngaahi angahala ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatā’ mo e me‘a fakamanavahē kātoa na‘e malava . . . ‘e Sētané’ [James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 613]. Na‘á Ne kātēkina ai e ngaahi fakamāu ta‘e-totonú mo e ngaahi me‘a fakatu‘utāmaki, mo fakamamahi ne iku ki Hono Tutukí. Ko hono tumutumu ko e Toetu‘u ikuna ‘a Kalaisi Hono misiona toputapu ko e Fakamo‘ui mo e Huhu‘í. Te tau toetu‘u mei he maté pea fakataha hotau laumālié mo hotau sinó. . . .

“Oku ou fakamo‘oni faka‘aposetolo ko Sīsū Kalaisí ko e Fakamo‘ui mo e Huhu‘i ‘o e māmaní. Kuó Ne fakahā mai ‘a e hala ki he fiefia mo‘oní.”

‘Eletā Quentin L. Cook ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Oku Tau Muimui ‘ia Sīsū Kalaisi,” *Liahona*, Mē 2010, 83–84, 86.

Huhu‘i Kitautolu ‘e he Fakamo‘uí

‘Oku hanga ‘e he mamahi ‘a e Fakamo‘uí ‘i Ketisemaní pea mo ‘Ene faingata‘a‘ia ‘i he funga kolosí ‘o huhu‘i kitautolu mei he‘etau angahalá ‘aki hono fakalato e ngaahi fie ma‘u ‘a e fakamaau totonú kiate kitautolú. ‘Okú Ne ‘alo‘ofa mo fakamolemole‘i kinautolu ‘oku fakatomalá. ‘Oku toe fakalato foki ‘e he Fakalelei ‘a e mo‘ua ‘o e fakamāu kiate kitautolu ‘aki hono fakamo‘ui mo totongi huhu‘i kitautolu ‘i ha mamahi ne tau fuesia ka ‘oku tau tonuhia ai. “Vakai, ‘okú ne kātaki‘i ‘a e ngaahi mamahi ‘a e kakai kotoa pē, ‘io, ‘a e ngaahi mamahi ‘a e kakai mo‘ui kotoa pē, ‘a e kakai tangata mo e kakai fefine fakatou‘osi, pea mo e fānau ‘a ia ‘oku kau ‘i he fānili ‘o ‘Ātamá (2 Nī-fai 9:21; vakai foki ‘Alamā 7:11–12). . . .

“ . . . Ko e tumutumu ‘o e huhu‘i ko Sīsū Kalaisi tokotaha pē. ‘Oku ou fakamo‘oni‘i ‘i he loto fakatōkilalo mo e fakafeta‘i ko Ia ‘a e Huhu‘i.”

‘Eletā D. Todd Christofferson ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Huhu‘i,” *Liahona*, Mē 2013, 109, 112.

Ko e Toetu‘ú mo e Mo‘uí

“Kae me‘atēpuú, ke tau malanga‘aki ‘a hotau Fakamo‘uí mo e Huhu‘í, ko Sīsū Kalaisi. Ko e tu‘unga kotoa pē kuo tau a‘usiá—pe te tau a‘usia ‘i he mo‘uí—ne ‘ikai ke mei pehē ka ne ta‘e‘oua Ia. . . .

“Kuo laui senituli e ongo mai ‘a Hono le‘ó:

“Ko au ko e toetu‘u, mo e mo‘ui: ko ia ‘oku tui kiate aú, ka ne mate ia, ‘e mo‘ui pē ia:

“Pea ko ia ‘oku mo‘ui mo tui kiate aú ‘e ‘ikai ‘aupito mate ia’ (Sione 11:25–26).

“Si‘i kāinga ‘ofeina, ‘okú Ne mo‘ui. Kuó Ne toetu‘u. ‘Okú Ne tataki ‘a ‘Ene ngāue ma‘oní‘oní ‘i he funga ‘o e māmaní.”

‘Eletā Neil L. Andersen ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ha‘u Kiate Ia,” *Liahona*, Mē 2009, 78.

KO HONO TALI 'O E NGA AHI FEHU'Í

'Oku fēfē nai 'a e tokotaha 'okú ne ma'u 'a e sino toetu'ú?

“I he 'osi 'etau mavahe atu mei he mo'ui ko 'ení, te tau . . . ma'u ha sino kuo fakahao-haoa'i, pea fakatau'atāina'i mei he ngaahi mahaki mo e faingata'a'ia kotoa pē, pea fai 'i he faka'ofa'ofa taha. 'Oku 'ikai ha me'a 'e toe faka'ofa'ofa ange ke tau sio ki ai ka ko ha tangata pe fefine toetu'u. 'Oku 'ikai ha me'a 'e toe mā'ongo'onga ange ka ko 'eku

fakakaukau ki ha tangata[pe fefine] 'okú ne ma'u ha sino toetu'u. 'Oku 'ikai ha kāinga lotu 'o e Siasí . . . ka ko e mo'oni 'oku malava 'o toe tu'u 'i he pongipongi 'o e 'uluaki toetu'ú pea kuo fakahihiki'i ia mo hakeaki'i 'i he 'ao 'o e 'Otuá.”

Palesitani Lorenzo Snow (1814–1901), 'i he Conference Report, Oct. 1900, 4.

Muimui 'I HE PALŌFITÁ

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, kimu'a he konifelenisi lahi, na'e ako'i ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ha lēsoni faka'ofo'ofa. Ko e taimi ko 'ení na'e fakataha mai 'a e kau taki Mā'olungá 'a ia ne fononga ki Sōleki Siti, 'Iutā, 'a ia ko ha tokolahi ne nau ha'u mei he ngaahi feitu'u he māmaní 'a ia na'a nau hoko ai ko ha kau Palesitenisi Faka'ēliá. Ne mau ha'u fakataha ke fakahinohino'i ai kimautolu 'e he kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá.

'I he ofi atu ki he taimi ko ia 'o e fakatahá, ne hangē 'oku 'i ai e tokotaha kotoa tuku kehe pē 'a Palesiteni Monisoni. 'I ha ngaahi miniti lahi kimu'a pea kamata e fakatahá, ne tuku 'emau fepōtalanoa'akí ka mau tangutu 'i he loto 'apasias mo fanongo ki he ngaahi fasí, mo 'amanaki ke a'u mai e palōfitá 'i ha taimi si'i pē.

Ne mau tatali fa'a kātaki pē 'o a'u ki he hoko mo e 'osi 'a e 9:00 a.m. Ne hū ha taha 'i he matapā 'i he tafā'akí—'o vakai na 'oku fie ma'u ha tokoni. 'I he'ene foki maí, na'á ne pehē, "E kau fakataha atu 'a Palesiteni Monisoni mo kimoutolu 'i ha taimi nounou pē mei heni."

Hili ha meimei miniti 'e 15 mei ai, na'e hū 'a Palesiteni Monisoni ki he lokí. Na'a mau tu'u 'o faka'apa'apa kiate ia, 'i he'ene hū maí. Na'a mau fiefia ke sio kiate ia mo fiefia 'okú ne mo'ui lelei. Na'e 'ikai ha 'uhinga mahino pe ko e hā e 'uhinga na'á ne tōmui aí.

Na'e lue hangatonu 'a Palesiteni Monisoni ki he tu'unga malangá peá ne pehē mai, "E ngaahi Tokoua, 'oku ou kole fakamolemole atu 'i he'eku tōmui maí, ka na'e fie ma'u au 'e hoku uaiifí 'i he pongipongí ni."

Na'á ku ongo'i ha loto fakatōkilalo mo'oni, pea na'e 'ikai lava ke ta'ofi 'eku fakakaukau ki he'ene ngaahi leá.

Ko ha fakataha fu'u mahu'inga 'eni. Na'e fakataha mai 'a e kau taki mā'olunga kotoa 'o e Siasí, ka na'e fokotu'u 'e Palesiteni Monisoni 'a e sipinga kiate kitautolu kotoa pē. Na'e fie ma'u ia 'e hono uaiifí, peá ne to'o leva 'a e taimi ko iá ke tokanga'i ia. Ko ha ngaahi malanga ma'ongo'onga

'I he'etau muimui kia Palesiteni Monisoni mo feinga ke hangē pē ko iá, te tau lava leva 'o hoko ko ha kau ākongā faivelenga 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí.

ia. Na'e 'ikai ke u toe manatu'i ha me'a kehe 'i he 'aho ko iá, ka na'á ku manatu'i 'a e malanga ko iá: "Na'e fie ma'u au 'e hoku uaiifí."

Muimui 'i he Sipinga 'a e Palōfitá

'Oku ou fie fokotu'u ha ngaahi founga 'e nima 'e lava ke tau muimui ai ki he sipinga 'a Palesiteni Monisoni.

1. 'E lava ke tau lelei, pea te tau lava 'o fiefia.

Na'e fakamatala 'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he Mata'itofe Mahu'ingá, 'a hono "ulungaanga fiefia totonú" (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:28). 'Oku fakamatala 'i foki 'e he "ulungaanga fiefia" 'a Palesiteni Monisoni.

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni 'i he taimi 'e taha: "Te tau . . . lava 'o fili ke ma'u ha loto fakatu'amelie. He 'ikai ke tau lava 'o tataki 'a e matangí, ka 'e lava ke tau liliu 'a e fonongá. 'I hono fakalea 'e tahá, te tau lava 'o fili ke fiefia mo lelei, 'o tatau ai pē pe ko e hā 'e ha'u 'i hotau halá."¹

'I ha 'aho 'e taha na'á ku tali 'i tu'a 'i he loki poate 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí. Na'e fakaafe'i au ke u kau 'i he fakatahá ke alea'i ha ngaahi me'a mahu'inga fekau'aki mo e temipalé. Na'á ku tangutu fakalongolongo tokotaha pē 'i tu'a he lokí. Ne u fakakaukau na'e 'osi fakataha 'a e kau Palesitenisi 'Uluakí pea 'e toki fakaafe'i au ke u kau fakataha mo kinautolu 'i ha ngaahi miniti si'i.

'I he fakatāpui tempale kotoa, 'oku nofotaha 'a Palesitēni Monisoni 'i he fānaú. 'Okú ne sai'ia ke fakakau kinautolu 'i he ouau 'o e makatulikí.

Lolotonga 'eku tangutú, ne u fanongo ki ha taha na'e lue atu he holó 'okú ne mapumapu. Na'á ku fakakaukau loto pē, "Ko e tokotaha eni 'oku 'ikai ke ne mahino'i e lao totonu ko 'ení. 'Okú 'ikai totonu ke ke lue mo mapumapu holo 'i tu'a 'i he 'ōfisi 'o e kau Palesitēni 'o e Siasí."

Hili pē ha momeniti ne afe mai 'a e tokotaha na'e mapumapú—ko Palesitēni Monisoni. Na'á ne fiefia, pea na'e fie tokoni. Na'á ne talitali loto māfana au peá ne pehē mai, "Okú ou tui te tau kamata e fakatahá 'i ha miniti si'i."

Na'a mo e mafatukituki 'o e kakato 'o e Siasí 'i hono umá, ko ha fa'ifa'itaki'anga ia 'o e fiefiá pea na'á ne ma'u pē ha loto fakatu'amelie. 'Okú totonu ke tau muimui ki he founga ko iá.

2. 'E lava ke tau anga'ofa mo 'ofa ki he fānaú.

Na'e fa'a lea ma'u pē 'a Sīsū 'o fekau'aki mo e fānaú. 'Okú fa'a lea 'aki foki 'e he palōfitá, Palesitēni Monisoni, 'o kau ki he fānaú. Kuó u mamata, kae tautautefito ki hano fakatāpui 'o e tempalé, 'i he founga 'okú ne 'ofa ai 'i he fānaú, 'i he'ene tā sipingá, 'okú ne ako'i kaitautolu he founga ke feohi ai mo kinautolú. 'I hono fakatāpui 'o e tempale kotoa pē 'okú ne tokanga taha ki he fānaú. 'Okú ne 'ofa 'iate kinautolu peá ne fakakau kinautolu 'i he ouau 'o e makatulikí 'o fakaafe'i ma'u pē ha ni'ihi ke nau 'ai ha sima ki he makatulikí ko hono fakataipe 'a e kakato hono langa ha tempale. 'Okú ne fakafiefia 'i kinautolú. 'Okú ne 'ai ia ke fakangalongata'a kiate kinautolú. 'Okú ne mali-mali fiefia ma'u pē kiate kinautolu. 'Okú ne fakalotolahi'i

mo fale'i kinautolu. Ko ha me'a faka'ofa'ofa ke vakai ki ai.

Ko ha ni'ihi 'o 'ene talitali māfaná ko ha'á ne tā nima, pē ngaungaue mo ta'ata'alo 'aki hono telingá, mo fakalotolahi ke ngāue fakafaifekau mo mali 'i he tempalé.

'I he ngaahi ta'u si'i kuo hilí na'e fakataimi-tēpile'i ai 'a Palesitēni Monisoni ke ne fakatāpui e Tempale Mo'unga 'Akuila 'Tutaá 'i hono 'aho fā'ele'í. 'I he'ene a'u atu ki he tempalé pea 'alu atu ki he matapā 'o e tempalé, na'e fakataha ha kulupu 'o e to'u tupú. Na'a nau 'ilo'i 'oku mahino ko e 'aho fā'ele'í ia 'o Palesitēni Monisoni koe'uhí he na'a nau kamata ke nau hiva'i 'a e "Aho Fā'ele'í Fiefia" kiate iá. Na'á ne tu'u 'o hanga kiate kinautolu mo ha mali-mali fiefia 'i hono fofongá. Na'á ne kamata pē ke ta'ata'alo atu hono nimá 'o hangē pē na'á ne tataki 'a kinautolu 'i he hivá. 'I he faka'osí ne nau tānaki ki he vēsi "Mo ha ta'u lahi ange." Na'á ne pehē mai kiate au, "Ko e kongā ia 'oku ou sai'ia taha aí."

'Okú 'ofa 'a e fānau mo e to'utupu 'a e Siasí 'iate ia, pea 'oku 'ikai ha'anau toe veiveiua 'okú ne 'ofa foki 'iate kinautolu!

3. Te tau lava 'o muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié.

Na'e lea faka'ofa'ofa 'a Palesitēni Monisoni 'o fekau'aki mo 'ene māteaki ki he 'Eikí mo 'ene tukupā ke muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié 'aki 'ene lea ko 'ení: "Ko e a'u-sia faka'ofa'ofa taha 'oku ou 'ilo'i 'i he mo'uí ni ko e ongo'i ha ue'i fakalaumālie pea ngāue ki ai pea toki 'ilo 'a mui ko hono fakahoko ia ha tali ki ha lotu 'a ha taha kehe na'e fie ma'u tokoni. Pea 'oku ou fie ma'u pē ke 'ilo 'e he 'Eikí kapau 'oku 'i ai ha'á ne fekau ke lele 'o fai, 'e lele 'a Tomu Monisoni ia 'o fai e ngāue ko iá."²

Ko ha sipinga ia 'oku totonu ke tau takitaha fie ma'u ke muimui ki ai.

4. 'E lava ke tau 'ofa 'i he tempalé.

'E 'alu hifo 'a Palesitēni Monisoni 'i he hisitōliá ko e taha 'o e kau langa tempale mā'ongo'onga 'i he hisitōlia 'o e Siasí. Talu mei he'ene hoko ko e Palesitēni 'o e Siasí 'i Fēpueli 2008, na'á ne hoko atu e ngāue mā'ongo'onga ko hono langa 'o e ngaahi tempalé. 'I he ta'u 'e ono kuó ne hoko ko e palōfitá, kuo fanongonongo 'e Palesitēni Monisoni ha palani ke langa ha tempale fo'ou 'e 33.

Na'e pehē 'e Palesitēni Monisoni, "E lava ke tau mo'ui tauu, pea nima ma'a mo loto haohaoa, koe'uhí ke a'usia 'e he tempalé 'a 'etau mo'uí mo hotau ngaahi fāmili."³

Kuó ne toe foaki 'a e tala'ofa faka'ofa'ofa ko 'ení: "I he'etau 'ofa ki he tempalé, ala ki he tempalé, mo 'alu ki he tempalé, 'e hā 'i he'etau mo'uí 'a 'etau tuí. 'I he'etau ha'u ki he ngaahi fale mā'oni'oni 'o e 'Otuá, 'i he'etau manatu'i 'a e

ngaahi fuakava 'oku tau fai aí, *te tau lava 'o kātaki'i e fai-ngata'a kotoa pē mo ikuna'i e 'ahi'ahi kotoa pē.*"⁴

Tau muimui 'i he sīpinga kuo tā 'e he palōfitá ma'atau-tolu ke 'ofa 'i he temipalé.

5. 'E lava ke tau anga'ofa, fa'a faka'atu'i, mo e 'ofa.

Ko Palesiteni Monisoni ko ha sīpinga faka'ofa'ofa 'o e 'ofa ki he ni'ihī kehé. Ko e lahi taha 'o 'ene ngāue fakafaifekau'oku fakafonu 'aki ia e 'a'ahi ki he ngaahi 'apí; hilifaki hono nimá 'i ha ngaahi 'ulu pea 'oange ha tāpuaki; fakahoko ha ngaahi telefoni ta'e-'amanekina 'o ha fakanonga mo e fakalotolahi; tufa ha ngaahi tohi 'o e fakalotolahi, fakahikihiki'i, mo e fakahounga; 'a'ahi ki he ngaahi falemahakí mo e ngaahi senitā tauhí; pea mo kumi ha taimi ke 'alu mo a'u ki he ngaahi putú neongo 'ene femou'ekiná.

Hangē ko ia 'e fakahoko 'e he Fakamo'uí, kuo 'alu holo 'a Tōmasi Monisoni 'o fai lelei (vakai, Ngāue 10:38) mo tāpuaki'i mo 'ofa 'i he ni'ihī kehé; kuo hoko 'eni ko e ivi mālohi ia 'i he'ene mo'uí.

Na'e hoko ha sīpinga faka'ofa'ofa 'o e anga'ofá 'a Palesiteni Monisoni 'i he 2012. 'I he faka'osi'osi ko ia 'a hono langa 'o e Temipale Pilikihami Sití, na'á ku fe-'iloaki mo e Kau Palesitenisi 'Uluakí ke alea'i e palani ki he fakatapuí. Koe'uhí 'oku houa pē 'e taha 'a Pilikihami Siti mei he fakatokelau 'o Sōleiki Sití, na'e mei faingofua 'aupito pē kia Palesiteni Monisoni ke ne fononga atu 'o fai e fakatapuí.

Ka na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "Ko e Kolo ko Pilikihami ko e kolo ia 'o Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e 'Aposetolo ma'ongo'onga ko 'ení kuo ta'u lahi 'ene nofo 'i hoku tafa'akí 'i he Toko Hongofulu mā Uá. Na'á ku fie ma'u ia ke ne ma'u 'a e lāngilangi mo e tāpuaki 'o e fakatapu'i 'o e temipalé 'i hono kolo tupu'angá. Te u fakamama'ō mei ai, pea te u vahe kia Palesiteni Peeka ke ne fakatapu'i e Temipale Pilikihami Sití. 'Oku ou loto ke hoko eni ko hono 'aho."

Ko ha 'aho faka'ofa'ofa 'eni kia Palesiteni Peeka mo Sisitā Peeka, na'e tupu hake 'i he Kolo ko Pilikihami Sití. Na'e ongo 'aupito kiate au 'a e anga'ofa mo e tō'onga hounga'ia 'a Palesiteni Monisoni ki hono kaungā 'apose-toló. Te tau lava kotoa pē 'o fou 'i he founa ko iá. Te tau lava 'o vahevahe mo anga'ofa mo fakakaukau lahi ange ki he ni'ihī 'oku tau feohi mo iá.

Ko e Sīpinga 'o ha Palōfita

Kuo ako'i kitautolu 'e Palesiteni Monisoni ki he founa ke mo'ui 'aki 'etau mo'uí 'aki 'ene ngaahi pōpoaki faka'ofa'ofa mo fakalaumālie 'i he konifelenisi lahí. Kuó ne ako'i

Hangē ko ia 'e fakahoko 'e he Fakamo'uí, kuo fe'alu'aki holo 'a Palesiteni Monisoni 'o fai lelei mo tāpuaki'i mo 'ofa he ni'ihī kehé; kuo hoko 'eni ko e ivi mālohi 'i he'ene mo'uí.

kiate kitautolu e founa ke hoko ai ko ha kau muimui 'o Sīsū Kalaisí ko 'ene sīpinga fakatāutaha faka'ofa'ofa. Ko e mo'oní kuo 'omai 'e he 'Eikí ha sīpinga 'i he ngaahi me'a kotoa pē, pea ko e taha 'o e ngaahi sīpinga 'oku totonu ke tau feinga ke muimui ki aí ko hotau palōfita 'ofeiná.

'Oku ou fakamo'oni 'oku 'i ai ha 'Otua 'i he langí 'a ia 'okú Ne 'afio'i mo 'ofa 'iate kitautolu. Kuó ne foaki mai ha palōfita—ke ne tataki kitautolu, ke ako'i kitautolu, pea ke tataki kitautolu 'i he ngaahi 'aho kimui ní. 'Oku ou tui 'oku 'amanaki mai e 'Eikí ke tau 'ofa he palōfitá, ke pou pou 'i ia, mo muimui he'ene sīpingá.

'Oku ou lau ia ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ke tau mo'ui 'i he taimi 'oku hoko ai 'a Tōmasi S. Monisoni ko e palōfita 'a e 'Eikí. 'I he 'etau muimui kiate iá mo feinga ke hangē pē ko iá, te tau fakalalakaka leva 'i he 'etau feinga ke hoko ko ha kau ākongā faivelenga 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. ■

Mei ha fakataha lotu 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí na'e fai 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'ongí-'Aitahoó 'i he 'aho 5 'o Mē 2013. Ki he leá kakato, hū ki he lds.org/broadcasts.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Ko e pōpoaki Fakalaumālie meia Palesiteni Monisoni," *Church News*, Sept. 2, 2012, 2.
2. *On the Lord's Errand* (DVD, 2008).
3. Thomas S. Monson, "Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé," *Liahona*, 'Okatopa 2010, 13.
4. Thomas S. Monson, *Be Your Best Self* (1979), 56; tānaki atu hono fakamamafa'i.

Ko e 'Otu Filipainí:

KO E MĀLOHI
FAKALAUMĀLIE
'I HE 'OTU MOTU
'O E TAHÍ

*I ha ki'i vaha'a taimi nounou ko
ha ta'u 'e 53, kuo a'usia 'e he Siasí
ha iwi fisifisimu'a mo e tupulaki
'i he 'Otu Filipainí, 'o 'iloa ko e
"Mata'itofe mei he Hahaké."*

Na'e hangē na'e fakamo'oni'i 'e he pōpoaki na'e fakahoko 'e he ongo faifekau kei talavou mei he 'Unaiteti Siteití kia 'Okositō A. Limí, 'a e ngaahi tefito'i mo'oni kuó ne 'osi 'ilo'i na'e mo'oni. Ne fakatokanga'i 'e 'Okositō ko ha loea mo e Kalisitiane, ko e tokāteline hangē ko e kei hokohoko atu 'a e fakahaá ko e "me'a ia na'á ku tui ki aí, 'i he taimi na'á ku kei 'i he ako'anga mā'olungá ai mo e 'univēsiti."¹

Hili ha ngaahi māhina lahi, na'e loto 'a 'Okositō ke 'alu ki he lotú mo ne tukupā ke lau pea lotua e Tohi 'a Molomoná. Na'á ne pehē, "Na'á ku kamata ke lau fakamātoato 'a e Tohi 'a Molomoná 'i he laumālie tatau na'e fale'i 'e Molonai ke [tau ma'ú]. 'I he taimi na'á ku fai 'aki 'a e holi ke 'ilo pe 'oku mo'oni ia—hili ha kupu'i lea si'isi'i—ne u ma'u ai ha fakamo'oni."²

'I 'Okatopa 'o e 1964, na'e papitaiso ai 'a 'Okositō Limi pea hoko ko ha paionia 'o e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he 'otu Filipainí, pea 'i ha taimi nounou pē mei ai ne kau mai hono uaifí mo hono fāmílí. 'I he 'aho ní, hili ha ngaahi ta'u 'o e ngāue faivelenga 'i he Siasí—'a ia na'e kau ai ha uiui'i 'i he 1992 ke hoko ko ha Taki Mā'olunga, 'a ia ko e fuofua Filipaini ke ngāue 'i he lakanga ko iá—'oku hā ai meia Misa Limi 'a e tui mo e mo'ui mateaki 'a ha lauiafe 'o e Kāingalotu 'oku nofo 'i he "Mata'itofe mei he Hahaké."

Fonua Kelekele Lelei

'I ha meimei ta'u 'e 550 nai kimu'a he 'alo'i 'o Sīsū Kalaisi, ne tala'ofa 'e he 'Eikí ki he palōfita 'o e Tohi 'a Molomoná ko Nifái 'o pehē: "Oku ou manatu'i 'a kinautolu 'oku 'i he ngaahi motu 'o e tahí," mo "omi 'a 'eku leá

ki he fānau 'a e tangatá, 'io, 'o a'u ki he ngaahi pule'anga kotoa pē 'o e māmaní" (2 Nifai 29:7). Ki ha tokolahi 'oku nau lau 'a e ngaahi lea faka'ofa'ofa ko 'ení, 'oku ha'u ki he fakakaukāu ha kulupu 'e taha 'o e "ngaahi 'otu motu 'o e tahí": ko e 'otu Filipainí.

Ko e Lepapulika 'o Filipainí ko ha ngaahi motu lalahi 'oku meimei ke a'u ki he 7,100 'oku tu'u 'i he matāfanga fakatonga hahake 'o 'Ēsiá, pea mo ha kakai 'oku meimei ke a'u hono tokolahí ki he 100 milioná. Ko ha fonua faka'ofa'ofa fakatalopiki 'oku nofo'i 'e ha kakai anga fakakau-me'a, longomo'ui, mo loto-fakatōkilalo. Ka ko ha fonua 'oku tu'u he halanga 'o e ngaahi mofuiké, afā, mo'unga afí, ngaahi peau kula mo e ngaahi fakatamaki fakanatula kehe pea faingata'a'ia mei he lahi 'o e ngaahi palopalema faka-sōsialé mo faka'ekonōmiká. Ko ha me'a faingata'a e lahi 'a e masivá, pea kuo kātēkina 'e he kau Filipainí e moveuveu fakapolitikalé mo e faingata'a'ia faka'ekonōmiká.

Ka ko kinautolu 'oku nau maheni mo e ngaahi founa 'a e 'Eikí, 'oku 'i he 'otu Filipainí 'a e kelekele lelei ki hono tō e tenga 'o e ongoongolelé. 'Oku tokolahi ha kau Filipaini 'oku nau lea faka-Pilitānia 'a ia foki ko e lea fakapule'angá ia, pea kau atu ki ai mo e lea faka-Takaloká mo e ngaahi lea fakafonua kehekehe. Koe'uhí ko e taimi lahi na'e pule'i ai 'e he kau Sipeiní, 'oku laka hake 'i he peseti 'e 90 'o e kakaí 'oku nau Kalisitiane; 'oku 'i ai mo ha kongā lahi 'o e kakaí ko e kau Mosilemi.

Na'e 'uluaki fakahoko hono fakafe'iloaki 'o e Siasí 'i he 'otu Filipainí 'i he 1898 lolotonga e Tau 'a 'Amelika mo Sipeiní 'e Uilaati Kolo mo Siaso Simeni, ko ha ongo mē-mipa fakakautau 'o e Siasí mei 'Iutaá 'a ia na'e vahe'i ko ha ongo faifekau ki mu'a peá na toki mavahé. 'I ha kamata ke

Langa 'i he ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongolelei, ko e kakai lalahi kei talavou 'i he 'otu Filipaini kuo nau a'usia ha ola lelei pea 'oku nau hoko ko e kau taki mālohi 'i he Siasi 'o e 'Eiki.

lahi e ngaahi faingamālié, na'a na malanga 'aki 'a e ongoongolelei, ka na'e 'ikai ma'u ha papitaiso.

Lolotonga e Tau Lahi hono II 'a Māmaní, ne hiki ai ha ni'ihī tokolahi 'o e Kāingalotú fakataha mo e kau sōtiá ki he 'otu motú. 'I he 1944 mo e 1945, na'e fakataha ha ngaahi kulupu fakakautau ke lotu 'i ha ngaahi feitu'u kehekehe, pea na'e tokolahi ha kakai Siasi ne ngāue tokoni ne nau kei 'i he 'otu Filipaini 'i he 'osi 'a e taú. Na'e kau ai 'a Makasini Teiti mo ha papi ului ko Seilomi Holouisi. Na'á na fakatou tokoni ki hono fakafe'iloaki 'a e ongoongolelei kia 'Aniseta Fasato. Lolotonga 'ena tokoni ke toe langa hake 'a e fale 'o 'Anisetá 'i ha feitu'u 'i Manila, na'e vahevahe 'e Misa Holouisi 'a 'ene tui fo'ou ne toki ma'ú mo 'Aniseta mo 'ene tama fefine, ko Luté.

Na'e ma'u 'e 'Aniseta ha fakamo'oni pea ne loto ke papi-taiso, ka na'e 'ikai ke faka'atā 'e he Siasí he taimi ko iá ke papitaiso e kau Filipaini he na'e 'ikai ha 'iuniti tu'u ma'u 'o e Siasí 'i he ngaahi 'otu motú. Na'e 'ilo'i 'e 'Eletā Hāloti B. Li (1899–1973) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu mā Uá e fie ma'u 'a 'Anisetá, pea 'i he'ene hoko ko e sea 'o e Kōmiti Lahi Fakakautau, na'e fakangofua 'e 'Eletā Li ke papitaiso 'a Aniseta. 'I he pongipongi Toetu'u 'o e 1946, na'e papitaiso 'e Lolani Fia ko ha taha ngāue fakakautau 'a 'Aniseta Fasato ko e fuofua taha Filipaini ke hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

Ko e Kamata 'a e Ngāue Fakafaifekau

Hili e taú, na'e fokotu'u ha kulupu 'o e Siasí 'i he ongo 'api tau US 'e ua—Clark Air Base mo e Subic Bay Naval

Base—pea hanganaki fiefia atu 'a e kakai Siasi 'oku ngāue tokoní ki hono fokotu'u lelei ange 'a e Siasí 'i he 'otu Filipaini. 'I he 'aho 21 'o 'Aokosi, 1955, ne fakatapui ai 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita (1876–1972) 'a e 'otu Filipaini ki hono malanga'i 'o e ongoongolelei. Neongo ia, ne fakatoloi 'e he ngaahi fakangatangata 'o e ngaahi me'a fakalaó, 'a e tū'uta atu 'a e kau faifekau kae 'oua kuo a'u ki he 1961.

'I he 1960, ne 'a'ahi 'a 'Eletā Kōtoni B. Hingikelī (1910–2008), ko ha Tokoni ki he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, ki he 'otu Filipaini 'i ha ngaahi 'aho lahi: "Na'á ku fakahā e fakakaukau ko ia ko e ngāue fakafaifekau 'e . . . ola lelei hangē ko ia kuo hoko 'i he ngaahi feitu'u lahi 'i he māmaní."³ 'I he ta'u hono hokó, hili ha teuteu lahi mo e ngāue fakapepa na'e fai 'e he kāingalotu 'o hangē ko Makasini Teiti Kilimi mo Palesiteni Lōpeti S. Teila 'o e Misiona Fakatonga 'o e Hahake Mama'ó pea pehē ki ha ngaahi kaungāme'a 'o e Siasí mei tu'a, na'e toe foki 'a 'Eletā Hingikelī ki he 'otu motú ke toe fakatapui e 'otu Filipaini ki he kamata'anga 'o e ngāue fakafaifekau.

'I he 'aho 28 'o 'Epeleli, 1961, 'i he tu'akolo 'o Manilá, na'e fakataha 'a 'Eletā Hingikelī mo ha ki'i kulupu 'o e kau mēmipa ngāue tokoní, kakai 'Ameliká 'o e koló, mo ha mēmipa Filipaini 'e taha ko—Tēvita Lengimēni—pea fakahoko ai ha lotu makehe "ke 'i ai ha lauiafe tokolahi 'a ia te nau ma'u 'a e pōpoaki ko 'ení pea 'e tāpuaki 'i ai kinautolu."⁴ Ne vave e hoko 'a e ngaahi lea ko 'eni, ne lea 'aki 'e ha tamaio'eiki mo'oni 'a e 'Eiki, ko ha kikite.

Ne tū'uta e kau fuofua faifekau 'e toko fā—Raymond L. Goodson, Harry J. Murray, Kent C. Lowe, mo Nester O. Ledesma—ki Manila hili ha ngaahi uike mei ai. Na'e pehē e 'Eletā Lowe, "Na'e talitali loto lelei 'aupito 'e he kau Filipaini 'a e ongoongolelei. 'Oku meimei ko e taimi 'oku loto ai e 'ulu 'o e fāmilí ke ne kau ki he Siasí, 'e kau atu mo e toenga kotoa 'o e fāmilí ki he Siasí."⁵

Hokohoko Atu 'a e Siasí

Na'e fakalalakaka 'a e ngāue ki ha tu'unga 'a ia na'e fokotu'u ai 'a e Misiona Filipaini 'i he 1967. 'I he faka'osinga 'o e ta'u ko iá, na'e 'i ai e kau mēmipa 'e toko 3,193 'i he misioná, pea ko e toko 631 leva ko e kau papi ului 'i he ta'u ko iá. 'I he 1973 na'e tupulaki 'a e Siasí 'i he 'otu Filipaini 'o mei a'u ki he kau mēmipa 'e toko 13,000. 'I he 'aho 20 'o Mē, 1973, na'e fokotu'u leva 'a e Siteiki Manila Filipaini, pea hoko 'a 'Okositō A. Limi ko e palesiteni. 'I he 1974 na'e vaeua leva 'a e misioná, pea fa'u leva 'a e Misiona Manila Filipaini mo e Misiona Sēpū Siti Filipaini.

'I 'Aokosi 'o e 1975, na'e ha'u 'a Palesiteni Sipenisā W.

Kimipolo (1895–1985) ki Manila ke ne tokanga'i 'a e fuofua konifelenisi faka'ēlia he 'otu Filipainí. Ko e māhina ko 'Aokosí ko ha māhina afāngia ia, pea 'oku faingata'a 'aupito e fonongá kiate kinautolu 'oku ha'u mei tu'a 'i Manilá. Na'e 'i ai ha pasi fonu 'i he kāingalotú mei he Kolo ko Laoaká na'e 'ikai ke nau mei a'u, ka na'e hifo 'a e kāingalotú 'o teke 'enau me'alelé mei he vaitupu pelepelá mo 'enau kole ki he faka'ulí ke 'oua 'e foki. Na'e 'i ai ha kulupu 'e taha 'o e kāingalotú na'a nau kātaki'i 'a e tahi hoú 'i ha 'aho nai 'e tolu he ko e me'a pē mahu'inga taha kiate kinautolú, hangē ko e pehē 'e ha fefine, ko e sio mo fanongo ki ha palōfita mo'ui 'a e 'Otuá.

Na'e toe 'a'ahi 'a Palesiteni Kimipolo ki he 'otu Filipainí 'i he 1980 ke ne tokanga'i ha konifelenisi faka'ēlia 'e taha,

Na'e liliu 'a e hingoa 'o e halá ko e Temple Drive (Hala ki he Temipalé) 'i he kole 'a e Siasí.

Ne fakatahataha hake ha kāingalotu 'o e Siasí 'e toko 2,000 mei he tapa kotoa 'o e 'otu motú 'i he vaka, lēlue, mo e pasi ki he katoanga tanupoú he 'aho 25 'o 'Aokosi, 1982, neongo e fakamanamana 'o ha matangi mālohi. Ne taimi nounou mei ai pea kamata hono langa 'o e temipalé, pea na'e mateuteu ke fakatapui 'i 'Aokosi 'o e 1984.

Na'e meimei a'u ki he toko 27,000 'a e kau mēmipa mo e kakai te'eki siasi ne nau 'ahia e temipalé kimu'a pea toki fakatapuí. Na'a nau ō mai neongo ha matangi mālohi 'e ua—na'á na vāmama'o 'aki pē e houa 'e 48—'o na faka-'auha 'a Filipaini 'i ha ngaahi 'aho si'i kimu'a he fakatapuí.

1898: Malanga 'i e ongoongolelé 'e he ongo faifekau ngāue tokoni 'o e Siasí lolotonga e Tau 'a Sipeini mo 'Ameliká

1944–45: Lahi ange e kau ngāue tokoni 'a e Siasí na'a nau malanga lolotonga e Tau Lahi hono II 'a Māmaní

1946: Na'e hoko 'a 'Aniseta Fasato ko e fuofua tokotaha Filipaini ke papitaiso mo hili'afakinima pea hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí

1955: Fakatapui 'e Palesiteni Siosefa Filitingi Sāmita 'a e 'otu Filipainí ki hono malanga 'i 'e ongoongolelé

pea na'á ne fe'iloaki taimi nounou foki mo e palesiteni 'o e 'otu Filipainí ko Palesiteni Fatima Mākisi. Na'e teuteu 'i 'e he fakataha ko 'ení 'a e halá ma'á e Siasí ke a'u 'o fakaava ha senitā ako'anga fakafaifekau 'i he 'otu Filipainí 'i he 1983 pea fakatapui e Temipale Manila Filipainí 'i he ta'u hono hokó. 'I he 1987 na'e fokotu'u ai 'a e 'Ēlia Filipaini/'Otu Maikolinisiá ke hetikuota ki Manila.

Na'e filifili pea liliu ha kongá 'o e Tohi 'a Molomoná ki he lea faka-Takaloká 'i he ta'u 1987. 'Oku lolotonga liliu e Tohi 'a Molomoná ki he ngaahi lea fakafonua kehekehe 'o e 'otu Filipainí, kau ai mo e faka-Sepuano.

Ngaahi Tāpuaki 'o e Temipalé

'I Tisema 1980, ne fekau'i mai 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo e talēkita 'o e potungāue fakatau kekekele 'a e Siasí ki Manilá ke ne kumi ha feitu'u fe'unga ki ha temipale. Hili hono fakakaukau 'i 'a e feitu'u kehekehe, na'e fakahū leva 'e he talēkitá ha kole ke fakatau 'aki ha 'eka 3.5 (1.4 ha) 'i Keisoni Sití. Ko e kongá ko 'ení 'okú te sio lelei ai ki he Tele'a Malikina, pea 'oku ofi 'a e feitu'u 'oku tu'u a'i ki he kāingalotu tokolahi 'o e Siasí. Na'e tali 'a e kolé, pea na'e fakatau mai 'a e kekekelé 'i Sānuali 1981.

Ne a'u mai ha Kāingalotu mei he ngaahi vahefonua ma-ma'ó 'oku nau ongosia ka na'a nau fiefia. 'I ha taimi lahi na'e fakamālohi'i kinautolu ke nau fou 'i ha ngaahi hala lōloa ki Manila koe'uhí na'e lahi e ngaahi hala ne tāfea pea maumau ha ngaahi hala fakakavakava koe'uhí ko e hake ko ia 'a e ngaahi vaitafé.

Na'e vahevahe 'e Kalunikani "ha ongo mā'oni'oni, he te ke fehanganagai mo ho Tupu'angá he taimi 'okú ke hū ai ki lotó." Na'e pehē 'e Kēnolo Pevenito Kasitilo, ko e faifekau pule 'o e siasi Constabulary 'i Filipainí ko e temipalé "ko ha feitu'u ia 'e lava ke fakakaukau ai ki ha ngaahi me'a fakalangi koe'uhí 'okú ke 'i ha 'ātakai pehē." Na'e ongo'i 'e ha ongo tāpu'ou ko e temipalé "ko ha fale ia 'o e 'Otuá." Na'e talaange 'e 'Eva 'Esitala Koloa, ko ha mēmipa 'o e falealea 'o Filipainí ki he kau taki fonongá, "Oku ou faka'amu te mou toe langa ha ngaahi temipale lahi ange 'i heni."⁶

Na'e tataka 'e Palesiteni Hingikelí, ko e Tokoni Ua 'i he kau Palesitenisí 'Uluakí he taimi ko iá, 'a e ouau fakatoka 'o e makatulikí 'i he 'aho Tūsite, 25 'o Sepitema, 1984. Na'e hoko ai ha ngaahi fakataha'anga fakatapui 'e hiva, ne fai 'i he loki silesitalé. Na'e kau atu ki ha ngaahi

fakataha'anga kehekehe ha Kāingalotu nai 'e 6,500 mei he siteiki 'e 16 mo e ngaahi vahefonua 'e 22 'i he 'Ēlia Pasifikí.

'I he hili ko ia 'o e fakataha faka'osi 'o e fakatapuí, na'e hoko leva 'a Paulo V. Malita ko e Si'í mo 'Ētinā A. Iasona ko e 'uluaki ongo-me'a mali ke na mali 'i he Temipale Manila Filipainí 'i he 'aho 27 'o Sepitema, 1984. Na'e fakahoko 'e he 'uluaki palesiteni 'o e tempale ko iá, W. Kaafi 'Anitulusi, 'a e ouau molumalu 'o e malí.

Na'e tokolahi ha kāingalotu 'o e Siasí na'a nau fakaholo atu ke ma'u honau

na'e lava ke na tånaki ha pa'anga fe'unga ke totongi 'enau tikite vaká ki Manila ki honau fāmili 'e toko hivá. Na'e hoha'a 'a Leonaitasi koe'uhí ko e 'ikai ha 'api te nau foki mai ki aí. Ka na'e fakapapau'i ange 'e Penato 'e tokoni 'a e 'Eikí. Na'e sila'i kinautolu ki taimi mo 'itāniti 'i he tempalé 'i he 1985. Na'e 'aonga e ngaahi feilaulau kotoa pē ne nau faí, he na'a nau ma'u ha fiefia ta'e-hano-tatau 'i he tempalé—ko 'enau mata'itofe mahu'ingá. Pea na'e hoko e me'a ne lea 'aki 'e Penató, he na'e tokoni'i kinautolu 'e he 'Eikí. 'I he'enau foki mai mei

1961: Fakaava 'a e 'otu Filipainí ki he ngāue fakafai'ekau; tū'uta 'a e fuofua kau faifekau 'e toko fā

1967: Fokotu'u e Misiona Filipainí

1973: Fokotu'u 'o e Siteiki Manila Filipainí

1974: Vahevahe 'a e Misiona Filipainí, 'o fokotu'u ai e Misiona Filipaini Manilá mo e Misiona Filipaini Sepū Siti

1975: Fuofua konifelenisi faka'ēliá, na'e fai 'i Manila

1983: Fakaava 'a e senitā ako'anga fakafai'ekau 'i Manila

'enitaumení, 'o kamata mei he kau ngāue ouaú. Na'e hokohoko atu 'a e ngāue fakatempalé 'i he pō ko iá 'o a'u ki he 'aho hono hokó.

Na'e ongo'i 'e he kau mēmipá ha holi lahi ange ke hū he tempalé. Ko kinautolu ne nofo mama'ó ne nau feilaulau lahi ke nau fononga mama'o mai 'i he vaka pe pasi. Ka na'a nau kei ha'u pē mo ha ngaahi talanoa 'o e tuí mo e lotu vilitakí.

Na'e pehē 'e Penato mo Leonaitasi 'Opetesa 'o Senelolo Sanitosí, 'oku ngali fu'u faingata'a 'a e 'alu ki he tempale 'i Manilá he 'oku mama'o. Kae hangē ko e tangata fakataú na'á ne 'alu 'o fakatau 'a e me'a kotoa na'á ne ma'ú koe'uhí ka ne lava 'o kumi ha mata'itofe mahu'inga 'e taha (vakai Mātiu 13:45–46), na'e fakakaukau 'a e ongo mātu'a ko 'ení ke fakatau atu hona 'apí kae lava ke na 'alu mo 'ena fānaú 'o sila ko ha fāmili ta'engata. 'I he hili hono fakatau kotoa atu hona 'apí mo 'ena koloá,

'Oku 'omi 'e ha fakataha 'a e Fine'ofá 'i he mateuteu ki ha me'a fakatu'upakeé ha fakamatala mahu'inga mā'á e hou'eiki fafine 'oku nofo 'i ha fonua 'oku tu'u he halanga ki he ngaahi fakatamaki fakanatulá.

Manilá, na'e angalelei 'a e ngaahi mahení 'o foaki kiate kinautolu ha ngaahi feitu'u ke nau nofo ai. Na'e 'osi 'a e ako 'a 'ena fānaú, pea faifai pē pea ma'u 'e he fāmilí hanau 'api 'i ha feitu'u fo'ou.

'I he 'aho 18 'o 'Epeleli, 2006, na'e fanongonongo ai 'e he kau Palesitenisí 'Uluakí 'a hono langa 'o e Temipale Sepū Siti Filipainí. 'I he'enau fanongo ki he ongoongo ko 'ení, na'e lo'imata'aia ha tokolahi 'o e kau mēmipa 'o e Siasí 'i he fiefia. Na'e pehē 'e Sisa Pelesi ko e Si'í ko e talēkita 'o e 'Inisititiuti 'o e Lēsoni Fakalotú 'i Sepū Sití, "Oku tāpuekina kitautolu koe'uhí he na'e fili 'e he 'Eikí 'a Sepū Siti ko e feitu'u ia ke langa ai e temipale hono hokó."

KO E TUPULAKI 'O E MĒMIPASIPI 'O E SIASÍ 'I HE 'OTU FILIPAINÍ

Mēmipasipi faka-kātoa 'o e Siasí: 675,166*

Ngaahi Uooti mo e Kolo: 1,134

Misioná: 17

Ngaahi Temipalé: 2 (taha 'oku kei langa)

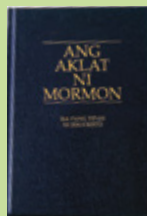
Ngaahi Senitā Hisitōlia Fakafāmilí: 167

* 'I Sepitema 2013

1984: Fakatapui 'a e Temipale Manila Filipainí

1987: Fokotu'u 'i Manila 'a e hetikuota, 'o e 'Ēlia Filipaini/otu Maikolonisiá

1987: 'Oku lilii 'a e ngaahi kongā 'o e Tohi 'a Molomoná ki he faka-Takāloka

2010: Fakatapui 'o e Temipale Sepū Siti Filipainí

Hili ha ngaahi māhina si'i hono fakatapui 'o e Temipale Sepu Siti Filipainí, na'e toe ma'u 'e he kāinga lotu 'o e Siasí ha 'uhinga ke nau fiefia ai. 'I he 'aho 2 'o 'Okatopa, 2010, lolotonga 'ene lea fakaava 'i he konifelenisi lahí, na'e fanongonongo 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni hono langa 'o e Temipale Uataneta Filipainí, 'i Pangasinani.

Ko e Lelei Tahá 'Oku Te'eki ke A'usia

'Oku kei si'i 'i hono fakafehoanaki ki he ngaahi fonua kehé 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he 'otu Filipainí, ka 'oku nāunau'ia 'a hono iku'angá 'i he motú. Na'e fakafo e tupulaki 'a e Siasí, ka ko e lelei tahá 'oku te'eki ke a'usia. Na'e pehē 'e 'Eletā Maikolo Sione U. Tei 'o e Kau Fitungofulú, ko e tokotaha Filipaini hono ua ne uiui' ke hoko ko ha Taki Mā'olungá, "Oku fie ma'u 'a kimautolu ko e [Kāingalotu 'o Filipainí] ke mau mateuteu fakalau-mālie lahi ange 'i ha toe taimi kimu'a koe'uhí he ko e ngāué 'e laka ki mu'a 'o tatau ai pē pe te tau tokoni pē 'ikai."⁷

Ko hono mo'oní, 'i he hoko mai e senituli 21, 'e

hokohoko mo tupulaki e Siasi kuo toe fakafoki maí pea te ne tākiekina 'a e tokolahi pea 'e toe tali 'e he kau Filipaini tokolahi ange e pōpoakí pea 'e hoko ia ko ha tāpuaki ki he kakai fili 'i he ngaahi 'otu motu 'o e tahí. Kia 'Eletā Tei mo e Kāingalotu 'o Filipainí, 'oku lolotonga fakahoko e "fu'u . . . ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí kiate kinautolu 'a ia 'oku 'i he ngaahi motu 'o e tahí" (2 Nifai 10:21). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Augusto A. Lim, 'i he R. Lanier Britsch, "Faithful, Good, Virtuous, True": Pioneers in the Philippines," *Liahona*, Feb. 1998, 44.
2. Augusto Lim, 'i he Gelene Tobias, "Augusto Lim: The Man of Many Firsts," countrywebsites.lds.org/ph/index.php/datetime-philippines/jubilee-2011.
3. Vakai, Sheri L. Dew, *Go Forward with Faith: The Biography of Gordon B. Hinckley* (1996), 213–15.
4. Gordon B. Hinckley, "Commencement of Missionary Work in the Philippines," *Tambuli*, Apr. 1991, 18.
5. 'Initaviu 'o Keni Kiliate Lou' na'e fai 'e Sēmisi Niila Kalake, he 'aho 3 'o Sepitema, 2007.
6. Francis M. Orquiola, "Temple Dedication Rewards Faith of Filipino Saints," *Ensign*, Nov. 1984, 107.
7. Michael John U. Teh, "Scriptures and Spiritual Preparation" [Area Presidency Messages, May 2011]; lds.org/ph/index.php/literature.

PALANI 'O E FAKAMO'UÍ

*Ko Hono Faka'aonga'i e,
ke Tali e Ngaahi Fehu'í*

MO'UI 'I HE MAAMA FAKALAUMĀLIÉ

FAKATUPÚ

KO E VEILÍ

MO'UI FAKAMATELIÉ

Fai 'e LaRene Porter Gaunt

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

‘O ku tau mo’ui ‘i ha taimi fakafiefia. ‘Oku ha’u ‘a e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai ‘o Sīsū Kalaisi “mei he kakapú” (T&F 1:30). Ko hono olá, ‘oku lahi ange ha fānau ‘o e Tamai Hēvaní ‘oku ‘ikai ke nau kau ki he’etau tui fakalotú ‘oku nau fanongo ‘o kau ki he “kau Māmongá.” Ko ha ni’ihi ‘oku nau fanongo ki ha ngaahi me’a ongo ngali kehe mo puputu’u. Ko ha ni’ihi ‘oku nau fanongo ki ha ngaahi me’a ‘oku ongo angamaheni mo fakafiemālie. ‘E ha’u ha ni’ihi fakafo’ituitui mei he ongo kulupú kiate kitautolu ke fekumi ki ha ngaahi tali ki he’enua ngaahi fehu’í. ‘Oku ma’u ‘a e ngaahi tali lahi ‘i he palani ‘o e fakamo’uí, ‘a ia ‘oku toe ‘iloa ko e “palani lahi ‘o e fiefiá” (‘Alamā 42:8).

Ko e fehu’i ‘oku fá’a tu’o lahi ‘a hono ‘eké ko e “Na’á ku ha’ú mei fē?” “Ko e hā ‘a e ‘uhinga ‘oku ou ‘i heni a?” mo e “Te u ‘alu ki fē ‘o ka hili ‘a e mo’ui ko ‘eni?” ‘E lava ke ke tali kotoa ‘a e ngaahi fehu’i ko ‘eni’i he ngaahi mo’oni ‘oku ma’u ‘i he palani ‘o e fakamo’uí. ‘Oku vahevahe ‘e he fakamatala ko ‘eni e ni’ihi ‘o e tali kuo ‘omai ‘e he folofolá mo hotau palōfitá, Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ki he ngaahi fehu’i ko ‘eni.

Tui kia Sīsū Kalaisi

Fakatomalá

Na'á ku ha'ú mei fē?

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, Ko ha kakai tautolu 'oku ta'engata. Na'a tau nofo mo e 'Otuá kimu'a e mo'uí ni ko 'ene fānau fakalaumālié. "Na'e [ako'i] 'e he 'aposestolo ko Paulá 'o pehē 'ko e hako 'o e 'Otuá 'a kitautolu' [Ngāue 17:29]." "Talu mei he'etau 'ilo ko hotau sino fakamatelié ko e fakatupu mei he'etau mātu'a fakamatelié, kuo pau ke tau fekumi ki he 'uhinga 'o e lea 'a Paulá. Kuo fakahā 'e he 'Eikí 'ko e laumālié mo e sinó ko e mo'oni'i laumālie ia 'o e tangatá' [T&F 88:15]. Ko ia ko e laumālié ko e fakatupu ia 'a e 'Otuá. 'Oku 'uhinga 'a e tokotaha fa'u tohi 'o e kakai Hepeluú kiate Ia 'ko e Tamai 'o e ngaahi laumālié' [Hepelū 12:9]."¹

Ko e hā 'oku ou 'i heni ai?

Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, 'o kau ki he 'etau mo'ui 'i he māmani: "Hono 'ikai totonu ke tau fakafeta'i hono fa'u 'e he Tupu'anga poto ha māmani pea tuku kitautolu heni mo ha veili 'o 'ikai toe manatu ki he'etau mo'ui kimu'á kae lava ke tau foua ha taimi 'o e sivi'i, mo ha faingamālie ke fakamo'oni'i ai kitautolu kae lava ke tau taau mo e me'a kotoa pē kuo teuteu 'e he 'Otuá ke tau ma'ú.

"Oku mahino, ko e taha 'o e tefito'i taumu'a 'o 'etau mo'ui 'i he māmani ko e ma'u ha sino 'o e kakano mo e hui. Na'e toe foaki mai kiate kitautolu 'a e me'afuaki 'o e tau'atāina ke fili. 'Oku tau monū'ia ke tau fili 'i ha founga 'e lauiafe. 'Oku tau ako heni mei he ngaahi faingata'a 'oku tau a'usiá. 'Oku tau 'ilo'i 'i he vaha'a 'o e lelei mo e koví. 'Oku tau fakafai-kehekehe'i 'a e koná mo e melié. 'Oku tau 'ilo'i 'oku 'i ai ha ngaahi nunu'a 'oku muiaki mai 'i he'etau tō'onga mo'ui."²

Te u 'alú ki fē hili e mo'ui ni?

'Oku hoko 'a e maté ki he kau mēmipa kotoa pē 'o e fānili 'o e tangatá. Ka "'o kapau 'e mate ha tangata, 'e toe mo'ui ia?" (Siope 14:14). Na'e pehē 'e Palesiteni Monisoni, "'Oku mau 'ilo ko e maté 'oku 'ikai ko e ngata'angá ia. Ko e mo'oni ko 'ení na'e ako'i 'e he kau palōfita mo'ui 'i he kuonga kotoa pē. 'Oku toe ma'u ia 'i he'etau ngaahi folofola mā'oni'oní. 'Oku tau lau 'i he Tohi 'a Molomoná 'a e ngaahi lea pau mo fakafiemālie:

'Ko 'eni, ko e me'a ki he tu'unga 'o e laumālié 'i he vaha'a 'o e maté mo e toetu'ú—Vakai, kuo faka'ilo mai kiate au 'e ha 'āngelo, 'oku fakafoki 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē, 'o ka hili ange 'a 'enau mavahe mei he sino fakamatelié ni, 'io, 'a e laumālie 'o e tangata kotoa pē 'o tatau ai pē pe

*I he taimi 'oku
tau ma'u ai pe
koha ni'ihī kehe
ha ngaahi fehu'i
fekau'aki mo e
ongoongolelei 'o
Sisū Kalaisi, 'oku
tau 'ilo'i nai e
feitu'u ke ma'u
mei ai 'a e
ngaahi tali?*

*Kātaki
ke a'u ki
he ngata-
'angá*

Papitaisó

Me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oní

TE U LAVA FĒFĒ 'O AKO LAHI ANGE FEKAU'AKI MO E PALANI 'O E FAKAMO'UÍ?

1. 'Oku ako'i mahino 'a e palani 'o e fakamo'uí 'i he Tohi 'a Molomoná, ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, pea mo e Mata'itofe Mahu'ingá.
2. 'Oku ma'u 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí 'i he conference.lds.org. 'E lava ke ke fekumi ki he ngaahi fo'i lea hangē ko e palani 'o e fakamo'uí, palani 'o e fiefiá, fakaleleí, hakeaki'í, fakamaau totonú mo e 'alo'ofá, fakatomalá, mo e toetu'ú.
3. Vakai, "Lēsoni 2: Ko e Palani 'o e Fakamo'uí" 'i he vahe 3 'o e *Malanga'aki 'eku Ongoongoleleí: Ko ha Fakahinohino ki he Ngāue Fakafaifekau*.

Māmani 'o e Ngaahi Laumālié

MATÉ

'oku nau angalelei pe angakovi, ki honau 'apí ki he 'Otua pē ko ia 'a ia na'e foaki 'a e mo'uí kiate kinautolú.

'Pea 'e toki hoko 'o pehē, ko e ngaahi laumālie 'o e fa'ahinga 'oku mā'oni'oni 'e tali 'a kinautolu ki ha potu 'o e fiefia, 'a ia 'oku ui ko palataisi, ko ha potu 'o e mālōlō, ko ha potu 'o e melino, 'a ia te nau mālōlō ai mei he'enua ngaahi faingata'a'ia kotoa pē mo e hoha'a kotoa pē mo e mamahi' ['Alamā 40:11–12]."³

Hili 'etau toetu'ú, 'oku tau 'alu ki he pule'anga fakasilesitalé 'oku hangē ko e nāunau 'o e la'aá, ko e pule'anga fakatelesitalé 'oku hangē ko e nāunau 'o e māhiná, ko e pule'anga fakatilesitalé 'oku hangē ko e nāunau 'o e ngaahi fetu'ú, pe ki he fakapo'uli 'i tu'á (vakai, T&F 76).

'Oku 'i ai mo'oni ha 'Otua? 'Oku mo'oni 'a Sētane?

Na'e kau kotoa 'a e Tamai Hēvaní, Sisū Kalaisi, pea mo Sētane 'i he Fakataha Alēlea 'i he langí ki mu'a pea toki fanau'i kitautolú. Ko e kongā 'o e palani 'o e fakamo'uí, ko hono kole 'e he Tamai Hēvaní ki ha taha ke 'alu ki māmani 'o fai 'a e fakaleleí ma'a 'etau ngaahi angahalá. Na'á ne pehē "Ko hai te u fekau'í? Pea tali 'e ha taha ne hangē ko e Foha 'o e Tangatá [Sisū Kalaisi]: Ko Au 'eni, fekau'i Au. Pea tali 'e ha taha kehe [Sētane] 'o pehē: Ko au 'eni, fekau'i au. Pea na'e folofola 'a e 'Eikí: Te u fekau'i e 'uluakí.

"Pea na'e 'ita 'a hono uá [Sētane], 'o 'ikai te ne tauhi ki hono 'uluaki tu'ungá; pea 'i he 'aho ko iá, na'e muimui kiate ia 'a e tokolahi" ('Ēpalahame 3:27–28; vakai foki T&F 29:36–37; Mōse 4:1–4).

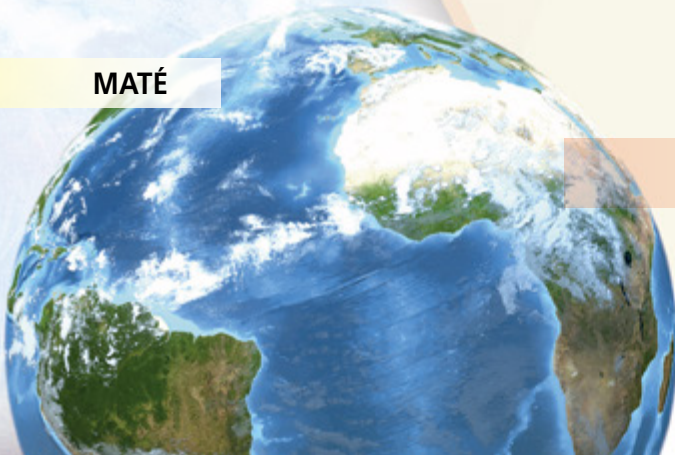
'Oku tau ma'u nai ha mālohi ke teke'í 'a e ngaahi 'ahi'ahi 'a Sētané?

Na'e kapusi ki tu'a e vahetolu 'e taha 'o e ngaahi laumālie ne fili ke muimui 'ia Sētane hili e fakataha Alēlea 'i he Langí. Na'a nau ma'u pē mo Sētane 'a e laumālié ta'e 'i ai ha sino fakamatelié. Na'e ako'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Ko e kakai kotoa pē 'oku nau ma'u ha sinó 'oku nau ma'u ha mālohi kiate kinautolu 'oku 'ikai ke 'i ai hanau sinó."⁴ 'E lava ke fakatauele'i kitautolu 'e Sētane, ka 'oku tau ma'u e mālohi ke teke'í ia.

Ko e hā 'a e 'uhinga 'oku hangē 'oku 'i ai e taimi 'e ni'ihī 'oku 'ikai tali ai 'e he Tamai Hēvaní 'eku ngaahi lotú?

"Ko e lotú ko e ngāue ia 'oku feongoongoi ai e finangalo 'o e Tamai mo e lotu 'o e fānaú. 'Oku 'ikai ko e taumu'a 'o e lotú ke liliu 'a e finangalo 'o e 'Otuá" (Bible Dictionary, "Prayer"). 'Oku hoko 'a e lotú ko ha me'angāue ia 'oku tokoni ke tau fakapapau'i pe 'oku tau faka'aonga'i 'etau tau'atāina ke filí ke fakatatau hotau lotó mo e finangalo 'o e 'Otuá

TOETU'Ú

SILESITALÉ

TELESITALÉ

TILESITALÉ

(vakai, 'Ēpalahame 3:25). 'Oku tali ma'u pē 'e he Tamai Hēvaní 'etau ngaahi lotú, pea ko e ngaahi talí 'e lava ke 'io, 'ikai, pe ki'i tatali. 'Oku mahu'inga 'a e taimí.

Ko e hā 'oku hoko mai ai 'a e ngaahi faingata'á 'i he taimi 'oku ou feinga ke ma'u ha mo'ui 'oku lelei?

Ko e ngaahi faingata'á ko e konga pē ia 'o e palani 'a e fakamo'uí. 'Oku nau ngaohi kitautolu ke tau mālohi ange, fakama'a mo fakahao-haoa'i 'a kitautolu 'i he'etau falala kia Sīsū Kalaisi mo 'ene ongoongolelé. 'Oku tokoni'i kitautolu 'e he Tamai hēvaní 'i hotau ngaahi faingata'a'ia. 'Oku "omi 'e hotau ngaahi faingata'a kotoa pē 'a e potó kiate [kitautolu] pea 'e hoko ia 'o 'aonga kiate [kitautolu]" (T&F 122:7).

Te u lava fēfē ke 'ilo'i e me'a 'oku totonú mo ia 'oku halá?

'Oku fā'ele'i kotoa mai e fānau 'a e 'Otuá mo e Maama 'o Kalaisí, 'a ia 'okú ne tokoni'i kitautolu ke "'ilo'i 'a e lelei mei he koví" (Molonai 7:16). 'Ikai ngata aí, 'e lava 'e he Laumālie Mā'oni'oni ke fakamo'oni'i mai kiate kitautolu 'a e mo'oni 'i hotau 'atamaí mo hotau lotó 'aki 'a e ngaahi ongo 'o e melino mo e māfana (vakai, T&F 8:2–3).

'E lava ke fakamolemole'i au neongo na'á ku fakahoko ha ngaahi angahala mamafá?

'Oku 'afio'i 'e he 'otuá te tau faiangahala 'i he'etau ako ke fili ki he me'a 'oku totonú mo e halá.⁵ Neongo ia, 'oku 'i ai ha tautea ki he angahala kotoa pē. 'Oku fie ma'u 'e he fakamaau totonú ke fakahoko 'a e tau-teá. Na'e fakangofua 'e he Tamai Hēvaní 'i He'ene 'alo'ofá, 'a Sīsū Kalaisí ke fakahoko ai e Fakalelé mo feau e ngaahi fie ma'u 'a e fakamaau totonú ma'atautolu kotoa pē (vakai, 'Alamā 42). 'I hono fakalea 'e tahá, na'e faingata'a'ia 'a Kalaisi 'i Ketisemani pea pekia 'i Kolokotá ke totongi kotoa 'etau ngaahi angahalá 'o kapau 'oku tau fie ma'u 'a e Fakalelei 'a Kalaisí 'i ha'atau fakatomala mo tali 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelé. 'E fakamolemole'i leva 'etau ngaahi angahalá (vakai, T&F 1:31–32). ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Ko e Pue 'o e Mo'uí," *Liahona*, Mē 2012, 91; vakai foki, 'Ēpalahame 3:22–26.
2. Tōmasi S. Monisoni, "Ko e Pue 'o e Mo'uí," 91–92; vakai foki 'Alamā 34: 32–34.
3. Tōmasi S. Monisoni, "Ko e Pue 'o e Mo'uí," 93; vakai foki Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 76:59–111.
4. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 242.
5. He 'ikai lava ke fai angahala 'a e fānau ikí "kae 'oua ke nau fe'unga 'i hoku 'aó ke 'eke'i meiate kinautolu 'enau ngaahi ngāuē" (vakai T&F 29:46–47).

NA'A NA 'ILO FĒFĒ?

Na'e fai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa, Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluaki, ha pōpoaki ki he hou'eiki fafine 'o e Fine'ofá lolotonga e fakataha lahi 'o e Fine'ofá he 2011 'a ia na'e ongo ki hoku lotó mo 'omi kiate au 'a e melinó. Na'á ne lea kau ki he matala'i 'akau si'isi'i ko e 'oua-'e-ngalo-aú pea mo e me'a 'oku fakafofonga'i 'e he lau 'e fá 'o e matala'i 'akau ko 'ení.¹

Hili e fakatahá ne fakahoko mai 'e hoku 'ofefine ko 'Alisá ha talanoa fekau'aki mo hono kaungāme'a ko Sesí, 'oku 'i ai ha'ane ki'i pisinisi ngaohi me'atokoni. Na'e kole 'e he kau palesiteni Fine'ofá kia Sesi ke ne teuteu ha hikingaua ke tufa 'i he hili 'a e fakataha lahi 'a e Fine'ofá. Na'e tala-ange 'e Sesi kia 'Alisa 'okú ne 'ilo'i he taimi pē ko iá 'a e me'a 'oku totonu ke ne fai—te ne ngaohi ha fo'i keke 'e 250. Na'e fie tokoni 'a 'Alisa 'i hono

fetuku e ngaahi fo'i keké ki he senitā fakasiteikí.

Na'e a'u ki he 'aho 'o e fakatahá, pea 'i he taimi na'e 'alu ai 'a 'Alisa ke tokoní, na'á ne 'ilo'i 'a Sesi 'oku mei-me'i tangi. Na'e 'osi maau e ngaahi fo'i keké, ka na'e 'ave 'e Sesi ha fakatātā 'o e keké ki hano kāinga 'o nau talamai 'oku 'ikai faka'ofa'ofa fe'unga ia ki he fakatahá.

Na'e kamata ke veiveiua'a Sesi. Na'á ne faka'osi 'aki 'ene pehē 'oku 'amanaki mai 'a e kau taki 'o e Fine'ofá ki ha me'a 'oku toe sai angé ka 'oku 'ikai ko 'ene ngaahi fo'i keke ne ngali faingofua hono ngaohí. Na'á ne feinga ai ke fakakaukau'i ha founga ke toe teuteu'i ai e ngaahi fo'i keké, ka na'e 'ikai ma'u ha taimi fe'unga. Na'á na 'alu leva mo 'Alisa 'o 'ave e ngaahi fo'i keké 'i he tu'unga pē na'e 'i aí, mo ongo'i 'e Sesi 'okú ne fai ha ngāue kovi ki he kau fafiné—kae

'oua kuo toki a'u ki he lea 'a Palesiteni 'Ukitofá.

'I he taimi na'á ne lea ai 'o kau ki he matala'i 'akau si'isi'i ko 'ení, ne 'asi mai ha fakatātā 'o e ki'i matala'i 'akau lanu pulū 'i he screen. Ko ha matala'i'akau faingofua mo fu'u faka'ofa'ofa 'a hono laú. Na'e ongo ki he loto 'o e taha kotoa pē 'a e pōpoaki 'a Palesiteni 'Ukitofá 'o hangē ko ia na'á ne kolé ke 'oua na'a tau hē 'i he matala'i 'akau lalahí kae ngalo 'iate kitautolu 'a e mo'oni mahu'inga faingofua 'e nima na'á ne ako'i mai kiate kitautolú.

Hili e lotu tukú, na'e ō atu 'a e kau fafiné ki he holo fai'anga faivá. 'I he taimi na'e hū atu ai 'a 'Alisa mo Sesí, na'e takatakai 'a e tokotaha kotoa pē 'i he tēpile hikingaua mo fehu'i, "Na'a na 'ilo fēfē?"

Na'e fakakilimi 'a e fo'i keke takitaha 'aki e kilimi hinehina pea teuteu'i 'aki e matala'i 'akau 'e taha 'oku faingofua, faka'ofa'ofa, mo lau 'e nimá ko e 'oua-'e-ngalo-aú. ■

Keli Ashcroft, 'Alesona, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai Dieter F. Uchtdorf, "'Oua na'a Ngalo Au," *Liahona*, Nōvema 2011, 120.

Na'e 'osi maau mateuteu e ngaahi fo'i keké, ka na'e 'ave 'e Sesi hanau fakatātā ki hano kāinga 'a ia na'á ne pehē 'oku 'ikai ke fe'unga ia mo e fakataha 'a e Fine'ofá.

KUO FOAKI MAI 'E HE TALA'OFÁ 'A E 'AMANAKI LELEI

Hili ha taimi nounou 'eku mali mo hoku husepānití, ne tāpuekina kimaua 'aki ha foha. 'I he'eku mamata ki he'ene malimalí mo sio ki hono matá, ne u ongo'i mo'ua ai ki he Tamai Hēvaní. Na'e ngali haohaoa kiate au 'a homa fohá. Ne u fakamālō mo hoku husepānití 'i he 'aho kotoa ki he 'Eikí koe'uhí ko ha me'a'ofa mahu'inga pehē.

'I he 'aho 19 'o Fēpueli, 2009, na'á ku teuteu ke foki ki he akó ki he ta'u faka'osi 'o 'eku ngaahi kalasí. Na'e 'ikai ke u 'ilo'i mo hoku husepānití 'e puke homa fohá 'i he mofí he 'aho hokó peá ne mavahe atu ai mei he mo'ui fakamatelié ni.

Ko ha me'a faingata'a ke u fepaki mo ia. Na'e ha'u ki homau 'apí e kau mēmipa 'o homau ūotí ke fakafiemālie'i kimaua 'aki e folofolá mo e himí pea mo lotu fakataha mo kimaua. Na'á ku mahu'inga'ia 'i he'enu ongo fiekaungāmamahí, ka na'e vilitaki pē 'eku mamahí ki homa fohá. Na'e lahi 'eku tangí he taimi kotoa pē ne u fakakaukau ai kiate iá.

'I he 'osi ha 'aho 'e fā mei he'ene pekiá, ne ue'i au ke u ako e *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta*. 'I he'eku pukepuke 'a e tohí, na'e ava hake ia 'i hoku ongo nimá ki he vahe ko ia 'oku ui ko e "Ngaahi Lea 'o e 'Amanaki Leleí mo e Fakafiemālie 'i he Taimi 'o e Maté." Na'á ku kamata ke lau pea na'e ongo lahi kiate au 'a e mole fakamamahi na'e hoko kia Siosefa mo 'Ema 'i he kamata hona fāmīlī. 'I he'eku a'u ki ha kongá na'e to'o mei ha lea na'e fai 'e he Palōfitá 'i he me'afaka'eiki 'o ha ki'i ta'ahine ta'u uá, ne u ongo'i hangē kuo 'osi lilingi hifo 'a e vai momoko 'i hoku 'ulú, 'o fakamokoko'i 'eku ngaahi fakakaukau 'o e loto mamahí.

Na'á ku ui hoku husepānití. Ne ma lau fakataha: "Na'á ku . . . fehu'i, ko e hā 'oku'ave ai 'a (space) fānau valevale mo haohaoá meiate

kitautolú . . . 'Oku to'o 'e he 'Eikí ha tokolahi, 'o a'u ki he'enu kei valevalé, koe'uhí ke nau hao . . . mei he holi 'a e tangatá, kae 'uma'ā 'a e mamahi mo e kovi 'o e maama lolotongá; 'oku nau fu'u ma'a, fu'u faka'ofa'ofa, ke mo'ui 'i māmani; ko ia, kapau 'e fakakaukau'i lelei, 'oku 'i ai ha ngaahi 'uhinga ke tau fiefia ai kae 'ikai mamahi he 'oku fakahaofi kinautolu mei he koví, pea he 'ikai fuoloa kuo tau toe ma'u kinautolu."

Na'e tānaki mai e Palōfitá 'o pehē: "E ala fai ha fehu'i—"E toe ma'u 'e he ngaahi fa'eé si'enu fānau 'i 'itānití?' 'Io! 'Io! Ngaahi fa'ē, te mou ma'u ho'omou fānau; he te nau ma'u (space) ta'engatá, he kuo 'osi totongi honau mo'ua."¹

Talu mei he taimi na'á ma lau ai 'a e ngaahi lea faka'ofa'ofa ko iá, kuo fonu 'emau lotu fakafāmīlī 'i he fakafeta'i ki he tala'ofa te ma toe fakataha

mo homa fohá 'o makatu'unga 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí.

'Okú ma ma'u he 'ahó ni ha fānau faka'ofa'ofa 'e toko tolu ko ha ngaahi tokoua ki homa foha na'e mavahé. 'Oku ma ako'i kiate kinautolu 'a e ongoongolelei mo'oni mo ta'engatá, 'a ia te ne tatakí kinautolu ki he'ena Tamai Hēvaní pea ki honau Fakamo'uí, ko Sīsū Kalaisí.

'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni 'a e Palōfitá ko Siosefa Sāmīta mo'ene pōpoaki 'o e mo'ui hili 'a e maté. Te u hounga'ia 'o ta'engata koe'uhí ko e 'amanaki leleí, melinó, fiefiá mo e fiefia 'okú ne 'omi ki homau fāmīlī—'i he ongo tafa'aki fakatou'osi 'o e veilí. ■

Suliana Fehuni, Lākosí, Naisīlia

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 197.

'I he'eku pukepuke 'a e tohí, na'e ava hake ia 'i hoku ongo nimá ki he vahe ko ia 'oku ui ko e "Ngaahi Lea 'o e 'Amanaki Leleí mo e Fakafiemālie 'i he Taimi 'o e Maté."

NA'Á KU MA'U HA ME'A LAHI KE VAHEVAHE

Na'á ku fakakaukau ma'u pē ki he mateuteu ki ha me'a fakatu'upakē ki hono tokanga'i au mo hoku fāmilí. Ka na'á ku ako ke vakai ki ha teuteu kehe 'e taha 'i ha pongipongi Sāpate 'i he fakatonga 'o Folōlitá 'i he 1992. Ko e matangi ko 'Aniteluú, ko e taha ia 'o e matangi faka'auha taha mo fakamole lahi taha kuo tō 'i he 'Iunaiteti Siteití, 'o ne uesia lahi ha fa'ahita'u māfana faka'ofa'ofa 'i Maiami, Folōlita.

Na'á ku nofo fakataimi tokotaha pē 'i ha fale nofo totongi 'i he matātahí, 'o kau 'i ha polokalama fakataukei māhina 'e tolu ki he'eku ngāué. 'I he taimi na'e ha'u ai 'a e fakatokanga afaá na'á ku 'ilo 'e fie ma'u ke mau fetukutuku kotoa mei he fale nofo totongi 'i he ho'atā mālié, he na'e hanga 'e ha taha 'o e kau ngāué 'o ta'ofi ha ngaahi loki 'i ha hōtele 'i he lotofonuá ma'aku mo hoku kaungāngāué. Na'á ku hū leva ki hoku lokí 'o fakatahataha 'i 'eku ngaahi me'a fakatāutahá.

'I he nofo hanganaki atu ki ha 'a'ahi uike taha mai hoku uai'fi mo e fānaú, na'á ku fakatau ki mu'a ha

me'akai mo ha inu ke fe'unga ki hoku fāmilí 'e toko onó. Na'á ku ma'u ha fiamālie 'i he'eku 'ilo'i 'oku 'i ai ha feitu'u malu keu 'alu ki ai mo ha me'a-kai fe'unga ke u keinanga mei ai 'i ha ngaahi uike lahi.

'I he teuteu ke u mavahe he taimi 10:30 a.m., ne u ongo'i fiamālie—pea maau e me'a kotoa. Na'á ku tū'ulutui 'o lotu 'o fakamālō ki he Tamai Hēvaní koe'uhí ko hoku ngaahi tāpuakí mo kolea 'Ene tokoní lolotonga 'a e matangi 'oku 'amanaki ke hoko maí. 'I he 'osi 'eku lotú, na'e ue'i au 'e he Laumālié ke u lea 'akí, "Kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku fie ma'u tokoni, kātaki 'o tokoni mai ke u 'ilo 'a e tokotaha ko iá."

Hili ha ngaahi miniti si'i, na'e tuki-tuki mai ha uitou ta'u 80 tupú 'i hoku matapaá. Na'á ne pehē mai, "Oku ou kole fakamolemole atu. 'Oku hala e loki 'oku ou ha'u ki aí. 'Oku ou fekumi ki haku kaungāme'a."

Na'á ne mata'i hela'ia. 'I he'eku fehu'i ange pe te u lava 'o tokoní, na'áne loto-mamahi pea na'á ne talamai 'oku 'ikai te ne 'ilo e me'a ke faí pe ko e feitu'u 'e 'alu ki aí. Ne u

'eke ange leva 'a e feitu'u 'oku nofo aí, pea na'á ma lue fakataha leva ki hono nofo'angá, 'o vakai'i e tu'unga 'oku 'i aí, pea sio leva ki he me'a 'e lava 'o faí.

Na'á ku talaange ki ai mahalo 'e 'i ai ha feitu'u 'e 'atā 'i ha taha e ngaahi loki 'i homau hōtelé pea u fakaafe'i ia ke nofo mo 'emau kulupú. Na'á ne ongo'i fiamālie. Ne ma fa'ofakavavevave 'ene 'ū nga'oto'otá mo fakapapa'u'i 'oku malu hono fale nofo totongi mo 'ene koloá, pea u alea'i leva ha kaungā ngāue ke faka'uli 'i he'ene kaá ki he hōtelé.

'I he 'amanaki ke u mavahé, na'e toe kole tokoni mai mo ha ongo uítou. Na'á ku tokoní'i kinaua ke na fiamālie koe'uhí ke na lava 'o fakakaukau lelei pea mo kumi ha feitu'u hūfanga'anga ke na 'alu ki ai. 'I he'eku to'o hake 'a e 'ū katoletá mei ha taha 'o hoku kaungā ngāué, na'e toe kole tokoni mai ha uítou toulekeleka 'e taha. Ne ma tuku 'ene ngaahi me'a pelepelengesí 'i he ngaahi feitu'u 'oku malú mo tokoní'i ia ke ne mateuteu ke mavahe.

Lolotonga iá, na'e fakaafe'i 'e he kaungā-ngāue kehé ha ongo tamaiki ako 'univēsiti 'a ia ne na nofo 'i ha ki'i motu ke na nofo mo 'emau kulupú 'i he hōtelé 'i he loto fonuá. Ko 'ena me'akai pē ko ha ki'i la'i mā paku-paku pē mo ha vai inu si'isi'i kuata 'e (0.95L). Ka ko e me'a mālié, he na'e lahi 'eku me'a ke vahevahé, 'o 'ikai mo kinaua pē kae pehē foki ki he ni'ihi kehe kotoa pē.

Ko ha tāpuaki ia ke mateuteu mo tataki 'e he 'Eikí. Na'e hoko eni ko ha faingamālie ke u fai ha fakanonga lolotonga 'o ha taimi 'o e hoha'á pea fakamoleki kotoa hoku taimí 'i hono tokoní'i ni'ihi kehé 'o 'ikai fai ha hoha'á kiate au. Na'á ku ma'u ha tu'unga fo'ou 'o e loto hounga'ia ki he fale'i mei hotau kau taki lakanga fakataula-'eikí ke tau mateuteu. ■

Palei Fisa, Kalefōnia, USA

I he'eku fehu'i ange kapau te u lava 'o tokoní, na'e loto-mamahi 'a e fefiné pea ne talamai 'oku 'ikai ke ne 'ilo pē ko e hā 'a e me'a ke faí pe ko e feitu'u ke 'alu ki aí.

KO E TATALI KI HE HOPO 'A E LA'AA

Kuo kāpui 'e he fakapo'ulí e lokí lolotonga 'eku tokoto 'ā'ā mo fakafanongo ki he mānava 'a hoku husepānití, 'o feinga ke fakapapau'i pe 'oku mohe. Ko e lava pē eni ha 'aho 'e ua hili 'a e mālōlō homa 'ōfefine ta'u 12 mei ha fakatu'utāmaki fakatu'upakē. Na'á ku kuikui hifo ke u toe mohe, ka na'e 'ikai ke u lava 'o mohe. Na'e faka'ānaua hoku lotó ki he'eku ki'i ta'ahiné. Na'e 'ikai lava 'e he 'ilo kānokato ki he palani 'o e fiefiá 'o fakanonga 'a e mamahi 'o 'eku 'ofa ki aí.

'I he ofi ke mafoa e atá, na'á ku ongo'i ha faka'ānaua vivili. 'E vavé ni pē ha hopo hake 'a e la'aá, pea 'i he'eku fakakaukau 'oku ou sio ki he langí 'oku kāpui 'e ha maama lanu pingikí. Na'e manako 'a homa 'ōfefiné 'i he lanu pingikí. 'E hoko ha hopo lanu pingikí hake 'a e la'aá ko e me'a tofu pē ia 'oku ou fie ma'u ke toe ongo'i ofi ki aí.

Ne u fafana ange ki hoku husepāniti 'oku kei tulemohé, "Ta 'alu 'o sio he hopo 'a e la'aá."

Na'á ma tu'u 'i he tau'anga me'a-lelé, 'o hanga ki he tafa'aki hahaké, pea tatali . . . mo tatali. Neongo na'e ma'a 'a e langí, na'e 'ikai ke 'asi mai e la'aá ia 'i he ngaahi 'ao ma'ulaló.

Ne tuku atu hoku 'ulú ki he uma 'o hoku husepānití mo māpuhoi, mo feinga ke hangē 'oku 'ikai ke mahu-ingá. Ka na'á ku fie ma'u ha toe me'a lahi ange. 'Oku pau pē ke lava 'e he Tamai Hēvaní 'o fakahoko 'eku fie ma'u ko 'ení hili hono 'ave 'eku ki'i ta'ahine faka'ofa'ofa kiate Iá.

'I he tafoki ko ia hoku husepānití ke hū ki lotó, peá ne sio ki mui 'i homa tu'á ki he hihifó, na'á ne pehē mai, "Sio atu!"

Na'á ku tafoki hake. Na'e 'ākilotoa 'a e ngaahi 'aó ia 'e ha lanu koula maama mo matamatalelei. Na'e tau 'eku mānavá, pea kamata ke tō hoku lo'i matá. Na'e faka'ofa'ofa ange ia 'i ha me'a 'oku lava ke u fakakaukau atu ki aí. Na'e ongo 'o hangē ko ha

fā'ofua mai ia homa 'ōfefiné. Na'á ku 'ilo'i na'e 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'eku loto mamahí pea na'á ne 'omai 'a e tala'ofa 'o e 'amanaki lelei ki he kaha'ú—mo ha fakamanatu angavai-vai 'o e ngaahi fāmilí ta'engatá pea mo e ngaahi momeniti faka'ofa'ofa kotoa pē 'e hoko maí.

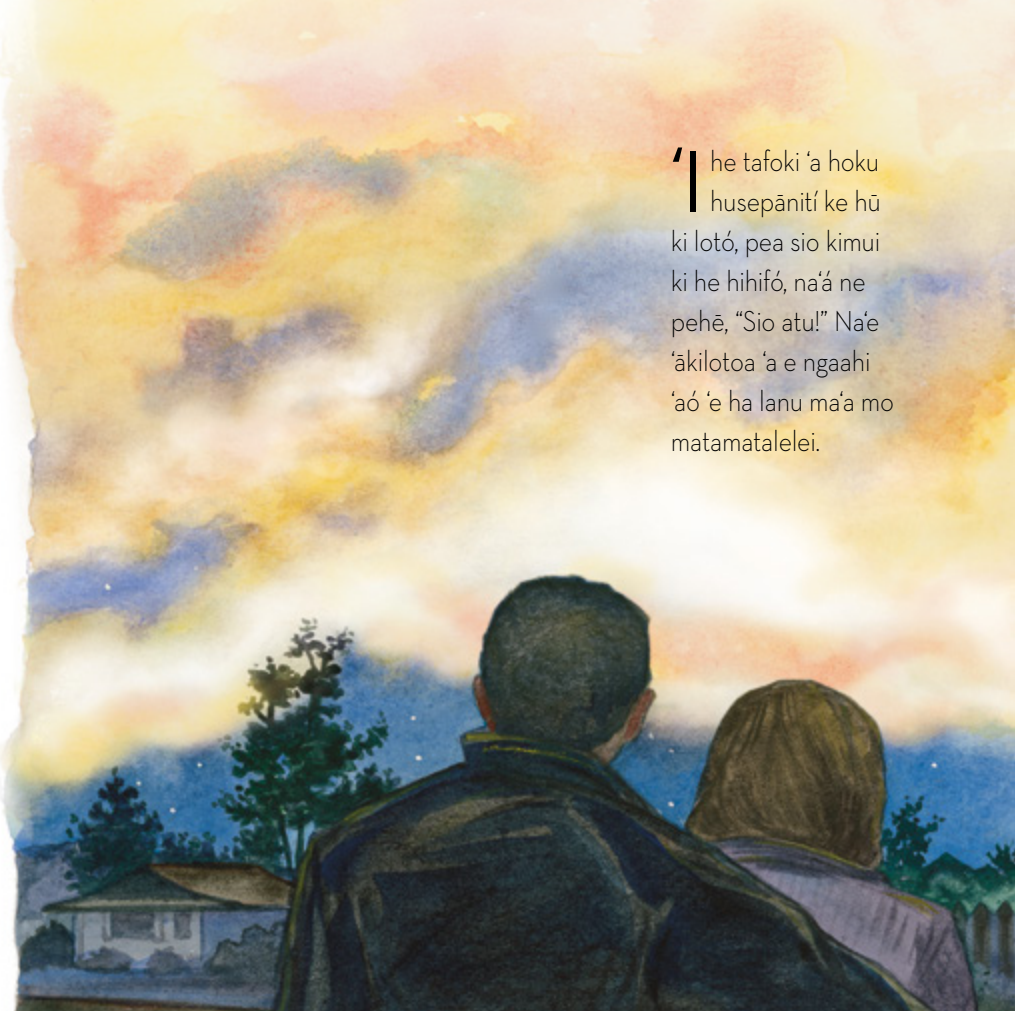
Kuó u fakakaukau lahi ki he momeniti faka'ofa'ofa ko iá mo e fakakaukau fo'ou na'á ne 'omi kiate aú. Ko hai ia 'okú ne fekumi ki he hopo 'a e la'aá 'i he hihifó? Ka ko e feitu'u ia na'e fakatatali ke hoko mai ai kiate au 'a e maná. Ko e hā e lahi 'o ha ngaahi tāpuaki mo ha ngaahi mana kuo mole koe'uhí na'a nau ha'u mei ha ngaahi feitu'u ta'e-'amanekina? Kuo tu'o fiha nai 'eku nofo taha he me'a 'oku ou fakakaukau 'oku totonu ke hokó pea mole 'a e ngeia 'o e me'a ko iá?

Na'á ma lotu ta'etuku ki ha mana ka na'e 'ikai ke hoko, ka 'i he'eku sio

takai holo 'aki 'eku fakakaukau fo'ou, na'á ku mamata ki he mana 'o e ngaahi mo'ui 'e fā kuo toe lelei ange koe'uhí ko hono foaki kiate kinautolu e ngaahi konga homa 'ōfefiné, ko e mana 'o e 'ofa fakafāmilí mo e uouongataha 'o e uōtí, mo e mana 'o e ngāue tokoní. Kuó u ongo'i ha mamahi lahi, ka na'á ku ongo'i foki mo e mālohi 'o e 'amanaki lelei 'okú ne fakafonu hoku lotó 'i he hopo hake kotoa pē 'a e la'aá, tō kotoa pē 'a e la'aá ne hā faka'ofa'ofa, mo e matala'i 'akau lanu pingikí kotoa pē 'oku 'i hoku halá.

'I he hopo hake e la'aá, 'oku ou sio ki he hahaké pea toe tafoki 'o sio ki he hihifó. Na'á ku malimali 'i he'eku 'ilo'i 'oku 'i ai ma'u pē ha ngaahi mana mo e ngaahi tāpuaki 'e ma'u—pea 'e hopo ma'u pē 'a e la'aá 'i he mōmeniti 'o 'etau ngaahi mamahí kapau te tau tuku ke pehē. ■ Sūlia Wagner, 'Ohaiō, USA

'I he tafoki 'a hoku husepānití ke hū ki lotó, pea sio kimui ki he hihifó, na'á ne pehē, "Sio atu!" Na'e 'ākilotoa 'a e ngaahi 'aó 'e ha lanu ma'a mo matamatalelei.

'E tokoni'i fēfē kitautolu 'e hono mo'ui 'aki e lea 'oku tāú, 'ulungāngá, pea mo e fōtungá ke fakaulo atu 'a e māmá mo fakalāngilangi'i e 'Otuá?

Kapau 'e Hanga Taha 'a Homou Matá ki

Fai 'e Katherine Nelson
mo Heidi McConkie

‘I he Fakataha Alēlea ‘i he maama Fakalaumālié ‘i Langí, ‘i he taimi na’e loto ai ‘a Sisū Kalaisi ke hoko ko hotau Fakamo’uí, na’á Ne pehē ki he Tamaí, “Ke fai pē ‘a Ho finangaló, pea ke ‘o’ou ‘a e lāngilangi ‘o ta’engata” (Mōsese 4:2).

Kuo fokotu’u ma’u pē ‘e he ‘Eikí ha sīpinga ‘o hono fakalāngilangi‘i e Tamaí. Lolotonga ‘Ene ngāue faifekau ‘i he mo’ui fakamatelié, na’e ‘ikai pē ke ne tohoaki‘i ‘a e tokangá kiate Ia ka na’á ne tataki ‘Ene kau muimuí ki he Tamaí, ‘o ako’i, “Ko ia ‘oku tui kiate aú, ‘oku ‘ikai tui kiate au pē, ka kiate ia na’á ne fekau aú” (Sione 12:44). Na’e ako’i kitautolu ‘e he Fakamo’uí ki hono mahu’inga ‘o e ‘ulungaanga māú, ‘i he tō’ongá, fōtungá, leá, mo e ngāué.

‘I he’enua tukupā ko ia ke mui-mui ki he Fakamo’uí, ‘oku hā mei he fakamatala ‘a e kakai lalahi kei talavou ‘i he talanoa ko ‘eni ‘a honau ‘ulungaanga mo honau fōtungá molumalú mo vahevahe ‘a e anga hono hanga ‘e he’enua tukupā ke fakaongoongo-lelei‘i e ‘Otuá ‘o fakafōtungá honau ‘ulungāngá mo tataki ‘enua tō’ongá.

Fakafeta‘i ki he ‘Otuá pea Fakaulo Atu ‘a e Māmá

‘Oku tau fakatokanga‘i lahi ange ‘a e anga hono hanga ‘e he anga

Hoku Nāunaú

molumalú ‘o fakalāngilangi‘i e ‘Otuá ‘i he taimi ‘oku mahino ai e ‘uhinga totonu ‘o e anga molumalú. ‘Oku fakamatala‘i ‘e he *Tu’u ma’u ‘i he Tuí* ‘o pehē: “Ko e anga molumalú ko e loto ‘oku fakatōkilalo pea taau ‘i he teungá, teuteú, leá, mo e ‘ulungāngá. Kapau ‘okú ke anga molumalu, ‘oku ‘ikai ke ke tohoaki‘i ‘e koe ha fa’ahinga tokanga ‘oku ‘ikai fie ma’ú kiate koe. Ka, ‘okú ke feinga ke ‘fakaongoongo-lelei‘i ‘a e ‘Otuá ‘i homou sinó, pea ‘i homou laumālié’ (1 Kolinitō 6:20).”¹

‘I he’etau ako ke fakafōtungá atu ‘a e anga molumalú ‘o tatau mo ia na’e fakahoko ‘e he Fakamo’uí, ‘oku tau tali fiefia e Laumālié ki he’etau mo’uí, mo fakahoko e tala’ofa “kapau ‘e hanga taha ‘a homou matá ki hoku nāunaú [‘Otuá], ‘e fakafonu ‘a homou [sinó] kotoa ‘aki ‘a e māmá” (T&F 88:67). ‘I ho’o lau ‘o kau ki he anga e mahino ‘a e kakai lalahi kei talavou ki he anga tāú, ‘e lava ke ke fakakaukau ki ha founga ke fakatupulaki ai ho’o ngaahi maama fakalaumālié ‘aki hono

fai ‘o e ngaahi liliu ke fakalelei‘i ho’o tukupā ‘o e lotó ke hā ki tu’a ho’o mo’ui tāú.

Taau ‘i he Lea mo e ‘Ulungaanga

“E lava ke ma’u ‘e ho’o ngaahi leá mo e ngaahi ngāué ha ivi tākiekina lahi kiate koe, pea ki he ni’ihi kehé. Fakahaa‘i koe ‘o fakafou ‘i he lea ‘oku ma’a, lelei, langaki mo’ui mo e ngaahi ngāue ‘okú ne ‘omi ‘a e fiefiá ki he ni’ihi ‘oku mou feohí. Ko ho’o ngaahi feinga ke fakapotopoto ‘i he leá mo e ngāué ‘oku fakaiku ki ha tataki lahi ange mo e fakafiemālie mei he Lau-mālie Mā’oni’oni.”²

Na’e fakamatala‘i ‘e Tasa Sesina Sitikou ‘o Volokalati, Lūsiá, ‘o pehē, ‘oku taau ‘etau leá ‘i he taimi ‘oku tau feohi ai mo e ni’ihi kehé ‘i he faka-‘apa’apa mo faka’aonga‘i ‘a e “le’o molū mo fakahā ‘i he nonga ‘etau ngaahi fakakaukau kae ‘ikai ko hono faka’aonga‘i ha ngaahi lea kovi pe ta’e taau.” Ko e lea tāú ‘oku tau’atāina ia mei he ngutu laú, lea ‘itá, manukí, mo e fakatāú. ‘Oku ‘ikai te ne teitei

KAKAI LALAHĪ KEI TALAVOU

tukuhifo'i ha taha pe hikisia; ka 'okú ne fakahā 'a e anga'ofá pea mo fakatokanga'i 'a e anga faka-'Otuá 'i he fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní.

'Oku totonu ke fakahāa'i foki 'e he'etau leá 'a e faka'apa'apa ki he tolu'i 'Otuá: "Faka'ehi'ehi mei he ngaahi lea koví mo hono ngāue 'aki, hala 'a e huafa 'o e 'Eikí 'oku lahi 'ene hā 'i he māmaní. . . Ko e natula manuki 'o e fa'ahinga lea ko iá . . .

"Ko e teunga tāu ko ha 'ulungāanga 'o e loto fakatōkilaló mo e angatonú 'i he teungá, teuteú, leá, mo e 'ulu-ngāngá. Kapau 'okú ke teunga taau, he 'ikai te ke tohoaki'i ha tokanga makehe kiate koe."

'okú ne maumau'i [hotau] faingamālie ke lava 'o ma'u 'a e ngaahi ue'i fakalongolongo 'a e Laumālie Mā'oni'oní."³

'Oku lava ke maumau'i 'e he lea 'oku ta'e taau hangē ko e ngutu laú mo e manukí ha ngaahi vā fetu'utaki, ka ko e lea tāú 'okú ne fakatupulaki ha tukupā loloto ange mo e 'Otuá, 'o hangē ko e fakamatala a Keli Pulu 'o 'Iutaá, "fakatupulaki hotau mālohi ke langa ha vā fetu'utaki lelei mo e ni'ihi kehé. 'E tokoni 'etau ngaahi lea tāú ke 'ohake 'a e lelei tahá mei he ni'ihi kehé."

'Oku fengāue'aki fakataha 'a e lea 'oku tāú mo e 'ulungaanga tāú. 'Oku pehē 'e Maika 'Olosemi 'o 'Iutaá,

"'Oku mahu'inga ke taau ho'omou leá mo e 'ulungāngá koe'uhí he 'okú ne fakahāa'i mai ko hai koe mo e me'a 'okú ke mahu'inga'ia aí." 'Oku fakatokanga'i 'e he kakaí 'a e taimi 'oku 'ikai tatau ai ho'o leá mo ho'o ngāué. 'Oku totonu ke 'alu fakataha 'etau ngāue lelei mo 'etau lea 'okú ne fakahikihiki'i 'a e ni'ihi kehé mo fakalongolelei'i 'a e 'Otuá. 'Oku fakahāa'i he'etau ngāue tokoní mo e anga 'ofá, 'etau tukupā ke fakahikihiki'i 'a e ni'ihi kehé mo faka'apa'apa'i 'Otuá 'a 'ene tō loloto ange ia 'i he'etau ngaahi leá. 'E hoko 'etau sipinga fakakonga 'i he leá mo e ngāué, ko ha ivi tākiekina ki he lelei.

'Oku pehē 'e Keli Kalasoni 'o Kololoto, USA, "'Oku ou hounga'ia mo'oni 'i he 'ulungaanga mo e lea 'oku tāú. 'Oku 'i ai ha me'a fakafiefia 'i ha taha 'oku loto-fakatōkilalo pea 'oku 'ikai ke ne fai 'a e ngaahi me'a ke ma'u ai 'a e tokangá. Ko kinautolu 'oku nau lea 'i he tāú 'oku nau hoko ko ha ngaahi vaka mālohi ma'á e 'Eikí."

Taau e Valá mo e Fōtungá

'Oku pehē 'e Paula Keivi 'o 'Iutā, "'Oku tokoni 'a e teunga taau [i he valá] ke ne 'omi 'a e lelei tahá 'iate kitautolu 'aki hono tokoni'i kitautolu ke tau tokanga taha ki he me'a fakalaumālié kae 'ikai ko e tangata fakakakanó." 'I he teunga tāú, 'oku tau poupu'i e ni'ihi kehé ke nau 'ilo'i lelei mo fakahounga'i 'etau tō'ongá mo e 'ulungāngá kae 'ikai ko e anga 'etau fotu atú 'i he teunga tāú.

'Oku 'ikai ke ngata pē hono fakahā ki he ni'ihi kehé 'e he vala 'oku tau tuí 'a e founga 'oku totonu ke nau fakafeangai ai kiate kitautolú, ka 'okú ne toe uesia foki 'a e anga 'etau vakai mo tauhi kitautolú. 'Oku pehē 'e Lui Ta Kulusi ko e Si'í 'o Palásilá "'Oku tau ako mei he ongoongolelei ko hotau sinó ko e me'a'ofa ia mei he

'Otuá. 'Oku tokoni hotau sinó ke tau fakalalakala pea hoko 'o hangē ko e Tamai. Ko hono 'uhinga 'eni 'oku mahu'inga ai ke teunga tāú. 'I he'etau fai iá, 'oku tau fakahā ki he 'Otuá mo e ni'ihi kehé 'oku tau faka'apa'apa'i e me'a'ofa ko 'eni mo e ni'ihi kehé."⁴

Na'e pehē 'e Keli, "'Oku fakataumu'a 'a e vala ta'efe'ungá ke fakahāa'i ko e sinó ko ha me'a fakatu'asino 'oku kehe ia mei he laumālié pea 'oku 'i ai hono'ulungaanga mo e tō'onga. Neongo kuó u fakamoleki ha pa'anga mo ha taimi lahi ange 'i he vala tāú, ka kuo tokoni ia ke ne ako'i au keu 'ilo'i ko hoku sinó ko e vaka 'o ha laumālié mahu'inga mo ha tūkunga mo ha iku'anga fakalangi, na'e fakatupu mo ohi hake 'e ha Mātu'a Fakalangí. 'Oku totonu ke lahi ange e tokanga mo e faka'apa'apa 'oku fai ki aí 'i he me'a 'oku foaki 'e he māmaní."

'Oku ako'i 'e he *Tu'u ma'u 'i he Tu'i*: "Makehe mei he faka'ehi'ehi mei he [vala 'oku ta'e tāú], 'oku totonu ke ke faka'ehi'ehi mei he vala 'oku fu'u tōtu'á, fōtungá, pea mo e ākenga 'o e 'ulú. Fekau'aki mo e valá, teuteú, mo e 'ulungāngá, 'ai ma'u pē ke ke 'asi maau mo ma'a, 'oua te ke 'ai'ainoa-ia."⁵ 'Oku tau fakahāa'i 'etau faka'apa'apa ki he 'Otuá, kitautolu, mo e ni'ihi kehé, 'i hotau valá mo 'etau fakafōtungá.

Tukupā ke Vilitaki

'I he'etau feinga ke muimui ki he ngaahi tu'unga 'ulungāanga mahu'inga 'o e mo'ui tāú, 'oku tau fakahāa'i 'etau tukupaá 'i he vilitaki, 'i hono tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Eikí 'i he taimi kotoa pē kae 'ikai ko e taimi pē 'oku toki faingamālie.

'Oku makatu'unga ma'u pē 'a e tukupā mo'oni 'i he ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei. Na'e pehē 'e 'Anitoni Lōpeti 'o 'Iutā, "Ko e anga tāú ko ha tu'unga 'o e 'atamai, ko ha

holi ke 'a'eva faka'aho he mahino 'o e ongoongolelei mo e palani 'o e fakamo'ui." 'E lava ke loloto 'etau ului pea tupulaki 'etau holi ke mo'ui 'aki e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei, 'i he'etau nofo ma'u he ongoongolelei.

Ke mahino Ho Natula faka-'Otuá

'Oku tokoni ke mahino mo hounga kiate kitautolu hotau natula totonu 'i

he hokohoko atu 'etau mo'ui tau, pea ue'i kitautolu 'e he 'ilo fekau'aki mo hotau natula fakalangí ke tau mo'ui taau ange. Na'e pehē 'e Lafaele Felini mei Fololeni, 'Itali, "'Oku hanga 'e he mo'ui tau 'o tāpuekina 'eku mo'ui koe'uhí he 'oku ne tokoni'i au ke u ongo'i hangē ko ha 'ofefine makehe 'o 'eku Tamai Hēvaní, pea 'oku hanga 'e he 'ilo ko iá, 'o 'ai au ke u mo'ui taau."

'E lava ke maumau 'i hotau ngeiá 'i hono faka'atā 'a e māmaní ke ne fakamatala'i pe ko hai kitautolú. 'Oku fakamatala'i 'e Suliana 'Auna 'o 'Iutaá 'a 'ene a'usiá: "Ki mu'a peá u ma'u ha fakamo'oni ki he tefito'i mo'oni 'o e mo'ui tau, na'á ku 'i ha feitu'u 'oku

fakamamahi mo 'ikai malu fakalaumālie. 'I hono tuku ki he māmaní ke ne fakamatala'i aú na'e fakatupu loto mamahi mo lavengatāmaki fakalaumālie koe'uhí ko e manako 'a e māmaní ki he ngaahi me'a fakaemāmāni, mo fakatu'asino 'oku fakamamahi mo ta'efieauná. 'I he taimi pē na'á ku fili ai ke 'oua te u fanongo ki he māmaní kae tuku ke hanga he'eku fetu'utaki mo e 'Otuá 'o fakamatala'i aú, na'e toe faingofua ange 'a e mo'ui, tau-'atāina, mo toe fiefia ange." 'I he taimi 'oku tau kole ai ha ngofua mei he Tamai Hēvaní kae 'ikai ko e māmaní, te tau toe ma'u ha fiefia lahi ange 'i he mo'ui pea mo ha toe holi lahi ange ke mo'ui taau.

Mo'ui Taau

'Oku pehē 'e Kalina Vikitolona Savuka 'o Novosipisi 'i Lūsia, "'Oku fakamatala'i 'i he me'a kotoa pē 'oku tau faí 'a e mo'ui tau: 'etau leá, 'etau fōtunga ki tu'á, 'etau tō'onga mo'ui, 'o a'u ki he ngaahi feitu'u 'oku tau 'eva ki ái." 'Oku fetu'utaki vāofi 'a e mo'ui tau mo'etau tukupā ki he ongoongolelei pea mo hotau vā fetu'utaki mo e 'Otuá.

Ko e mo'ui taau mo'oni 'oku fakatou fakataha 'i ai 'a e 'ulungāngā mo e tō'onga mo'ui. 'E tokoni ke tau fakatupulaki e me'a kehē 'i he ngāue ke fakalalakaka 'i hotau 'ulungāngā pe ko e anga 'etau fakakaukáu. 'E ta'ofi ha'atau ma'u e ngaahi tāpuaki kakato 'o e mo'ui tau, kapau 'e taau pē hotau 'ulungāngā mo e fōtungā kae 'ikai ke fakatupulaki ha tukupā 'oku tolonga. Kapau 'oku tau tui ko ha kakai mo'ui taau kitautolu ka 'oku 'ikai ke pehē 'a e tō'onga mo'ui ia ta 'oku tau kākaa 'i pē kitautolu.⁶

'I he puipuitu'a 'o e mo'ui tau, 'oku 'uhinga 'etau pehē ko ia 'oku hanga taha hotau matá ki he nāunau 'a e 'Otuá, ko 'etau tukupā ke 'asi atu mei

he'etau ngāue mo e tō'ongā 'oku tau mo'ui taau. Kuo pau ke fenāpasi hotau fōtunga ki tu'á mo e tō'ongā mo e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui tau, 'o hangē pē ko e hanga 'a e fofongā ki he 'Otuá. 'Oku 'ikai ke hanga 'e he hanga pē 'a e matá ki he 'Otuá 'o 'ai ke hanga taha 'a e matá ki Hono nāunau; ka kuo pau ke tukutaha ia 'iate Ia. Ko e me'a tatau pē, kuo pau ke 'alu fakataha e teungā mo e teuteu mo ha vīsonē 'o e ngaahi tefito'i mo'oni ta'engatá.

'I he hanga hotau matá ki he 'Otuá, 'e faingofua ange leva hono tukutaha 'etau tokangā mo 'etau vīsonē 'iate Iá. 'E hoko mo e me'a tatau, 'i hono tuku taha 'etau vīsonē he 'Otuá, 'e fakanaatula pē hono tohoaki 'i hotau matá ki He'ene tatakí.

'I he'etau feinga ke mo'ui taau, te tau ongo'i ai 'a e tupulaki e ivi tākiekina 'o e Laumālie 'i he'etau mo'ui. Na'e ako 'i 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apose-tolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē: "'Oku mahu'inga e mo'ui tau ke fe'unga ki hono ma'u 'o e Laumālie. Ke fai fakafe'unga pē ke ke loto-fakatōkilalo, pea 'e fakaafe'i mai 'e he loto-fakatōkilaló e Laumālie kiate kitautolu."⁷ 'I hono tatakí 'e he Laumālie 'etau ngaahi fakakaukáu mo e ngaahi ngāue, 'e hanga taha leva hotau matá ki he nāunau 'o e 'Otuá pea te tau fonu 'i he māamá. ■

'Oku nofo 'a Katalina Nalesoni 'i Tutā, USA.
'Oku nofo 'a Haiti Makongikī 'i Telauea, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i: Ko ha Huluhulu ki he Ongoongolelei* (2004), 96.
2. *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i*, 185–86.
3. *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i*, 185–86.
4. Vakai, *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i*, 10.
5. *Tu'u Ma'u 'i he Tu'i*, 16.
6. Vakai, Lynn G. Robbins, "Ko e hā 'a e Anga 'o e kakai Tangatá mo Fefiné 'oku Taau Mo Kimoutolú?" *Liahona*, Mē 2011, 103.
7. Robert D. Hales, "Teunga Tāu: Ko e Faka'apa'apa ki he 'Eiki," *Liahona*, 'Aokosi 2008, 18.

Finilani

Fakauluí mo e
Feilaulaú 'i

Fai 'e Melissa Zenteno

‘I ha ngaahi maile si’i mei he matā-fanga ‘o e Helesingikī, Finilaní, ‘oku tu’u ai e kolotau ‘i he tahi ‘o Suomenilíná, ‘a ia na’e langa ‘i he senituli 18 ke malu’i mei he filí. ‘Oku fakafongā ‘i ‘e he kolotau ko ‘eni ‘oku mafola atu ‘i he ngaahi motu ‘e onó, ‘a e tu’u ma’u mo e lotu vilitaki ‘a e kakai Finilaní.

Ka ‘oku hū ‘a e kaingalotú Finilaní ki ha fale kehe ‘i he taimi ‘oku nau fononga ai ki honau kolomu’á. Ko e Temipale Helesingikī Finilaní ko ha fakā’ilonga fakatu’asinó ‘o honau fakauluí pea mo e malu’i ‘oku nau ma’u mei hono mo’ui ‘aki e ongoongoleléi.

Kia Nailo Kevineni, ko ha talavou ta’u 24 mei Lovaniemi, Finilaní, ko ha ki’i totongi si’isi’i ‘a e heka lēlue ‘i he houa ‘e 10 ki Helisingikī ki he ngaahi tāpuaki ‘oku ma’u he ngāue ‘i he temipalé.

Kimu’a pea fakatapui e Temipale Helesingikī Finilaní ‘i ‘Okatopa 2006, na’e fononga ‘a Nailo mo ha kau mē-mipa kehe ‘o hono uóti ki he Temipale Sitōkalahoma Suetení pe ki he temipale Koupeniheikeni Tenima’aké. ‘Okú ne manatu’i, “Ko e fonongá na’e mei lava ha uike ‘e taha lolotonga e ngaahi ‘aho mālōlō ‘o e fa’ahita’u mā-faná.” Ko e ngaahi manatu lelei taha ‘okú ne ma’u ki he ngaahi fononga ko

iá ko e ‘alu he pasí mo e mohe ‘i he ngaahi tēnití.

Ka ko ha tāpuaki faka’ofa’ofa ‘a e ‘i ai ha temipale ‘i ho fonua tupu’angá. Na’e pehē ‘e Nailo “Na’á ku fiefia ‘aupito ‘i he taimi na’a nau fakahā mai ai ‘e langa e temipale Helisingikī. ‘Oku ou kei ongona pē ‘a e lotu fakatapu’i ‘i hoku lotó he taimi kotoa pē ‘oku ou hū ai ki lotó.”

‘Oku hanga ‘e he ‘ofa ko ‘ení ‘a Nailo he temipalé ‘o fakafaikehe-kehe’i ia mei hono ngaahi kaungā-me’á. ‘Okú ne pehē, “Oku ngāue mālohi mo fiefia e kau Finilaní he’e-nau longomo’uí ka ‘oku si’i e taimi ‘oku nau tuku ki he ngaahi me’a fakalaumālié.” Neongo ‘oku pehē ‘e Nailo na’e tāpuaki’i ma’u pē ia ‘aki ha ngaahi kaungāme’a lelei, ka ‘i he fakā’au ke ne motu’a angé na’e toe mahino lelei ange ‘a e faikehekehe’i he anga e mo’ui ‘a hono ngaahi kaungāme’á mo e me’a na’e ako’i ia ke ne mo’ui ‘akí. Na’e hanga ‘e he ngaahi faikehekehe ko ‘ení ‘o ‘ai ‘a Nailo ke ne feinga ke ma’u ha’a ne fakamo’oni ‘i hono ta’u 17. ‘Okú ne pehē, “Na’e pau leva ke u fai ha fili pe ko fē te u tu’u aí pea mo e tokotaha te u hoko ki aí. Na’á ku ma’u ha fakamo’oni mālohi ange ki he Siasí, mei he ngaahi tāpuaki ‘a e ‘Eikí pea

‘Okú te hoko fēfē ko ha tokotaha lahi kei talavou faivelenga ‘i Finilani? Na’e vahevahe ‘e ha talavou ‘e taha hono ‘ulunganga fakafonuá mo ‘ene tuí.

mo e tatakī mei he fāmilí mo e ngaahi kaungāme’a lelei.”

‘I ha lea fekau’aki mo e fakauluí, na’e pehē ‘e ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu mā Uá, “Oku ou palōmesi atu ‘i he’ene mahino kiate kitautolu ‘a e mo’oní pea tau ului ki he ‘Eikí, te tau kei tu’u ma’u pē mo tu’u ‘ali’aliaki pea ‘ikai ‘aupito ke tau hē.”¹ Neongo ‘oku fie ma’u ki he fononga ki Helisingikī ha taimi mo ha pa’anga, na’e tukupā ‘a Nailo ke hoko ko ha ākongā ‘a Kalaisí. Pea ‘oku ‘ikai ‘aupito ko ha feilaulau ia kia Nailo. ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, “Ko e Ului ki he ‘Eikí,” *Liahona*, Nōvema 2012, 106.

KO HA ME'A LAHI ANGE FEKAU'AKI MO NAILO

Ko e hā e me'akai angamaheni 'a e kau Finilani?

Ko e ni'ihī 'o e me'akai 'oku ou sai'ia taha aī ko e supo ika mo e kakano'i manu mo e pateta o'i. 'Oku mau lahi kai foki mo e mā fakapakú.

Ko e hā 'a e me'a 'okú ke fai ke fiefia ai?

'Oku ou sai'ia ke snowboard, sio faiva, pē luelue holo 'i tu'a. Na'á ku ngāue fakafaifekau 'i Siapani, pea 'oku ou ako e lea faka-Siapani 'i hoku taimi faingamāliē.

'Oku fēfē 'a e teití 'i Finilani?

'Oku 'ikai ke mau ma'u ha anga fakafonua mālohi ki he teití. 'Oku fai ha kole ki ha taha ke fai ha 'eva hili ha taimi lahi 'o 'ene sai'ia 'i he tokotaha ko iá. Ko e teití 'oku 'ikai ko ha me'angāue ia 'i heni, ke ke maheni ai mo ha taha. 'Oku 'i ai ha kau tāutaha kei talavou faivelenga 'i heni, neongo 'oku 'ikai ke tokolahi e kāingalotú. 'Oku 'i ai ha taimi 'e ni'ihī 'oku fai ai 'e he kāingalotu lalahi kei talavou ha fononga lōloa ke teiti mo ha taha na'a nau fetau-laki 'i ha hulohula 'a e kau tāutaha kei talavou.

KO E SIASÍ 'I FINILANÍ

Kāingalotu 'e toko 4,715

Uooti 'e 15

Kolo 'o e Siasí 'e 15

Siteiki 'e 2

misiona 'e 1

tempale 'e 1, na'e fakatapui he 'aho 22 'o 'Okatopa, 2006

'I HE LAU FIKÁ

ko e kakai 'e 5,250,000 ('i Sānuali 2012)

ngaahi anovaí

187,888

'otu motu 'e

179,584

sauna 'e 2.2

miliona

NGAAHI MO'ONI'I ME'A

Kolomu'a: Helesingikī
Lea fakafonua: Finilani (Suomi)

KAKAI TANGATA MO FAFINE

‘I HE NGĀUE ‘A E ‘EIKÍ

‘I he palani lahi ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ‘okú ne ‘oange ‘a e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí ki he kakai tangatá, ... ‘oku kehekehe ai e fatongia ‘o e kakai tangatá mo e fefiné ka ‘oku mahu‘inga tatau pē.

Fai ‘e ‘Eletā
M. Russell Ballard

‘O e Kōlomu ‘o e
Kau ‘Aposetolo ‘e
Toko Hongofulu
Mā Uá

‘O ku ou tui ‘oku ‘i ai ha ngaahi mo‘oni ‘oku fie ma‘u ke mahino ki he kakai tangatá mo fafine fakatou-‘osi ‘o kau ki he ngaahi fatongia mahu‘inga ‘o e hou‘eiki fafiné ‘i hono fakamālohia mo langa e pule‘anga ‘o e ‘Otuá ‘i he māmaní. ‘Oku lahi ha ngaahi founga ‘oku hoko ai e kau fafiné ko e mafu ‘o e Siasí. Ko ia, ‘i he tokoni ‘a e ‘Eikí, ‘oku ou loto ke faka-‘apa‘apa ‘i ‘a e kau fafine mo e kau finemui faivelenga ‘o e Siasí. Kiate kimoutolu si‘oku tuofāfine ‘ofeina, ko e fē pē ha feitu‘u ‘oku mou nofo ai ‘i he māmaní, kātaki ‘o ‘ilo‘i ‘a e ‘ofa mo e falala ko ia ‘oku ma‘u ‘e he kau Palesitenisí ‘Uluakí mo e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá kiate kimoutolú.

Tuku mu‘a ke u kāmata ‘aki hano toe fakamanatu atu ‘etau me‘a ‘oku fai ‘i he māmaní.

Ko e ngaahi ‘ofefine mo e foha fakalaumālie ‘ofeina kitautolu ‘o ‘etau Tamai Hēvaní. Na‘a tau nofo mo Ia ‘i he maama fakalaumālié. Ke lava ‘o fakahoko e misiona ‘a hono “fakahoko e mo‘ui ta‘e-fa‘a-mate mo e mo‘ui ta‘engata ‘a e tangatá” (Mōsese 1:39), na‘e fa‘u ai ‘e he Tamai Hēvaní ha palani ke tokoni ke a‘usia ‘e He‘ene fānaú ‘a e tau-potu taha te nau malavá. Ne fie ma‘u ‘e he palani ‘a ‘etau Tamai ke hinga ‘a e tangatá, pea ke ke mavahe meiate la ‘i ha taimi ‘i he fanau‘i fo‘ou ki he mo‘ui fakamatelié, ma‘u ‘o ha sino, pea hū ki ha vaha‘ataimi ‘o sivi‘i pea mo e malu‘í. Ne ‘omi ‘e He‘ene palani

ha Fakamo‘ui ke huhu‘i ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá mei he Hingá. ‘Oku ‘omi ‘e he Fakalelei ‘a hotau ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí ke toe foki ki he ‘ao ‘o e ‘Otuá ‘o fou ‘i he ngaahi ouau ‘o e ongoongolelé mo e ngaahi fuakava toputapú. Koe‘uhí te tau mo‘ui ‘i ha ‘ātakai fakamatelie ‘oku fonu ‘i he fakatu‘utāmakí mo e ngaahi me‘a te ne tohoaki‘i ‘etau fakakaukau, ne ‘afio‘i ‘e he Tamai Hēvaní mo Hono ‘Aló te tau fie ma‘u ke ma‘u ha mālohi ‘o mahulu ange ‘i hotau mālohí. Na‘á Na ‘afio‘i te tau fie ma‘u ke lava ‘o ma‘u Hona mālohí. ‘Oku foaki ‘e he ongoongolelé pea mo e tokāteline ‘a Kalaisí ki he taha kotoa pē ‘oku nau tali iá ‘a e mālohi ke a‘usia ‘a e mo‘ui ta‘engatá mo e mālohi ke ma‘u ha fiefia ‘i he fonongá.

‘Oku ‘i ai e ni‘ihi ‘oku nau fehu‘ia e tu‘unga ‘o e hou‘eiki fafiné ‘i he palani ‘a e ‘Otuá pea ‘i he Siasí. Kuo lahi hono ‘initaviu au ‘e he mītia fakalotofonuá mo e fakavaha‘a pule-‘anga ke u lava ‘o talaatu kiate kimoutolu ko e lahi taha ‘o e kau faiongoongo kuó u ngāue mo iá kuo ‘osi ‘i ai pē ‘enau ngaahi fakakaukau fekau‘aki mo e tefito ko ‘ení. Kuo fai ai ‘e ha ni‘ihi tokolahi he faka‘au mai ‘a e ta‘ú ha ngaahi fehu‘i ‘o pehē ai ko e hou‘eiki fafiné ‘oku nau ‘i ha tu‘unga mā‘ulalo ange ‘i he Siasí. Ka ‘oku mama‘o ia mei he mo‘oní.

Tuku mu‘a ke u fokotu‘u atu ha ngaahi me‘a mahu‘inga ‘e nima ke ke fakalaulaloto ki ai ‘o kau ki he kaveinga mahu‘ingá ni.

1. 'Oku 'i ai e Palani 'a e 'Otuá Ke Tokoni Ke Tau Ma'u 'a e Mo'ui Ta'engatá

Ne fakatupu 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e tangatá mo e fefiné fakatou'osi, ko Hono ngaahi 'ofefine mo e foha fakalaumālie fakatou'osi. Kuó Ne fokotu'u ha palani ke tokoni ke a'usia 'e he tokotaha kotoa pē 'oku fili ke muimui kiate Ia mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí, 'a honau iku'angá mo e mo'ui ta'engatá.

Kapau ko 'Ena taumu'a mahu'ingá hotau hakeaki'í, pea kapau 'okú Na tokaima'ananga mo haohaoa 'o hangē ko ia 'oku tau 'ilo'í, ta 'oku mahino kiate Kinaua 'a e founa lelei taha ki hono teuteu'i, ako'i, mo e tatakí kitautolu ke tau ma'u 'a e faingamālie ma'ongo'onga taha te tau fe'unga ai ke ma'u 'a e hakeaki'í.

Ko e meimei tokotaha kotoa pē 'oku 'i ai hano fāfili pe kaungāme'a ne kau atu 'i he ngaahi faingata'a fakasōsiale. Ko e angamahení, 'oku 'ikai ke fa'a 'omi 'e he vālu fekau'aki mo e ngaahi me'á ni ha tali, pea ko hono mo'oni, 'e lava ke fakatupu ai ha fakakikihi. 'Oku 'i ai ha ngaahi fehu'i fekau'aki mo e tu'unga 'o e Siasí 'i he ngaahi me'a pelepelengesí 'oku faingata'a ke fakafiemālie ki ha taha hono talí. Neongo ia, 'i he taimi 'oku tau fekumi ki he 'Eikí 'i he lotu fekau'aki mo e ngaahi me'a ke ongo'i pea fai 'i

he ngaahi tūkunga ko 'ení, 'oku tau fakakaukau ma'u pē: "Okú ke tui kia Sīsū Kalaisí pea 'okú ke muimui kiate Ia mo e Tamai?" 'Oku ou tui 'oku 'i ai pē taimi 'oku fifili ai ha tokolahi 'o e Siasí pe te nau lava 'o fai e me'a kotoa kuo kole mai ke nau faí. Ka 'o kapau te tau tui mo'oni ki he 'Eikí, 'oku ma'u leva e fakapapau: "Oku ou tui kia Sīsū Kalaisí, pea 'oku ou loto ke fai ha me'a pē 'okú Ne finangalo ke u faí." Pea tau laka leva ki mu'a. 'Ikai 'oku mālohi 'a e ngaahi lea "Oku ou tui kia Sīsū Kalaisí"!

'Oku kamata 'etau fakamo'oni mo 'etau fiemālie fakatamaí, mo hotau tu'unga lelei 'i he'etau loto fiemālie ke tui ko e mo'oni 'oku 'afio'i 'e he'etau Tamai Hēvaní 'a e lelei tahá.

2. 'Oku Pule'i e Siasí 'o fakafou 'i he Ngaahi Kī 'o e Lakanga Fakataula'eikí

Ko e Siasí 'o Sīsū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ko e Siasí ia 'o e 'Eikí, pea 'oku pule'i 'a Hono Siasí 'o fakafou 'i he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí. "Ko e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ko e mafai ia kuo foaki 'e he 'Otuá ki he kau taki 'o e lakanga fakataula'eikí ke nau tatakí, tokanga'i, pea mo pule'i 'a hono

faka'aonga'i 'o Hono lakanga fakataula'eikí 'i he māmaní.”¹

Ko kinautolu 'oku 'i ai 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí—'o tatau ai pē pe ko ha tīkoni 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī ki he'ene kōlomú pe ko ha pīsope 'oku 'i ai 'a e ngaahi kī ki hono uōtí pe ko ha palesiteni fakasiteiki 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī ki hono siteikí pe ko e Palesiteni 'o e Siasí 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eikí—ko kinautolu ia 'oku nau fakafaingamālie'i kotoa 'a kinautolu 'oku nau ngāue pe ngāue faivelenga 'o fakatatau mo 'enau fakahinohinó, ke ngāue 'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí mo ma'u e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

'Oku ngāue 'a e kakai tangata mo e fefine kotoa 'i he malumalu 'o e tatakí 'a kinautolu 'oku nau ma'u e ngaahi kī ko iá. Ko e founga 'eni hono pule'i 'e he 'Eikí Hono Siasí.

Tuku ke u toe fakaongo atu ha me'a na'á ku lea 'aki 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013: “I he palani lahi 'a 'etau Tamai Hēvaní 'okú ne 'oange 'a e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kakai tangatá, 'oku ma'u ai 'e he kakai tangatá ha fatongia makehe ke ngāue 'aki e lakanga fakataula'eikí, ka 'oku 'ikai ko kinautolu 'a e lakanga fakataula'eikí. 'Oku kehekehe e fatongia 'o e kakai tangatá mo e fefiné ka 'oku mahu'inga tatau pē. Hangē pē ko e 'ikai lava ha fefine 'o ma'u ha fānau ta'e kau ai ha tangatá, 'oku pehē 'a e 'ikai lava 'e ha tangata ke ne ngāue kakato 'aki e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ke fokotu'u ha fāmilí ta'engata, ta'e 'i ai ha fefine. . . . 'I he tu'unga 'o e ta'engatá, ko e mālohi ke fakatupú mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fevahevahe'aki ia 'e he husepānití mo e uaifi.”²

Ko e hā 'oku fakanofu ai e kakai tangatá ki he ngaahi tu'unga 'o e lakanga fakataula'eikí kae 'ikai fakanofu ki ai e kakai fefiné? Na'e fakamatala 'i 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) ko e 'Eikí kae 'ikai ko e tangatá, “na'á Ne tu'utu'uni 'oku totonu ke ma'u e lakanga fakataula'eikí 'e he hou'eiki tangata 'i Hono Siasí” pea ko e 'Eikí pē na'á Ne fakakoloa 'i e hou'eiki fefiné “ke nau malava 'o fakakakato e kautaha ma'ongo'onga mo fakaofu ko 'ení, 'a ia ko e Siasí mo e pule'anga 'o e 'Otuá.” . . .³ 'I he hili hono lea 'aki mo fakahoko e ngaahi me'a kotoa pē, 'oku te'eki pē ke fakahā mai 'e he 'Eikí ia e 'uhinga na'á Ne fokotu'u ai Hono Siasí 'i he founga kuó Ne fakahokó.

'Oua mu'a na'a ngalo 'iate kitautilu 'oku meimei ko e vaheua 'e taha 'o e ako'i kotoa 'oku fakahoko 'i he Siasí, 'oku fakahoko ia 'e he hou'eiki fefiné. Ko e lahi taha 'o e tu'unga fakatakimu'á 'oku ma'u ia mei he kau fefiné. 'Oku lahi e ngaahi ngāue tokoni mo e ngaahi 'ekitivití 'oku palani mo takaki 'e he hou'eiki fefiné. 'Oku 'omi 'e he fale'i mo e kau mai 'a e hou'eiki fefiné ki he ngaahi fakataha alēlea fakauooti mo e fakasiteikí pea mo e fakalūkufuá 'i he hetikuota 'o e Siasí, 'a e fakakaukau, 'ilo pea mo e palanisi 'oku fie ma'ú.

'Oku fakatou fie ma'u e kau tangata 'oku nau faka'apa'apa'i 'a e kakai fefiné mo e ngaahi me'afuaki fakalaumālie makehe 'oku nau ma'ú, kae pehē ki he kau fefine 'oku nau faka'apa'apa'i 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku ma'u 'e he kau tangatá, ke fakaafe'i mai e ngaahi tāpuaki kakato 'o e langí 'i ha fa'ahinga ngāue pē 'i he Siasí.

3. 'Oku Mahu'inga Tatau Pē 'a e Hou'eiki Tangatá mo e Hou'eiki Fefiné

'Oku tu'unga tatau pē 'a e hou'eiki tangatá mo e hou'eiki fefiné 'i he 'ao 'o e 'Otuá, ka 'oku 'ikai 'uhinga 'a e tu'unga tatau 'okú na tatau. 'Oku kehekehe e natula 'o e ngaahi fatongia mo e ngaahi me'afuaki fakalangi 'o e kakai tangatá mo fefine kae 'ikai 'i honau mahu'ingá pe ivi takiekiná. 'Oku hanga 'e he'etau tokāteline 'o e Siasí 'o fokotu'u 'a e hou'eiki fefiné 'i he tu'unga tatau ka 'oku nau kehekehe pē mo e hou'eiki tangatá. 'Oku 'ikai pehē 'e he 'Otuá 'oku lelei pe mahu'inga ange 'a e tangatá pe fefiné. Na'e pehē 'e Palesiteni Hingikeli ki he hou'eiki fefiné “na'e 'ikai fakataumu'a 'etau Tamai Ta'engatá . . . ke ke ma'ulalo ange 'i he tumu-tumu 'o e nāunau 'o 'Ene ngaahi fakatupú.”⁴

'Oku kehekehe e ngaahi me'afuaki 'a e hou'eiki tangatá mo e hou'eiki fefiné, kehekehe e mālohingá, pea kehekehe ngaahi fakakaukau mo me'a 'oku nau tokanga ki aí. Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga mahu'inga 'oku tau fie ma'u ai ke fetokoni'akí. 'Oku fie ma'u ha tangata mo ha fefine ke fa'u ha fāmilí, pea 'oku fie ma'u 'a e tangatá mo e fefiné ke fakahoko 'a e ngāue 'a e 'Eikí. 'Oku fefakakakato'aki 'a e husepānití mo e uaifi 'oku ngāue fakataha 'i he angatonú. Tuku mu'a ke tau tokanga ke 'oua te tau feinga ke kaunua 'i he palani mo e taumu'a 'a 'etau Tamai Hēvaní ki he'etau mo'uí.

4. 'Oku Faitāpuekina Kotoa Kitautolu 'e he Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'I he taimi 'oku 'alu 'a e kakai tangatá mo fefiné ki he tempalé, 'oku fakatou fakakoloa 'i kinaua 'aki 'a e mālohi tatau pē, 'a ia ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. Neongo 'oku takaki e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí 'o fakafou 'i he ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí, pea 'oku ma'u pē 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'e he hou'eiki tangata mo'ui tāu, ka 'oku lava ke ma'u e mālohi mo e ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí 'e he fānau kotoa 'a e 'Otuá.

'Oku mohu 'alo'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'aki Hono mālohí. 'Oku lava ke ma'u 'e he kakai tangata mo e hou'eiki fefine kotoa e mālohi ko 'ení ke tokoni 'i he'enau mo'uí. 'E lava ke ma'u 'e kinautolu kotoa kuo nau fai e fuakava topu-tapu mo e 'Eikí pea faka'apa'apa'i e ngaahi fuakava ko iá ha fakahā fakatāutaha, ke faitāpuekina 'i he tauhi mai 'a e kau

‘āngeló, ke fefolofolai mo e ‘Otuá, ke ma’u ‘a e kakato ‘o e ongoongoleléi, pea ko hono tumutumú, ke hoko ‘a e kau ‘ea-hoko fakataha mo Sīsū Kalaisi, ki he me’a kotoa ‘oku ‘a ‘etau Tamai.

5. ‘Oku Fie Ma’u ke ‘Ilo mo Fai ha Fakamo’oni ki he Tokātelinē

‘Oku tau fie ma’u ke ‘ilo ‘e he hou’eiki fafine ‘o e Siasí ‘a e tokātelinē ‘o Kalaisí pea ke fakamo’oni ki hono Toe Fakafoki Mai ‘o e ongoongoleléi ‘i he tapa kotoa pē te ke lavá. Kuo te’eki ‘i ai ha taimi faingata’a ange ‘i he hisitōlia ‘o e māmaní. Kuo lau afe ta’u hono hanga ‘e Sētane mo ‘ene fa’ahí ‘o fakalelei’i ‘a e ngaahi mahafu ‘i he ‘enau tuku’anga mahafú, pea kuo nau taukei ‘i hono faka’auha ‘o e tui mo e falala ki he ‘Otuá pea ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí ‘i he loto-lotonga ‘o e fāmili ‘o e tangatá.

‘Oku ma’u ‘e kitautolu—kau tangata, kakai lalahi kei talavou, to’u tupú, mo e fānau tangatá mo e fānau fe-finé—‘a e fatongia ke taukave’i ‘a e ‘Eiki mo Hono Siasí, ke malu’i, pea fakamafola ‘i he funga ‘o e māmaní. ‘Oku tau fie ma’u lahi ange ‘a e le’o makehe, takiekina mo e tui ‘a e kau fafiné. ‘Oku fie ma’u ke tau ako ‘a e tokātelinē pea ma’u e mahino ki he me’a ‘oku tau tui ki aí ke ke lava ‘o fai ho’o fakamo’oni ki hono mo’oni ‘o e ngaahi me’a kotoa pē—‘o tatau ai pē ko hono fai ‘o e fakamo’oni ko iá ‘i ha ve’e afi ‘i ha nofo kemi ‘a e Kau Finemuí, ‘i ha houalotu fakamo’oni, ‘i ha blog pe ‘i he Facebook. Ko koe pē te ke lava ‘o fakahā ki māmaní ‘a e fōtunga mo e tui ‘a e hou’eiki fafine ‘a e ‘Otuá kuo nau fai ha fuakavá.

Kau fafine, ‘oku makehe ho’o tākiekiná he ko ha tu’unga makehe ia—he ‘ikai lava ke fakatataua ia ‘e he

hou’eiki tangatá. He ‘ikai lava ha taha ‘o taukave’i hotau Fakamo’uí ‘i he feifeinga’i mo mālohi ange, ‘o laka ia ‘iate kimoutolu, ko e ngaahi ‘ofefine ‘o e ‘Otuá—‘oku mou ma’u ha mālohi mo e loto fakapapau. ‘Oku ‘ikai lava ke fakatataua ‘a e mālohi ‘o e le’o ‘o ha fefine kuo fakaulú, pea ‘oku fie ma’u ‘e he Siasí homou le’ó he taimí ni ‘o lahi ange ‘i ha toe taimi.

‘Oku ou tuku ‘eku fakamo’oni mo ‘eku fakapapau ‘oku tau ‘i ha taimi kuo pau ke tau tu’u uouangataha. Kuo pau ke tau tu’u fakataha—‘a e kau tangata mo e kau fafine, kau talavou mo e kau finemui, tamaiki tangatá mo e fānau fefiné. Kuo pau ke tau taukave’i e palani ‘a ‘etau Tamai Hēvaní. Kuo pau ke tau taukave’i e Ia. ‘Oku teke’i ia ki he tafa’akí. ‘I he ‘etau hoko ko e kau mēmipa ‘o e Siasí ‘o Sīsū Kalaisi ‘o e Kau Mā’oni’oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, he ‘ikai ke tau lava ‘o tu’unoa pē kae kei hokohoko atu ia, ta’e te tau ma’u ha lototo’a fe’unga ke fakaongo atu hotau le’ó.

Fakatauange ke faitāpuekina kimoutolu ‘e he ‘Otuá ‘aki e lototo’a ke ako pea ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi mo’oni mahinongofua ‘o e ongoongoleléi pea ke mou vahevahe kinautolu he faingamālie kotoa pē te mou ma’ú. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha lotu na’e fai ‘i he ‘Univēsitī Pilikihami ‘Iongí ‘i he ‘aho 20 ‘o ‘Aokosi 2013. Ke ma’u kakato e leá ‘i he lea faka-Pilitāniá, vakai ki he speeches.byu.edu.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Tohi Tu’utu’uni Fika 2: Ko Hono Pule’i ‘o e Siasí (2010), 2.1.1.
2. M. Russell Ballard, “Ko ‘Eku Ngāue ‘Eni mo Hoku Nāunaú,” *Liahona*, Mē 2013, 19.
3. Gordon B. Hinckley, “Women of the Church,” *Ensign*, Nov. 1997, 70.
4. Gordon B. Hinckley, “Stand Strong Against teh Wiles of the World,” *Ensign*, Nov. 1995, 98.

KO E TEUTEU KE NGĀUÉ, NGĀUE KE MATEUTEU

Na'e foaki atu 'e he 'Otuá e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné he 'oku 'i ai Ha'ane ngāue ke ke fai—he taimí ni pea 'i he kaha'ú.

David L. Beck
Palesitani Lahi 'o e
Kau Talavou

Ko Sonatané ko haku kaungāme'a ne kau ki he Siasí 'i he ta'u 'e fā kuo hili. Ko e mēmipa pē ia hono fāmilí 'oku kau ki he Siasí. Hili 'ene ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, na'á ne kamata ngāue tokoni ma'á e ni'ihī kehé 'o laka ange 'i ha toe taimi kimu'a. Na'e 'ilo'i 'e Sonatane na'e fie ma'u ke ne ako ha me'a lahi kae lava 'o tokoni. Na'á ne faka'amu foki ke mo'ui taau mo falala'anga ange, ko ia na'á ne ako ki he ongoongolelei, lotu, peá ne 'alu ki hono ngaahi houalotu he Sāpaté mo e seminelí. Na'á ne ngāue mālohi ke tauhi e ngaahi fekaú mo e tu'unga mo'ui 'o e Siasí. Na'á ne fakahoko faivelenga 'a hono ngaahi fatongia 'o e lakanga fakataula'eikí, kau ai 'a e hoko ko ha faiako faka'api ma'ongo'onga. Ne tokoni 'i ia 'e he'ene tohi *Fatongia ki he 'Otuá* ke mahino kiate ia 'a e ngaahi fatongia ko iá mo ako e founga ke fakahoko kinautolu.

Na'e 'oange 'e he ngāue tokoni faivelenga 'o e lakanga fakataula'eikí kia Sonatane 'a e mālohi fakalaumālié. Na'e tokoni ke malu'i ia mei he mālohi 'o e koví. Na'á ne tupulaki lahi 'i he'ene ngāue mo teuteu ki hono kaha'ú. 'I he ta'u kuo 'osí, na'á ne ma'u 'i he mo'ui taau e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí mo e 'enitaumeni he tempalé. 'Okú ne lolotonga ngāue fakafaifekau 'i Palāsila.

'Oku fa'a ui e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné ko e "lakanga fakataula'eiki teuteu-'angá." Na'e foaki atu kiate koe 'e he 'Otuá 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné he 'oku 'i ai Ha'ane ngāue ke ke fai—'i he taimí ni pea 'i he kaha'ú. 'Oku teuteu'i koe 'e ho'o ngāue faivelenga 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné ki ha ngaahi faingamālie lahi ange ke ngāue 'i

he ngaahi ta'u ka hoko maí. Hangē ko Sonatané, 'okú ke mateuteu ke "ma'u 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí, ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e tempalé, ngāue fakafaifekau taimi kakató, hoko ko ha husepāniti mo ha tamai 'ofa, pea mo hokohoko atu he ngāue ma'á e 'Eikí" (*Tu'u Ma'u 'i he Tu'i: Ko Ha Huluhulu Ki he Ongoongolelei* [2004], 93).

Mahalo he 'ikai te mou 'ilo'i kotoa e ngaahi fakaikiiki 'o e ngaahi faingamālie faka'ofa'ofa kuo tokonaki ma'amoutolu 'e he Tamai Hēvaní, ka 'oku ou tui te mou mateuteu ke fe'iloaki mo kinautolu 'o kapau te mou manatu'i ke fai 'a e ngaahi me'á ni 'i ho'o hoko ko ha tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné.

Muimui 'ia Sīsū Kalaisi

'I ho'o hoko ko ha tokotaha ma'u lakanga fakataula'eikí, 'okú ke hoko ai ko ha fakafongia 'o Sīsū Kalaisi. 'Oku 'uhinga ia 'oku kole atu ke ke muimui kiate Ia pea ke fai 'a e me'a te Ne faí. Ko e hā te Ne faí? Na'á Ne lí'oa 'Ene mo'uí 'i he tūkunga kotoa pē ke tokoni'i mo faitāpuekina e ni'ihī kehé. Ko ia 'oku totonu ke ke fai pehē. Foaki koe 'i he ngāue tokoni ki he ni'ihī kehé—pea tupulaki mo fakalelei'i ke toe lahi ange e me'a te ke lava 'o foaki! Manatu'i 'a e founga tupulaki 'a Sīsū 'i He'ene kei talavou: na'á Ne "tupulaki ['i he poto mo e lahi,] pea na'e 'ofeina ia 'e he 'Otuá mo e tangatá" (Luke 2:52).

Ko e kongā 'o e muimui ki he Fakamo'uí ko e fakapotopoto mo mo'ui lelei fakaesino 'i he taimi 'o e to'u tupú. 'Oku fie ma'u heni ke ke ngāue mālohi mo fai ma'u pē ho lelei

**KAU MA'U LAKANGA TAULA'EIKI
FAKA-ĒLONÉ:**

**Muimui 'ia Sīsū Kalaisi 'o
fakafou 'i he**

- lotu faka'ahó mo e ako 'o e ongoongolelé
- talangofuá
- fekumi ki he finangalo 'o e 'Otuá

**Fakahoko 'a e ngaahi ouau 'o e
lakanga fakataula'eikí, hangē ko e**

- tāpuaki'i 'o e sākalamēnití
- papitaiso 'o e ni'ihi kehé

Tokoni ma'u pē 'i hono

- fakamālohia 'o e fāmilí mo e kau mēmipa 'o e kōlomú
- fakahaofi e kau mēmipa māmālohí
- tokoni'i e faingata'a'ia

**TE U LAVA FĒFĒ
'O TEUTEU KE:**

**Ma'u 'a e Lakanga Taula-
'eiki Faka-Melekisēteki**

**Ma'u 'a e ngaahi
tāpuaki fakatemipalé**

Ngāue fakafaifekau

**Hoko ko ha husepāniti
mo e tamaí**

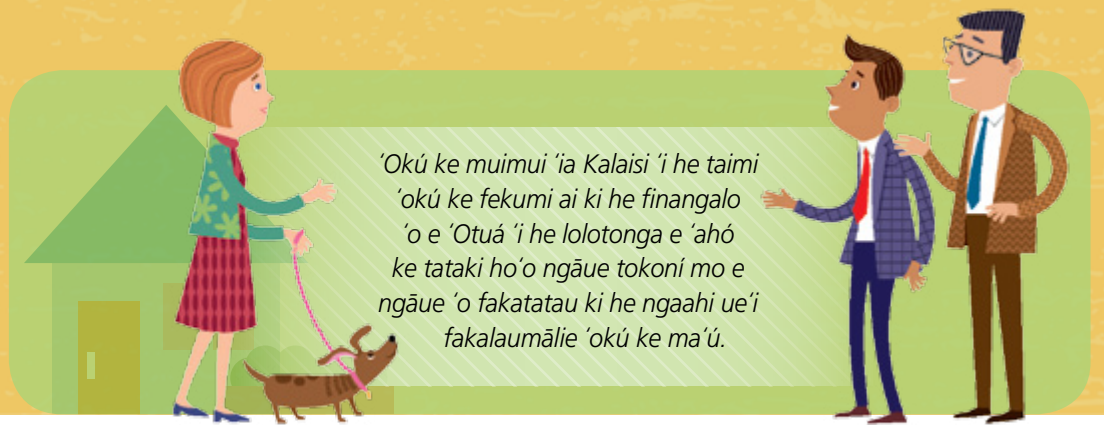

---

*'Okú ke muimui 'ia Kalaisi 'i he taimi
'okú ke fekumi ai ki he finangalo
'o e 'Otuá 'i he lolotonga e 'ahó
ke tataki ho'o ngāue tokoní mo e
ngāue 'o fakatautu ki he ngaahi ue'i
fakalaumālie 'okú ke ma'ú.*

tahá (vakai, T&F 4:2). 'Oku hoifua mai 'a e 'Otuá 'i ho'o 'unu'unu ke ofi kiate Ia 'i he lotu faka'ahó, ako 'o e ongoongolelé, talangofuá, mo e ngāue tokoní. 'Oku lelei'ia e ni'ihi kehé 'iate koe ko ho'o anga'ofa mo e mateaki ki ho fāmilí mo ha kaungāme'a anga faka-Kalaisí ki he taha kotoa.

Manatu'i ne fai 'e Sīsū ma'u pē 'a e finangalo 'o e Tamaí. 'Okú ke muimui 'ia Kalaisi 'i he taimi 'okú ke fekumi ki he finangalo 'o e 'Otuá 'i he lolotonga e 'ahó ke tataki ho'o ngāue tokoní pea ngāue 'o fakatautu ki he ngaahi ue'i fakalaumālie 'okú ke ma'ú.

Fakahoko 'a e Ngaahi Ouau 'o e Lakanga Fakataula'eikí

'Oku fie ma'u 'e he fānau kotoa 'a e 'Otuá 'a e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí pea 'okú ne faitāpuekina tatau fakatou'osi 'a Hono ngaahi fohá mo e 'ofefiné. 'Okú ke tokoni ke fakahoko e ouau 'o e lakanga fakataula'eikí mei he taimi na'á ke hoko ai ko ha tikoní 'o tufa e sākalamēnití. 'E hokohoko atu ho'o fakahoko e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné 'amui ange 'i ho'o teuteu pea tāpuaki'i e sākalamēnití, papitaiso, pea kau atu ki hono fakanofa ha kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēlone kehe.

Kuo pau ke mou ma'a ke kau atu 'i he ngaahi ouau toputapú. 'E lava ke tānaki atu 'e ho'o ma'a fakaeangama'á ha mālohi fakalaumālie ki he ngaahi ouau 'okú ke fakahokó. Feinga ke mo'ui taau 'i he tapa kotoa pē ke to'o e ngaahi ipu toputapu 'o e sākalamēnití 'a e 'Eikí (vakai, T&F 38:42). 'I ho'o fai iá, te ke lava 'o tu'u 'i he 'ao homou uōtí pe koló ko ha fakafongia mo'oni 'o Sīsū Kalaisi. 'E tāpuaki'i kinautolu 'i ho'o vilitaki ke tauhi e ngaahi fuakava 'okú ke tokoni kiate kinautolu ke fakafa'ouú.

Tokoni Ma'u Pē

'I ho'o hoko ko ha tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné, 'okú ke tokoni ai. 'Okú

ke fekumi he taimi kotoa ke ma'u ha faingamālie ke tokoni'i ho fāmilí, kaungāme'á, mēmipa 'o e kōlomú mo e ni'ihi kehé. 'Oku tokoni e me'a kotoa 'okú ke fai 'i he lakanga fakataula'eikí ke ke tokoni'i fakatou fakatu'asino mo fakalaumālie 'a e ni'ihi kehé. Hangē ko 'ení, 'i he taimi 'okú ke tokoni ai ko ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló 'i ho'o tokoni ki ha fāmilí 'okú ke faiako faka'api ki ai, 'okú ke ako e founa ke 'ilo'i pea tokanga'i e fie ma'u 'a e ni'ihi kehé. Te ke tokoni foki ki he ni'ihi kehé 'i ho'o ala atu ke fakamālohia e kau mēmipa ho'o kōlomú pea fakahaofi e māmālohí, tānaki e foaki 'aukaí ke tokoni'i e masivá mo e faingata'a'ia, fakahoko ha ngāue fakatu'asino ma'á e mahakí mo e faingata'a'ia fakaesinó, ako'i mo fakamo'oni kia Kalaisi mo 'Ene ongoongolelé, pea mou fakama'ama'a e kavenga 'a kinautolu 'oku loto-fo'í.

'Okú ke tokoni 'i ho'o ako'i 'a e ngaahi lēsoní 'i ho'omou ngaahi fakataha fakakōlomú pea 'i ho'omou efiāfi fakafāmilí 'i 'apí. 'Okú ke tokoni 'i ho'o fakaafe'i 'a e kakai kotoa pē ke ha'u kia Kalaisi (vakai, T&F 50:29)—'i 'apí, 'i homou kōlomú, 'i he 'apiakó, mo e kau faifekau taimi kakató, pea 'i ha feitu'u kehe pē 'oku mou 'i aí.

Ko Ho Kaha'ú

Alea'i mo ho'o mātu'á pe kau 'etivaisá pe ko e hā 'e fie ma'u meiate kimoutolu 'i ho'mou fatongia 'i he kaha'ú, 'i ho'omou hoko ko ha tokotaha ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki, faifekau, husepāniti, mo e tamaí. Hiki 'i he kongā 'oku faka'atā atu ha ni'ihi 'o e ngaahi fatongia ma'ongo'onga ko iá mo e founa te ke lava 'o teuteu atu ki ai he 'ahó ni 'i ho'o ngāue 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné. 'E lava ke hangē 'oku taulofu'u he taimí ni, kae manatu'i ko e founa lelei taha ke teuteú ko hono fai pē 'a e me'a 'oku finangalo 'a e Tamaí Hēvaní ke ke fai he 'ahó ni. 'Ofa ke ke ma'u e fiefiá 'i ho'o ngāue he taimí ni mo teuteu ki ho kaha'ú nāunau'ia. ■

KO E MĀLOHI KE FAITĀPUEKINA 'A E KAKAI KOTOA PĒ

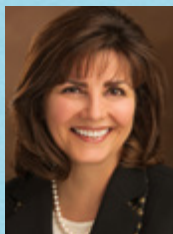
Kuo ako'i kitautolu 'e he kau taki 'o e Siasí 'oku 'atā 'a e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí ki he kotoa 'o e fānau 'a e 'Otuá—tangata mo e fefine.

"Ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi mo e mafai ia 'o e 'Otuá na'e 'omi ke fakamo'ui mo tāpuekina 'aki e taha kotoa—'a e tangata, fefine, mo e fānau. . . .

"'Oku 'i ai ha ngaahi tāpuaki makehe mei he 'Otuá ma'á e taha mo'ui taau kotoa pē 'oku papitaiso, ma'u e Laumālie Mā'oni'oni, mo ma'u ma'u pē e sākalamēnití. 'Oku 'omi 'e he tempalé ha toe mahino mo ha mālohi lahi ange, fakataha mo e tala'ofa 'o e mo'ui ta'engatá [vakai T&F 138:37, 51].

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu mā Uá, "Mālohi 'i he Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Nōvema 2013, 92.

"'Oku 'omi 'e he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi fuakavá 'a hono kakato 'o e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'e he 'Otuá ma'atautolú, 'a ia 'oku

malava 'i he Fakalelei 'a e Fakamo'uí. 'Oku nau fakamahafu 'a e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o e 'Otuá 'aki 'a e mālohí, 'a e mālohi 'o e 'Otuá, mo 'omi ma'atautolu 'a e faingamālie ke ma'u 'a e mo'ui ta'engatá—ke foki ki he 'ao 'o e 'Otuá 'o nofo mo la 'i Hono fāmili ta'engatá."

Carole M. Stephens, tokoni 'uluaki 'i he kau Palesitenisí Lahi 'o e Fine'ofá, "'Oku Tau 'Ilo Nai 'a e Me'a 'Oku tau Ma'ú?" *Liahona*, Nōvema 2013, 12.

"'Oku mahu'inga ke mahino kiate kitautolu na'e 'omi 'e he Tamai Hēvaní ha founa ke lava Hono ngaahi fohá mo Hono ngaahi 'ofefiné 'o ma'u e ngaahi tāpuaki

pea fakamālohia 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko e uho e palani 'a e 'Otuá ki He'ene fānau fakalaumālié 'a 'Ene fakahā: 'Ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá' (Mōsesē 1:39)."

'Eletā M. Russell Ballard 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu mā Uá, "'Oku 'Eku Ngāué 'Eni mo Hoku Nāunaú,'" *Liahona*, Mē 2013, 19.

KO HONO 'OMI 'O E NGAAHI TĀPUAKI 'O E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ KI HOMOU 'APÍ

Fai 'e Bonnie L. Oscarson
Palesitani Lahi 'o e
Kau Finemuí

*'I hoo tauhi hoo
ngaahi fuakava,
'oku ke 'ohifo
ai e mālōhi 'o e
lakanga faka-
taula'eikí ke ne
faitāpuekina ho
'apí mo e fāmilí.*

'E lava fēfē ke ke 'ohifo e mālōhi 'o e ngaahi fuakava 'o e lakanga fakataula'eikí na'á ke fai 'i he papitaisó ke ne fakamālohia ho 'apí mo e fāmilí 'i ho' o hoko ko ha talavou pe finemui, 'o tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi tūkunga ho fāmilí? 'Oku lava ke ue 'i kitautolu 'e he mahino 'o e fatongia mo e mahu'inga 'o e fāmilí 'i he palani 'a e 'Eikí ke tau faka'apa'apa'i e ngaahi tala'ofa ne tau fai 'aki 'etau 'ilo ko e ngāue lelei mo fakafiefia tahá 'a ē 'oku fai 'i hotau ngaahi 'apí. Tau vakai angé ki ha ni'ihi 'o ha ngaahi founa 'oku tau ma'u ai e mālōhi 'o 'etau ngaahi fuakavá ke fakamālohia mo tokoni'i kinautolu 'oku mahu'inga taha kiate kitautolú.

Te Ke Tali fēfē?

Ko e pō Mōnité, pea 'oku lahi ho'o ngāue fakaako ke fai mei 'apí. 'Okú ke fanongo ki he ui ho'o tangata'eikí 'a e fāmilí ke fakataha mai ki he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí. Ko e hā ho'o me'a 'e fai?

Fili A: Te ke tali, "Kātaki, Tangata'eiki, 'oku 'ikai ke u ma'u ha taimi ki ai he poó ni! 'Oku fie ma'u keu ako!"

Fili E: Te ke fakavave leva 'o tokoni ki hono tānaki fakataha mai ho ngaahi tokouá mo e tuofāfiné pea loto fiefia 'o kau 'i he lotú, hivá, mo e pōpoakí.

'I he Taimi 'oku 'i Ai e Taki Lakanga Fakataula'eikí 'i 'Apí

Ko e ni'ihi 'o e ngaahi founa ki hono fakamālohia 'o e taki lakanga fakataula'eikí 'i 'apí ko e pou pou ki ho'o mātu'á 'aki ho'o loto fiemālie ke kau 'i he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí, lotu fakafāmilí, mo e ako folofola fakafāmilí. 'Oku toe 'i ai mo ha ngaahi founa lahi, hangē ko 'ení:

- Lotua ho'o ongomātu'á ('Okú na mei-mei lotua kimoutolu 'i he 'aho takitaha.)
- Poupou 'i ho'o ongomātu'á 'i hona ngaahi uiui'i faka-Siasí pea tokoni 'i he ngaahi ngāue faka-'apí, tautautefito ki he taimi 'okú na femo'uekina ai 'i ha ngaahi ngāue makehe.
- Tokoni ki ho'o ongo mātu'á 'o talitali lelei 'a e ongo faiako faka'apí 'i he'ena ha'ú, pea fanongo fakalelei leva ki he'ena pōpoakí.

“Ko e fāmīlī ko e uho ia ‘o e palani ‘a e Fakamo‘uí ki he iku‘anga ta‘engata ‘o ‘Ene fānaú.”

“Ko e Fāmīlī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani,” *Liahona*, Nōvema 2010, 129.

- Kapau ‘oku ‘i ai ha tempale ‘i homou feitu‘ú, kole ke ke to‘otama ‘i ho ngaahi tokoua pe tuofāfine ‘oku kei ikí koe‘uhí ke lava ho‘o ongomātu‘á ‘o ‘alu ki he tempalé mo kau atu ki he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí.

Manatu‘i ‘oku ‘ikai ko e mātu‘á pē ‘okú na fatongia ‘aki hono fakaafe‘i mo hono tauhi ‘o e Laumālié ‘i homou ‘apí. ‘Oku lahi e me‘a te ke lava ‘o fai ke fakaafe‘i ai ‘a e Laumālié ‘i ho‘o ngaahi ngāue mo e tō‘ongá. ‘Okú ke fai nai ho fatongiá ke fakaafe‘i ‘a e ivi tākiekina ‘o e Laumālié ki homou ‘apí?

‘I he taimi ‘oku ‘ikai ke ‘i ai Ha Taki Lakanga Fakataula‘eiki ‘i ‘Apí

‘Oku ‘ikai ke ngāue pe tatau e founga ‘a e fāmīlī kotoa pē. ‘E lava pē ke ke ‘i ha fāmīlī ko ha mātu‘a pē ‘e taha pe ‘ikai ke ‘i ai ha taha ma‘u lakanga fakataula‘eiki ‘okú ne tokanga‘i homou ‘apí. ‘Oku kei lahi ha ngaahi founga te ke lava ‘o fakaafe‘i ai e mālohi ‘o e lakanga fakataula‘eikí ke ne fakamālohia koe mo ho fāmīlī. Ko e ngaahi me‘a kotoa ‘eni ‘oku totonu ke tau fakahokó, ‘o tatau ai pē pe ko e hā hotau ngaahi tūkungá:

- Fai ha lotu fakatāutaha, ako e folofolá, mo ‘aukai. ‘E tokoni atu ‘a e ngaahi ngāue ko ‘eni ke ke mālohi fakalaumālie ai pea fakaafe‘i ‘a e Laumālié ki ho‘o mo‘uí pea ki he feitu‘u ho‘o tākiekiná.
- Tuku ha taimi ke fakahoko totonu ai ho ngaahi uiui‘i pe ngaahi ngāue he Siasí pea mateuteu ki he ngaahi lēsoni he Sāpaté. ‘E tokoni ho‘o fai iá ke ke ma‘u ha loto fálala kiate koe mo fakahaa‘i mai ‘a e pou pou ki he ngaahi polokalama ‘o e lakanga fakataula‘eikí.
- Fakahaa‘i e faka‘apa‘apa ki he ni‘ihi

kotoa pē ‘o homou fāmīlī mo pou-pou‘i ‘enau ngaahi ‘ekitiviti ‘oku fakatupulakí. Na‘e tokoni e ngaahi fili ko ‘eni ke fakamālohia kotoa ‘a e fāmīlī.

- Vahevahe mo ho fāmīlī ‘a e ngaahi me‘a na‘á ke ako mo fai ‘i ho‘o kalasi mo e kōlomu ‘i he Siasí. Ko ha founga ia ke ‘omi ai ‘a e ngaahi akonaki ‘o e ongoongolelé ki he ‘apí.
- Kumi ha ngaahi founga ke tokoni‘i ‘a kinautolu ‘oku mou feohí ‘i ha fanga ki‘i ngāue faingofua mo anga‘ofa.
- Tokoni ‘i ‘apí ‘aki hono fai ‘o e ngaahi ngāue pe tokoni ki ha tokoua pe tuofefine.
- Fakahaa‘i e ‘ofa faka-Kalaisí ki ho fāmīlī—‘e ‘i ai ha mālohi lahi ange ‘i hono langa hake ha ngaahi ha‘i fakafāmīlī mālohi ‘o laka ‘i ha toe fa‘ahinga me‘a kehe te ke lava ‘o fai.

Tauhi Ho‘o Ngaahi Fuakavá

‘I he‘etau tokoni‘i, ‘ofa, mo fakamālohia hotau ngaahi fāmīlī, ‘oku tau faitotonu ki he ngaahi fuakava na‘a tau fai ‘i he papitaisó ke tu‘u ko e kau fakamo‘oni ‘o Sisū Kalaisí, tauhi ‘Ene ngaahi fekaú, pea fakamālohia ‘a kinautolu ‘oku tau feohí. ‘E lava ke tau ma‘u ai hono fakamālohia ‘o e ngaahi fuakava ‘o e lakanga fakataula‘eikí ke hoko ko ha tāpuaki ke tokoni ‘i hotau ngaahi ‘apí mo e ngaahi fāmīlī. *Lakanga fakataula‘eikí, ngāue tokoní, mo ‘apí* ‘a e ngaahi fo‘i lea ‘oku totonu ke nofo ma‘u pē ‘i hotau ‘atamaí. ‘Oku totonu ke hoko ‘a e mēmipa ‘o hotau ngaahi fāmīlī ko e me‘a mahu‘inga tahá ia ‘i he‘etau feinga ke ‘ilo ha ngaahi founga ke kau ‘i he ngāue ‘o e fakamo‘uí. ‘I he taimi ‘oku tau fakamālohia ai hotau ngaahi fāmīlī, ‘oku tau toe fakamālohia foki ai mo e Siasí, hotau tukui koló, pea mo e māmani. ■

“Ko e ngāue mahu‘inga taha ‘a e ‘Eikí te mou lava ke faí ‘oku fakahoko ia ‘i loto ‘i he ngaahi holisi ‘o homou ‘apí.”

Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesitani ‘o e Siasí: Hāloti B. Li (2000), 180.

KO E LOTO FALALA 'O E MO'UI TĀÚ

*'Oku ou fie lea lahi 'o fekau'aki mo e founa 'e
lava ke ma'u ai ha fa'ahinga loto-falala makehe.*

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

Ko 'eku pōpoaki kiate kimoutolú ko ha taha 'o e 'amanaki lelei mo e fakaloto-lahi ki he taimí ni pea ki he toenga 'o ho'o mo'uí. 'Oku lahi e ngaahi faingata'a 'i he māmaní, ka 'oku 'i ai ma'u pē ha ngaahi faingata'a 'i he ta'u motu'a pea mo e kuonga kotoa pē. 'Oua na'á ke tokanga kiate kinautolu, pea 'oua te ke loto-fo'i ai. 'E fonu e ngaahi ta'u ka hoko maí 'i ha ngaahi faingamālie faka'ofu'ofa mo ha ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga. 'E hokohoko atu ke 'i ai e fakalalalaka 'i he saienisí mo e tekinolosiá, faito'ó mo e fetu'utakí—he ngaahi tafa'aki kotoa pē 'oku nau fai ha ngaahi me'a lahi ke fakalelei'i 'etau mo'uí. 'Oku mou mo'uí 'i he ngaahi taimi nāunau'ia taha kuo 'iloa 'i māmaní, pea lahi ange 'a e ngaahi tāpuaki 'o e 'ahó 'oku ha'u ki ha kakai tokolahi ange 'i he funga māmaní 'i ha toe taimi 'i he hisitōliá. Manatu'i—na'e 'ikai ke teitei fakakaukau ho'o kui fefiné 'e 'i ai ha digital tablet 'i he taimi na'á ne 'i homou to'ú aí, pea te'eki ai pē ke 'ilo'i 'e ho'o kui tangatá pe 'oku anga fēfē 'a hono 'ave ha pōpoaki 'i he telefoní (text). Ko ia, ke ke fiefia mo mo'uí lelei pea mo fakatu'amelie.

Na'á ku fai 'eni koe'uhí ko ha fakamatala na'á ku lau kimuí ni 'a ia na'e pehē ko e puke lahi taha he lotolotonga e to'u tupú he 'aho ní 'oku 'ikai ko e suká, mahaki mafú pe kanisaá. (Ko e ngaahi palopalema ko 'ení 'oku fa'a fakatatali pē ma'a hoku to'ú, ka e

'ikai ko kimoutolu.) 'Ikai, na'e lipooti ko e mahaki 'oku puke lahi taha ai e to'u tupú 'i he ta'u hongofulu tupú mo e ta'u uofulu tupú, ko e loto-veiveiuá, manavahē ki he kaha'ú, 'ikai fakakaukau lelei kiate ia, pea mo e si'i e loto falala pē kiate kinautolú pea 'i he 'ātakai 'oku nau 'i aí.

Neongo 'oku ou fu'u motu'a ange 'iate kimoutolu, 'oku mahino kiate au 'a e ngaahi hoha'a ko iá koe'uhí ko e kongā lahi 'o 'eku mo'ui kei talavou' na'e hangē 'oku ou fehanga'angai mo e ngaahi tūkunga na'e 'ikai ke u ma'u ai ha loto falala lahi. 'Oku ou manatu'i 'eku feinga ke ma'u ha maaka lelei, mo 'amanaki ke ma'u ha faingamālie ki ha sikolasipi, mo fifili pe ko e hā 'oku talēniti'ia ai ha ni'ihí 'i he kulupu ko iá 'iate aú. 'Oku ou kei manatu'i e ngaahi ta'u lahi 'o e fe'auhi sipoti ne u feinga ke kau ki ai 'i he loto-falala 'oku fie ma'u ke lavame'a 'i he ako'anga mā'olungá mo e sipoti he kolisí, mo fie ma'u fakamātoato ke mālohi 'i he va'inga lalahí pe ikuna'i mo foki kuó ne ikuna e fe'auhi ki he hau ne nau faka'amu ki aí. 'Oku ou manatu'i lelei 'a 'eku mā ke lea ki he tamaiki fefiné, 'o fa'a fakatupu loto-hoha'a ki he kau talavou'. 'Oku ou fakamālō ko e faingamālie na'e 'omai 'e Sisitā Hōlani kiate aú. 'Io, 'oku ou manatu'i e ngaahi me'a kotoa pē 'oku mou manatu'i—pea 'ikai ke fakapapau'i fekau'aki mo hoku fōtungá pe tali koā au pe ko e hā e me'a 'oku teu mai 'e he kaha'ú ma'akú.

Ko 'eku taumu'a hení 'oku 'ikai ke alea'i kotoa e ngaahi me'a 'oku fehanganhangai mo ha taha kei talavou 'okú ne 'omi ha loto-veiveiua pea 'ikai loto-falala ha ní'ihí, ka 'oku ou loto ke lea 'o fakamamafa ki he founda 'o hono ma'u ha loto-falala makehe—ha loto-falala, 'a ia kapau ne ngāue'i totonu, 'okú ne fakahoko ha me'a fakaofa 'i he tapa kotoa pē 'o 'etau mo'uí, kae tautautefito ki hotau ngeiá mo e anga 'etau vakai ki he kaha'ú. Ke fakamamafa 'i 'ení, 'oku fie ma'u ke u fai atu ha talanoa.

Ko e Mahu'inga 'o e Mo'ui Taau Fakatāutahá

'I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, kimu'a pea toki ui au ko ha Taki Mā'olungá, ne u kau atu ai ko ha tokotaha lea 'i ha konifelenisi ma'á e kau tāutaha kei talavou. Na'e faka-'osi 'a e konifelenisi 'aki ha houalotu fakamo'oni ne tu'u ai ha talavou matātangata ne toki 'osi ngāue fakafaifekau 'o vahevahe 'ene fakamo'oni. Na'á ne 'asi lelei, ma'a, mo ma'u ha loto falala—'o hangē pē ko ia 'oku totonu ke hā mei ha taha 'osi ngāue fakafaifekau.

'I he kamata ko ia ke ne leá, na'e kamata ke ne tangi. Na'á ne pehē 'okú ne hounga'ia ke tu'u 'i he lotolotonga 'o ha kulupu faka'ofa'ofa 'o e Kāingalotu kei talavou 'o e Siasí pea mo ongo'i lelei 'i he mo'ui na'á ne feinga ke mo'ui

'akí. Ka na'á ne pehē ko e ongo ko iá ne toki malava pē ke ne ma'u, koe'uhí ko ha me'a na'á ne a'usia ha ngaahi ta'u kimu'a, ko ha me'a na'á ne hanga 'o fakafōtunga 'a 'ene mo'uí 'o ta'engata.

Na'á ne fakamatala ki he'ene foki ki 'api mei ha teiti hili ha taimi nounou mei hono fakanofa ia ko ha kaumātu'a 'i he hoko hono ta'u 18. Na'e hoko ha me'a 'i he teiti ko 'ení na'e 'ikai ke ne laukau 'aki. Na'e 'ikai ke ne fakamatala ha fakakiiki, pea na'e 'ikai pē totonu ke ne fai ia 'i ha ha'o-ha'onga 'o ha kakai. 'Oku a'u ki he 'ahó ni 'oku 'ikai ke u 'ilo'i e natula 'o e me'a na'e hokó, ka na'e mahu'inga kiate ia ke ne ma'u e ue'i hono laumālié mo 'ene ongo'i mahu'inga'ia 'iate iá.

'I he'ene tangutu taimi nounou 'i he'ene kaá 'i he tau-'anga me'alelé hono 'apí, 'o fakakaukau ki he me'a kuo hokó pea mo 'ene fakavavevave mei he falé ki he'ene kaá. Na'e fakafokifā 'a hono fakahoko ange na'e tō e tehina 'o e tamasi'i ko 'ení 'i honau 'apí, pea na'e tau lahi hono 'ulú pea hangē 'oku teté. Na'e fetu'utaki leva 'a e tamai ne 'ikai kau ki he Siasí ki ha me'alele faka-falemahaki, ka 'e 'i ai ha ki'i taimi kae toki ma'u e tokoni lelei tahá.

Na'á ne tangi 'o pehē, "Ha'u 'o fai ha me'a." "Ikai 'oku fai 'i homou Siasí ha me'a he taimi peheni? 'Okú ke ma'u honau lakanga fakataula'eikí. Ha'u 'o fai ha me'a."

'I he'ene tangutu taimi nounou 'i he'ene kaá 'i he tau'anga me'alele hono 'apí, 'o fakakaukau ki he me'a kuo hokó na'e lele fakavavevave mai 'ene fa'ē ta'esiasí mei he falé.

Na'á ne pehē, “Ka mei he pō ko iá 'o fai atu 'oku te'eki ai ke u fai ha me'a te ne ta'ofi au mei ha'aku 'alu ki he 'Eikí mo e loto-falala 'o kolea 'Ene tokoní 'i he taimi 'oku fiema'u aí”.

I he taimi ko 'ení na'e 'ikai ke 'ilo lahi 'ene fa'eé ki he Siasí, ka na'á ne 'ilo ha me'a kau ki he ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí. Ka neongo iá, 'i he pō ko 'ení na'e fie ma'u 'e ha taha na'á ne 'ofa ai 'a 'ene tuí mo hono mālohí, ne 'ikai lava 'e he talavou ni 'o fai ha tali. Koe'uhí ko e ngaahi ongo ne toki fefa'uhi mo iá pea mo e tukulolo ko ia na'á ne ongo'i na'á ne faí—neongo pe ko e hā—ka na'e 'ikai te ne lava 'o kole ki he 'Eikí e tāpuaki na'e fie ma'ú.

Na'e fakafokifā pē 'ene lele mei he kaá he halá ki he 'apí 'o ha tangata matu'otu'a mo'ui taau ne fakakaungāme'a ange mei he uōtí talu mei he ului 'a e tamasi'í 'i he ta'u 'e ua pe tolu kimu'á. Na'á ne fai ange ha fakamatala, peá na foki ki he 'apí kimu'a pea toki a'u mai e kau tokoni fakafaito'ó. Ko e faka'osinga fiefia 'o e talanoa ko 'ení 'i hono fakamatala 'i 'i he houalotu fakamo'oni ko iá ko e foaki 'e he tanga'eiki matu'otu'á 'i he taimi ko iá ha tāpuaki faka'ofa'ofa mo mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí, 'o ma'u 'e he ki'i tamasi'í kafó ha nonga pea mālōlō pea toki a'u mai e tokoni fakafaito'ó. Na'e 'ilo mei ha fononga vave ki he falemahakí pea mo ha sivi faka'auliliki ne fai ne 'ikai ha maumau lahi ne hoko. Kuo mōlia atu ha taimi fakamana-vahē mei he fāmilí ko 'ení.

Pea na'e lea 'aki 'eni 'e he taha 'osi ngāue fakafaifekau 'oku ou talanoa ki aí: “Oku 'ikai ha taha 'oku te'eki ke ne fehanga'angai mo e me'a na'á ku fehanga'angai mo ia 'i he pō ko iá te ne 'ilo 'a e ongo'i mā mo e loto mamahi ne u ma'u 'i he 'ikai ke u mo'ui taau ke faka'aonga'i 'a e lakanga fakataula'eiki ko ia na'á ku ma'ú. Ko ha manatu fakamamahi lahi ange kiate au koe'uhí ko hoku ki'i tehiná na'á ne fie ma'u aú pea mo 'eku ongomātu'a 'ofeina te'eki siasí 'a ia na'á na manavasi'í pea 'i ai 'ena totonu ke 'amanaki ki ha me'a lahi ange meiate au. Na'á ne pehē, “ka 'i

he'eku tu'u 'i mu'a 'iate kimoutolu he 'ahó ní, 'oku lava ke u palōmesi atu 'eni, “Oku 'ikai ke u haohaoa, ka mei he pō ko iá 'o fai atu 'oku te'eki ai ke u fai ha me'a te ne ta'ofi au mei ha'aku 'alu ki he 'Eikí mo e loto-falala 'o kolea 'Ene tokoní 'i he taimi 'oku fie ma'u aí. Na'á ne pehē, “Ko e mo'ui taau fakatāutahá ko ha tau 'i he māmani 'oku tau 'i aí, ka ko ha tau 'oku ou ikuna'í. Ne tu'o taha 'eku ongo'i e tuhu mai e nima 'o e fakamala'ia, pea 'oku 'ikai ke u loto ke toe ma'u 'a e fa'ahinga ongo ko iá 'o kapau te u lava 'o fai ha me'a ki ai. Na'á ne pehē, “Pea ko e mo'oni, te u lava 'o fai e me'a kotoa pē 'o kau ki ai.”

Na'á ne faka'osi 'ene fakamo'oni pea tangutu ki lalo. 'Oku ou kei lava pē 'o fakakaukau kiate ia. 'Oku ou kei lava pē 'o vakai ki he feitu'u na'a mau 'i aí. Pea 'oku ou kei manatu'i pē 'a e fakalongolongo mahino mo ongo hili 'ene leá 'i he ma'u 'e he taha kotoa ha taimi ke nau toe ki'i fekumi loloto ange, mo fakapapau ange ke mo'ui 'aki e ngaahi folofola mālohi na'e fai mai 'e he 'Eikí:

“Tuku ke ngaohi ke faka'ofa'ofa ma'u ai pē 'e he angama'á 'a ho'o ngaahi fakakaukau; *pea 'e 'āsili mālohi 'a ho'o falalá 'i he 'ao 'o e 'Otuá*; pea ko e tokāteline 'o e lakanga fakataula'eikí 'e mokulu ia ki ho laumālié 'o hangē ko e ngaahi hahau mei he langí.

“E hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē, pea ko ho tokotokó, ko e tokotoko ta'e-fa-a-liliu 'o e mā'oni'oni mo e mo'oni” (T&F 121:45–46; tānaki atu hono fakamamafa'í).

Fiefia 'i he Laumālie 'o e 'Otuá

'E hoku kaungāme'a kei talavou, 'ofa ke mou ma'u ha mo'ui 'oku lelei. Fakakaukau ki he lelei tahá mo 'amanaki 'a e lelei tahá pea ma'u ha tui ki he kaha'ú. 'Oku 'i ai ha mo'ui nāunau'ia 'i ho kaha'ú. 'Oku 'ofa ho'o Tamai Hēvaní 'iate koe. Kapau kuo fai ha ngaahi fehalaaki, 'e lava ke fakatomala mei ai pea fakamolemole'i 'o hangē pē ko ia na'e hoko ki he talavou ni. 'Okú ke ma'u 'a e me'a kotoa pē ke mo'ui, palani pea tui ki ai. 'Oku faka'atā koe 'i ho'o ma'u e fakangofua ho konisēnisí 'i he taimi 'okú ke tokotaha ai mo ho'o ngaahi manatú ke ke ongo'i 'a e Laumālie 'o e 'Otuá 'i ha founga fakatāutaha. 'Oku ou fie ma'u ke ke fiefia 'i he Laumālie ko iá, ke ongo'i ma'u pē 'a e loto-falala ko ia ki he 'Eikí. 'Ofa ke hanga 'e he ngaahi fakakaukau angama'á 'o tauhi 'etau ngaahi ngāué ke ma'a he 'ahó ni, 'apongipongi pea ta'engata. ■

Mei ha faeasaiti 'a e to'u tupū na'e fai 'i he 'aho 31 'o Tisema 2006.

KO E MATAPĀĀ pea MO E HALĀ

‘Oku hanga ‘e he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí mo e ngaahi fuakavá ‘o fokotu‘u kitautolu ‘i he hala ki he mo‘ui ta‘engatá mo tāpuaki‘i kitautolu ‘aki ‘a e mālohi ‘oku tau fie ma‘u he taimí ni.

‘Oku tau fekumi kotoa ki he mo‘ui ta‘engatá, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ki hono fakahaofi mo hakeaki‘i ‘i he tu‘unga mā‘olunga taha he pule‘anga fakasilesitalé, ‘a ia te tau lava ‘o nofo ‘i he ‘ao ‘o e Tamai Hēvaní ko e ngaahi fāmílí.

Ko e tĕnaki atu ki he tui kia Sísū Kalaisí mo e fakatomalá, ko e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘okú ne fakangofua kitautolu ke tau hū ki he hala ‘oku fakatau ki he mo‘ui ta‘engatá. ‘Oku ‘ikai ke mahu‘inga e taimi na‘á ke hū atu ai ki he hala ko ‘ení pe ko e fē feitu‘u ‘okú ke ‘i aí—pea ‘oku tatau ai pē pe na‘e fanau‘i koe ‘i he Siasí pe toki ului mai kimui, pe na‘á ke mālohi ‘i he kotoa ho‘o mo‘uí pe na‘á ke toki foki mai pē ‘o mālohi ‘i he Siasí—‘e lava ke ke fakalalakaka ai kimu‘a ‘i hono tukutaha ho‘o tokangá ki ho‘o ngaahi fuakavá mo e ngaahi me‘a te ke fai ke ma‘u mo tauhi ai kinautolú.

‘Oku mahu‘inga ai ke ‘ilo‘i ‘oku ‘ikai ke foaki mai pē ‘e he ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí mo e ngaahi fuakavá e tala‘ofa ‘o ha kaha‘u nāunau‘ia. ‘Okú ne toe foaki mai e ivi, fakafiemālie, mo e pou pou ‘oku tau fie ma‘u he taimí ni kae lava ke tau muimui ‘i he halá mo kĕtaki ki he ngata‘angá ‘i he mā‘oní‘oní. ■

“Ko e mafai ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘i he Siasí ‘okú ne fakahoko e ngaahi ouau mo e fuakava toputapu ‘oku ha‘i fakataha ai ‘a e ngaahi fāmílí mo

fakafé‘unga‘i ai kitautolu ke toe foki ki he ‘Otua ko e Tamai pea mo Sísū Kalaisí ‘i he pule‘anga fakasilesitalé. ‘Oku ‘omi ‘e he ngaahi ouau ko ‘ení ha nonga he ‘oku nau fefuakava‘aki mo e ‘Eikí.”

‘Eletā Quentin L. Cook ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Melino Fakatāutahá: Ko e Pale ‘o e Anga Mā‘oní‘oní,” *Liahona*, Mē 2013, 32.

HALA ‘OKU
FAKATAU KI HE
MO‘UI TA‘ENGATÁ
(KĀTAKI ‘O A‘U KI HE
NGATA‘ANGÁ)

Vakai, 2 Nifai 31

PAPITAIŚÓ

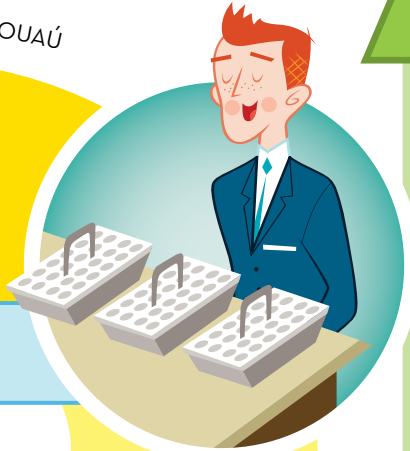

Sākalamēnití—ko hono fakafo‘ou faka-uike ‘o e fuakava ‘o e papitaisó

ME‘AFOAKI ‘O E LAUMĀLIE
MĀ‘ONÍ‘ONÍ

NGAAHI OUAU MAHU'INGÁ MO E NGAARI FUA KAVÁ
 FAKAFO'OU MO FAKAMĀLOHIA 'A E NGAARI OUAÚ

Ngaahi tāpuaki fakapēteliaké—
 ko ha fakahinohino makehe
 fakafō'ituitui mo e ngaahi
 tāpuaki kuo tala'ofa mai

FOAKI 'O E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ MO E
 FAKANOFÓ (MA'Á E KAU TALAVOU)

KO E 'ENITAUMENI 'I HE
 TEMPALÉ

Tāpuaki'i 'o e
 mahakí—tokoni
 mo e fakamo'ui

Ngaahi tāpuaki fakatamai
 mo e ngaahi tāpuaki kehe 'o
 e fakafiemālié mo e fale'i—
 melino mo e fakahinohino 'i
 he taimi 'oku fie ma'u ai

KO E SILA 'I HE TEMPALÉ

TOKONI 'I HE HALÁ

Ngaahi Folofolá—fakahinohino
 kuo ma'u ko ha kongá 'o e fuakava 'i
 he vaha'a 'o e 'Otuá mo Hono kakai
 (vakai, T&F 84:57)

Lotú—"Oku foaki mai kiate kitau-
 tolu [Ko e 'Eiki] e fuakava ke 'manatu
 ma'u pē kiate la' mo e fakatokanga ke
 'lotu ma'u ai pē' koe'uhí ke tuku 'etau
 falalá kiate la, he ko malu'angá pē
 ia" (Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni
 'uluaki 'i he kau Palesitenisi 'Uluaki,
 "Always," *Ensign*, Oct. 1999, 9).

Ngāue Tokoni—ko hono fakahoko
 'etau ngaahi fuakavá 'i he ngāue 'a
 e 'Otuá mo 'Ene fānaú, kau ai 'a e
 ngaahi uiui'i, ngāue fakatemipalé
 mo e hisitōlia fakafāmilí, vahevahe e
 ongoongolelé, ngāue fakafaipekau
 taimi kakatō

Fakatomala—ko hono manatu 'i
 'etau ngaahi fuakavá pea 'unu'unu
 'o ofi ange ki he Fakamo'ui 'i he taimi
 kuo tau hē ai, taimi 'e ni'ihí 'oku kau
 ai 'a e tokoni mei he kau taki lakanga
 fakataula'eiki

"'I he 'etau nofo ma'u
 'i he hala 'o e ngaahi
 fuakavá, ngaahi fekaú,
 mo e ngaahi ouau 'o
 e ongoongolelé te ne
malu'i kitautolu mo
teuteu'i kitautolu ke
 tau fai e ngāue 'a e 'Otuá 'i he māmaní."

'Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau
 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tu'u
 Ma'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú," *Liahona*,
 Mē 2013, 48.

"'I ho'o mo'ui taau
 'o kau ki he ngaahi
 ouau 'o e lakanga
 fakataula'eiki, 'e foaki
 atu 'e he 'Eiki kiate
 koe ha **mālohi lahi**
ange, nonga, mo
e fakakaukau 'oku ta'engatá."

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau
 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu mā Uá,
 "Mālohi 'i he Lakanga Fakataula'eiki," *Liahona*,
 Nōvema 2013, 92.

MO'UI TA'ENGATÁ
 (KO E PULE'ANGA FAKASILESITIALÉ
 MO E NGAARI FĀMILÍ)

“Ko e hā ‘oku tonu ke u fai ‘i he taimi ‘oku ‘ohake ai ha tefito ‘i he akó ‘oku fepaki mo e ngaahi akonaki ‘o e ongoongoleleí, hangē ko e fakatōtamá?”

Oku lahi ha ngaahi founa ke ke fai ai ha tali—pe ‘ikai fai ha tali—o fakatatau ki he tu’unga ‘o e me’a ‘oku hokó. ‘Uluakí, fakakaukau ki ha me’a na’e mei hoko kapau te ke fai ha me’a pe ‘ikai lea ‘aki ha me’a. Kapau ko ho’o fakalongolongo ‘e tupu ai ha fakakaukau ‘a e ni’ihi kehé ‘okú ke loto fiemālie ki ha me’a ‘okú ke ‘ilo’i ‘oku hala, mahalo ‘e fie ma’u ke ke kumi ha founa faingofua ke nau ‘ilo’i ai ho’o ta’e loto fiemālié. Kapau ‘okú ke pehē ‘oku fakatupu ‘e ho’o ngaahi fakamatalá ha fakakikihi, te ke lava ‘o feinga ke ma’u ha taimi kehe ke fai ha ai fakamatala. Neongo ia, kapau ‘oku fefaka’apa’apa’aki ho’o kalasí pea ‘oku kole ‘e he faiakó ke nau kau mai, te ke lava ‘o lotua ha tatakí fakalaumālie peá ke fakamatala’i leva ho’o tui fakalotú.

Te ke lava ‘o tomu’a teuteu kapau ‘okú ke ‘ilo’i ‘e alea’i ha tefito pau ‘i ho’o kalasí. Makehe mei he folofolá mo e ngaahi malanga konifelenisi lahi fekau’aki mo e tefitó, vakai ki he *Tu’u ma’u ‘i he Tuí, Ngaahi Tefito ‘i Mo’oni ‘o e Ongoongoleleí*, pe *Ki hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú*. Te ke lava foki ‘o akoako ‘aki ‘a hono vahevahe ‘a e tefito ko ‘ení ‘i ha efiāfi fakafāмили ‘i ‘apí. ‘I he taimi ‘okú ke mateuteu aí, talanoa ki ho’o faiakó pe ko ho kaungā-kalasí.

Founa ho’o talí ‘oku mahu’inga tatau *mo e me’a* ‘okú ke lea ‘akí. Anga faka’apa’apa pea feinga ke ‘oua na’a faka’aonga’i ha ngaahi fo’i lea ‘oku ngāue ‘aki ‘e he Siasí. ‘E ‘ikai mahino ki ho kaungā-kalasí ho’o pehē, “Na’e ako’i au ‘e he ‘etivaisa ‘o e Kau Finemuí ‘i hoku uōtí ‘o pehē . . .”

Ko e me’a ‘oku mahu’inga taha kiate koé ke ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi me’a ‘oku ako’i ‘e he Siasí mo e ngaahi me’a ‘oku fakahā atu ‘e he Laumālié koe’uhí ke ‘oua ‘e kākāa’i koe ‘e he ngaahi fehalaaki te ke fanongo pe lau ‘i ho’o kalasí.

Manatu’i ko Hai ‘okú Ke Fakafongā’i

‘I he taimi ‘oku fehangahangai ai mo e ngaahi tūkunga ko ‘ení, feinga ke ke manatu’i ‘oku ‘ikai ke ma’u ‘e he ni’ihi kehé ‘a e ongo tatau ‘okú ke ma’u ‘o fekau’aki mo e tefito ko iá. ‘Oua te ke fakamālohi, kae ‘oua na’a ke manavahē ke taukapo’i ho’o tuí. Manatu’i ‘okú ke fakafongā’i ‘a Kalaisi.

Madeline K., ta’u 16, Uaiōmingi, USA

Anga Faka’apa’apa

‘Okú ou ongo’i ‘oku totonu ke u vahevahe ‘eku tuí ‘i ha founa faka’apa’apa mo fakamatala’i ‘a e ‘uhinga ‘oku ou tui ai ki aí. ‘Okú ou tui ‘oku ‘ikai fie ma’u ke u ‘ai e ni’ihi kehé ke nau tui tatau mo au, ka ‘oku ou tui ‘oku totonu ke nau ‘ilo’i ‘a e tu’unga ‘oku ou tu’u aí fekau’aki mo ha ngaahi tefito pau pea mahino kiate kinautolu ‘eku ngaahi fakakaukau’.

Sabrina S., ta’u 16, ‘Olikoni, USA

Faka’apa’apa’i

‘Okú mahu’inga ke ongona ‘a hotau le’ó, ka ‘oku mahu’inga ‘aupito ke tau faka’apa’apa’i foki e tui fakalotu ‘a e ni’ihi kehé foki. ‘Oua ‘e fakafekiki. ‘Okú fakatupu ‘e he fakafekiki e tāufehi’á mo e puputu’ú. Kapau ‘oku ‘ohake ha fakakaukau ‘oku fepaki mo ‘etau tui fakalotú, mokomoko pē, tokanga, anga faka’apa’apa, pea ‘oua na’a ngalo ke fakafanongo ki he Laumālié. ‘Okú ‘i ai ha ngaahi me’a ‘oku ‘ikai ke mahino kiate kinautolu ka ‘oku ‘afio’i ia ‘e he ‘Otuá. ‘Okú totonu ke tau fanongo mo ako mei Hono Laumālié.

Hannah M., ta’u 18, Tutā, USA

Vahevahe e Me'a 'oku Ako'i 'e he Siasí

'Oku ou feinga ke tali 'a e ngaahi fehu'í ko iá ki he lelei taha te u malavá koe'uhí he 'oku 'ikai ke 'ilo 'e hoku ngaahi kaungāme'á mo e kau faiakó, 'a e tu'unga 'oku tu'u mei ai 'a e Siasí fekau'aki mo e ngaahi kaveinga ko iá, kae 'oua ke u toki fakahā ange kiate kinautolu. 'I he'eku fai iá, 'oku nau lava leva 'o 'ilo ia 'o ka toe hoko 'i he kaha'ú, pea te ke tupulaki fakalaumālie leva ai. Manatu'i: "Tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngāue lelei, pea fakamālō-ia 'a ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí" Mātiu 5:16.

Siosiu M., ta'u 16, Manisesitā, Ingilani

Tokoni'i e Ni'ihí Kehé ke nau Fakakaukau fekau'aki mo e Me'a 'Oku Totonú

Vahevahe totonu ho'o ngaahi ongó. 'Oku lahi 'a e ngaahi tefito 'i he akó, 'oku lahi hono tālanga'í, 'o hangē ko e fakatōtamá, ko ia ai 'oua te ke mā ke lea hake. Ko ha faingamālie lelei eni ke vahevahe e ongoongolelei mo e ngaahi tu'unga mo'ui 'oku tau tui ki ai. Kapau te ke vahevahe ho'o tuí, te ke lava 'o tokoni e kakaí ke nau fakakaukau ki he me'a 'oku totonú.

Metasoni R., ta'u 14, Kalolaina Noate

Fakatonutonu e ngaahi Tokāteline Halá

'Oku tau kau ki ha Siasí 'oku tau-mu'a 'aki e ngāue fakafaifekau pea 'oku ui kinautolu ke tau malanga 'aki; ko ia ai, he 'ikai ke tau faka'atā 'a e ngaahi tokāteline halá ke mafola atu. 'I he ngaahi me'a peheé, kuo pau ke tau lea kae lava ke fakatonutonu 'a e ngaahi tokāteline halá pea tokoni'i 'a e kakaí ke mahino kiate kinautolu 'a

e fakakaukau 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí ki he tefito ko iá.

Tēvita M., ta'u 16, Vahefonua Kasai-'Okisitenitolo, Lepupelika Fakatemokalati 'o Kongokou

'Ilo'i 'a e Tu'unga 'o e Siasí

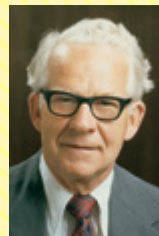
Na'á ku 'i ha kalasi 'a ia na'e fa'a alea'i ai ha ngaahi tefito mahuinga. Ko e 'uluaki me'a ke faí ko hono faka'apa'apa'i e tui fakalotu 'a e ni'ihí kehé, 'o tatau mo e me'a 'okú ke 'amanaki ke fai atu 'e ho kaungā-kalasi. Kapau 'oku fepaki fakahangatonu e tefito mo e Siasí, 'okú ke tau'atāina ke fakahā ho'o fakakaukau. 'Oku 'ikai totonu ke ke faka'asi 'e koe 'a e Siasí 'i ho'o talí. Ka neongo iá, 'oku mahuinga ke ke 'ilo'i 'a e tu'unga 'o e Siasí 'i he ngaahi me'a ko iá.

Siosefa Z., ta'u 18, Meleleni, USA

Faka'ehi'ehi mei he Fakakikihi

Tē u fakamatala'i ange 'eku fakakaukau, taukapo'i 'eku ngaahi tefito'i mo'oní mo e ngaahi tokāteline 'o e Siasí, mo faka'apa'apa'i e ngaahi fakakaukau 'a e ni'ihí kehé. He 'ikai ke u fakakikihi, he te ne tuli 'a e Laumālié, 'a ia te ne lava 'o tākiekina e ni'ihí kehé 'i ha founga 'oku lelei.

Taiana V., ta'u 15, Puenosi 'Aealesi, 'Asenitina

TU'U MA'U

“'Oku 'atautolu ke fakamatala'i e tu'unga 'oku tau 'i ai 'o fakafou 'i he faka'uhinga, feifeinga'i 'i he anga

fakakaume'a, mo e ngaahi mo'oni 'oku totonú. 'Oku 'atautolu ke tu'u ma'u mo ta'eue'ia 'i he ngaahi me'a fekau'aki mo e angama'á 'i hotua kuongá ni pea mo e ngaahi tefito'i mo'oni ta'engata 'o e ongoongolelei, kae 'oua na'a fakakikihi mo ha tangata pe kautaha. 'Oku langa hake 'e he fakakikihi ha ngaahi holisi pea fokotu'u ha ngaahi 'ā vahevahe. 'Oku fakaava 'e he 'ofá 'a e ngaahi matapaá.”

'Eletā Marvin J. Ashton (1915–94) 'o e Kō-lomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "No Time for Contention," Ensign, May 1978, 8.

FEHU' I KA HOKO MAÍ

“Te u lava fēfē 'o ma'u ha fiemālie fe'unga ke talanoa ki he'eku pī-sopé 'o kau ki ha ngaahi palopalema pe me'a 'oku ou hoha'a ki ai?”

'Omi ho'o talí pea kapau 'e fie ma'u, ha tā 'ata lelei 'i he 'aho 15 'o Mē, 2014 ki he liahona@ldschurch.org pe meili mai (vakai ki he tu'asilá 'i he peesi (00) 3).

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o talí 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fā'ele'i, (3) uōtí pe koló, (4) siteiki pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o mātu'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e talí pē 'a e 'imeilí) ke pulusi ho'o talí mo e taá.

MO'ONI PE HALA?

'Oku faingata'a 'i he taimi 'e ni'hi ke 'ilo'i e mo'oni mei he halá, ka kuo 'omai 'e he'etau Tamai Hēvaní ha me'áofa mālohi ma'atautolu ke tokoni ke tau lava 'o fakafaikehekehe'i e mo'oni 'a e 'Otuá mei he ngaahi loi 'a Sētané.

Fai 'e David A. Edwards

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Kapau kuó ke fai ha sivi 'aki ha ngaahi fehu'i mo'oni-pe ko e-loi, 'okú ke 'ilo'i 'oku fa'a faingata'a 'i ha taimi 'e ni'hi ke 'ilo'i ha loi. 'Oku hoko pē mo e me'a tatau, ki he ngaahi fehu'i lahi 'o e tuí, tui fakalotú, mo e mo'ui faka'ahó, ka 'oku mātu'aki mahu'inga ke tau lava 'o tala 'a e faikehekehe 'i he me'a 'oku mo'oni mo e me'a 'oku halá, 'oku 'ikai ke faingofua ma'u pé.

Neongo ia, 'oku 'ikai totonu ke tau manavahē 'o hangē ko kau sivi 'oku 'ikai ke mateuteu. Kuo tāpuaki'i kitautolu 'e he Tamai

Ko e Fa'ahinga Kehekehe 'o e Ngaahi me'a 'oku Halá

'Uluaki, ke fakamahino'i ha me'a, ko ha ki'i sivi mo'oni-pe ko e-hala 'eni ma'au:

1

'Oku lanu mata e māhiná.

MO'ONI HALA

Ná'e pehē 'e Nila 'Amisitulongi, ko e tangata 'alu vavā he 'Āpolo 12 pea ko e fuofua tokotaha ia ke lue 'i he māhiná, ko ha "fakalaka lahi ki he fa'ahinga 'o e tangatá," 'a e me'a na'e hokó.

MO'ONI HALA

2

3

Na'e 'ikai ke lava 'e he polokalama 'a e Kautaha Fakafonua 'o e Folau ki he Vavaá (NASA) 'o folau leva ki he māhiná.

MO'ONI ○ HALA

Ngaahi Loí 'o Onopōni

'I he taimi 'oku ha'u ai ki he ngaahi me'a 'okú ne tākienkina 'etau ngaahi fakaukaú, tuí, ngaahi filí, mo e 'ulungāngá—'oku lelei ke 'ilo'i e ngaahi kākā kehekehe, he ko Sētané ko e, "tamai 'o e ngaahi loí" (2 Nifai 9:9), te ne faka'aonga'i ha fa'ahinga founa pē ke ne kākā'i kitautolu. Ko e sīpinga 'eni 'o ha ngaahi founa 'okú ne fakahoko he 'ahó ni, pea pehē ki ha ngaahi sīpinga 'o e founa te tau lava 'o tali 'aki e mo'oni.

'E ngalingali ta'e malava ke tō e vaka vavaá 'i he māhiná koe'uhí ko e matangi he palanité, ivi faka'atomí, huelo ngingilá, mo e ngaahi faingata'a kehé, kau ai mo hono liliu e ngaahi 'atá he 'okú na kehekehe kinaua mo e ngaahi fakamatala sio tonú, ko ia ai 'oku pau pē na'e fa'ufa'u 'e he pule-anga 'Ameliká e me'a kotoa.

MO'ONI ○ HALA

4

Hēvaní 'aki ha ngaahi me'afuaki lahi ke tokoni ke tau 'ilo'i 'a 'Ene ngaahi mo'oni mo e ngaahi loí 'a e filí.

Ko e tali ki he ngaahi fehu'i takitaha 'oku *Hala*, pea 'oku fakafofonga'i 'e he ngaahi fehu'i ko 'eni e ngaahi me'a hala angamaheni te ke ngalingali fehanga-hangai mo iá.

Ko e fehu'i 1 ko ha *loi faingofua*, ko ha fehalaaki mata'ā'ā. Ko e fehu'i 2 ko ha *mo'oni fakakonga pē*, 'a ia 'oku fakapoto, koe'uhí he 'okú ne fakahoa ha mo'oni 'e taha pe lahi ange 'aki ha fo'i loi (ko e 'Āpolo 11, 'ikai ko e 'Āpolo 12—sai ia!). 'Okú 'i he fehu'i 3 ha *fakafepaki 'oku hala*, pe ko ha tu'unga 'a ia 'oku 'oatu ha fo'i fili pē 'e ua ka 'oku 'ikai ko e me'a pē ia ke fai mei ai 'a e filí (hangē ko 'eni, na'e mei fili 'a e NASA ke 'oua 'e 'alu ki ha fa'ahinga feitu'u). Ko e fehu'i 4 ko ha *fakafekiki "fakapoto"*, 'a ia 'oku fakatefito 'i ha 'uhinga lelei ka 'oku fa'a hala hono fakamo'oni 'i he feinga ke tākiekina ki ha aofangatuku pau 'oku hala.

Me'a Ta'emo'oni
Faingofua

Fakakaukau Hala:

Ko e me'a angamaheni pē 'a e ponokalafi pea 'oku 'ikai ke ne fakalavea'i ha taha.

Feitu'u 'oku Iku Ki ai (Loi Lahí):

Hoko atu 'o sio he ponokalafi.

Ko e Mo'oni:

'Okú hanga 'e he ponokalafi 'o fakakehe'i 'a 'etau vakai ki he ongo fakasekisuale, 'e lava ke ma'unimā, fakamamahi'i lahi fakalaumālie kitautolu, pea 'e lava ke ne faka'auha 'a e ngaahi vā fetu'utakí.

Ko e Mo'oni
Fakakonga pē

Fakakaukau Hala:

'Okú makehe 'a e tokotaha kotoa pē pea 'e lava ke ne mo'ui 'o fakatatau ki he'ene filí, ko ia ai ko e me'a mahu'inga taha 'i ho'o mo'u'i ko ho'o ongó mo e anga ho'o fakafōtunga'i koé.

Feitu'u 'oku Iku Ki ai (Loi Lahí):

'Okú 'ikai totonu ke ke tali ki he 'Otuá pe ko e Siasí ke ne toki fakahā atu kiate koe 'a e anga ho'o mo'u'i, ko ia ai ke ke fai 'a e me'a 'oku ke loto ki ai kapau 'okú ke ke ongo'i 'oku lelei.

Ko e Mo'oni:

Ko kitautolu takitaha ko ha fānau makehe 'a e Tamai Hēvaní, 'okú ne finangalo ke tau a'usia 'a e lelei tahá pea hoko 'o hangē ko lá. 'Okú tokoni 'a e talangofua ki He'ene ngaahi fekaú ke tau ma'u 'a e fiefia taupotu tahá.

Ko e Founa ki Hono 'ilo'i 'o e Mo'oni

Ko ia ai 'oku ha'u mei fē 'a e kakato 'o e mo'oni? Te tau lava fēfē 'o sio ki ai 'o fou 'i ha ngaahi me'a hala? Ko ha ni'ihī 'eni 'o e mālohi 'o e ngaahi me'a'ofa kuo foaki mai 'e he Tamai Hēvanī ke fakafaikahekehe 'i 'aki 'a e mo'oni mei he halá.

- **Ko e Maama 'o Kalaisi.** “Ko e Maama 'o Kalaisi . . . te ne ue'i 'a e ni'ihī kotoa 'i he funga 'o e māmanī ke nau fakafaikahekehe 'i 'a e mo'oni mei he fehalākī, tonú mei he halá. 'Okú ne fakamo'ui ho konisēnisī.”¹
- **Ko e Laumālie Mā'oni'oni.** “Ko e Laumālie 'o e mo'oni . . . 'e tatakī 'e ia 'a kimoutolu ki he mo'oni kotoa pē” (Sione 16:13).
- **Ngaahi Folofolá.** “'Okú faka'ao-nga'i 'e he 'Otuá 'a e folofolá ke to'o atu 'a e fakakaukau halá, ngaahi tukufakaholo loí, mo e angahalá mo hono ngaahi nunu'a fakamamahí.”² Ko e Tohi 'a Molomoná 'oku mātu-'aki mahu'inga 'i he me'á ni, he 'okú ne “fakaha'a 'i e ngaahi fili 'o Kalaisi. 'Okú ne veuveuki 'a e ngaahi tokāteline halá pea fakangata 'a e ngaahi fakakikihī. (Vakai, 2 Nifai 3:12.)”³
- **Kau palōfita 'o onopōni.** “Ko e fatongia [o ha palōfita] ko hono fakahā ki he fa'ahinga 'o e tangatā 'a e finangalo mo e nātula totonu 'o e 'Otuá. . . . 'Okú hanga 'e he palōfita 'o valoki'i 'a e angahalá mo kikitē'i 'a hono ngaahi nunu'á.”⁴
- **Akó.** “'Okú fekumi ha taha mā'oni'oni . . . ki he 'iló 'i he ako pea 'i he tuí foki. 'Okú lava 'e ha taha 'i he akó . . . ke 'ilo'i 'a e mo'oni mei he halá, tautautefito ki hono ako 'o e folofolá. (Vakai T&F 88:118.)”⁵

Fakafepaki Hala
(Fili Pē 'e Ua)

Fakakaukau Hala:

'Okú malanga'i 'e he Siasī ha ngaahi tō'onga mo'ui pau; ko ia ai, 'oku filifilimānako mo fehī'a he kakai—'oku 'ikai ke ne tali mo 'ofa.

Feitu'u 'oku lku ki ai (Loi Lahī):

Koe'uhī he 'oku filifilimānako mo tāufehī'a 'a e Siasī, 'oku totonu ke fakaanga'i, manukī'i, mo fakahalaia'i, pea 'oku totonu ke tuku ho'o feohi mo iá.

Ko e Mo'oni:

'Okú 'ikai tatau 'a hono ta'e tali 'a e tō'onga mo'ui 'a ha taha kehé mo e ta'efa'a kātakī mo e tāufehī'a. Te tau lava 'o fakaha'a 'i 'a e 'ofá, faka'apa'apá, mo e angalelei ki he tokotaha kotoa pē—kau ai 'a e kakai 'oku fehingahangai 'a 'enua tō'onga mo'ui mo e ngaahi fonu 'a e 'Otuá—lolotonga 'ete mateaki'i e 'Otuá mo 'Ene ngaahi fekaú.

Ko e Fakakikihī "Tautea 'uhinga totonú"

Ngaahi Fakakaukau hala:

'Okú fakahala'i ha ngaahi me'a 'i he Tohi 'a Molomoná 'aki ha fakamo'oni fakasaenisi he lolotonga, pea ko e ngaahi fakamatala ki he founa hono liliú 'oku 'ikai ke falalá'anga, ko ia ai 'oku pau na'e fa'ufa'u pē ia 'e Siosefa Sāmita pe ko 'ene hiki tatau ia mei ha feitu'u kehe.

'Okú Fakaiku ia ki ai (Loi Lahī):

'Okú 'ikai ke mo'oni 'a e Tohi 'a Molomoná pea ko Siosefa Sāmitá na'e 'ikai ko ha palōfita, ko ia ai 'oua 'e feohi mo e Siasī.

Ko e Mo'oni:

Kuo fakapapau'i mai 'e he kau saienisi 'a e ngaahi me'a lahi 'i he Tohi 'a Molomoná, pea 'oku tōnōnou 'a e “fakamo'oni” hala 'oku fai ki ai. Ka ko e fakamo'oni mahu'inga tahá ko e fakamo'oni 'a e Laumālie kiate koe 'oku mo'oni ia pea ko Siosefa Sāmitá ko ha palōfita mo'oni ia.

Neongo he 'ikai ke faingofua ma'u pē ke tali *Mo'oni* pe *Hala* 'i he taimi 'oku tau fehingahangai ai mo ha ngaahi fakakaukau kehekehe, 'e lava ke tokoni'i koe 'e he ngaahi me'a foaki kuo foaki atu 'e he Tamai Hēvanī ke ke lava 'i 'a e siví. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Richard G. Scott, “Fiemālie 'o e Konisēnisī mo e 'Atamāi,” *Liahona*, Nōvema. 2004, 15.
2. D. Todd Christofferson, “Ko e Tāpuaki 'o e Folofolá,” *Liahona*, Mē 2010, 32–35.
3. Ezra Taft Benson (1899–1994), “Ko e Tohi 'a Molomoná Ko e Folofola la 'a e 'Otuá,” *Ensign*, Mē 1975, 64.
4. Ko e Fakahinohino ki he Ngaahi Folofolá, “Palōfita,” scriptures.lds.org.
5. Russell M. Nelson, “Pea 'e Ui Pehe'i 'a Hoku Siasī,” *Ensign*, Mē 1990, 16.

KAU 'I HE TALANOÁ

Ngaahi Me'a ke Fakalaululoto ki ai ki he Sāpaté

- Kuo tokoni'i fēfē koe 'e he Tamai Hēvanī ke ke fakatokanga'i 'a e mo'oni?
- Te ke fakafepaki'i fēfē 'a e me'a oku halá?
- Te ke poupu'i fēfē ha ni'ihī kehe ke nau 'ilo'i 'a e mo'oni?

Ngaahi Me'a Te ke Lava ke Fai

- Vahevahe 'i he lotú, 'a e founa na'á ke tui ai 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai.
- 'I he ngaahi mitia fakasōsialé, vahevahe ha mo'oni mo e founa 'okú ke 'ilo'i ai iá.

'Eletā Enrique R. Falabella

'O e Kau Fitungofulú

“Fu‘u Faingofua ia, Kulenipā!”

“Oku mou kumi lahi ‘i he ngaahi Tohi tapū koe‘uhī ‘oku mou ‘amanaki ke ma‘u ai ‘a e mo‘ui ta‘engatā: pea ko ia ia ‘oku fakamo‘oni kiate aū” (Sione 5:39).

Oku ou ‘ofa he Tohi ‘a Molomoná mo hoku Fakamo‘ui ko Sisu Kalaisí. ‘I ha ‘aho ‘e taha ne u kole ki hoku mokopuna fefine ko Lesieli pe ko e hā ha‘ane fakakaukau ‘o kau ki hano fokotu‘u ha taumu‘a ke ne lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná. Na‘e toki potó ni pē ‘a Lesieli he laukongá.

Na‘á ne pehē mai, “E Kulenipā, ‘oku fu‘u faingata‘a. Ko ha tohi lahi ia.”

Ne u kole ange ke ne lau mai ha peesi ‘e taha. Ne u to‘o hake ha uasi ke taimi‘i ‘ene laú. Na‘e fe‘unga pē mo e miniti ‘e tolu ‘ene lau e pēsí.

‘Oku mau lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i he lea faka-Sipeiní, pea ‘oku peesi ‘e 642 e Tohi ‘a Molomoná ‘i he lea faka-Sipeiní. Na‘á ku talaange ki ai te ne lava ‘o lau kotoa e tohi ‘i ha miniti pē ‘e 1,926.

Mahalo na‘e mei lahi ange ai ‘ene manavaheé, ko ia ne u vaevahe e mata‘ifika ko iá ‘aki e miniti ‘e 60. Ne u talaange ki ai te ne fie ma‘u pē ‘a e houa ‘e 32 ke ne lau ai e tohi. ‘E sí‘isi‘i ange ia he ‘aho ‘e taha mo e kongá!

Peá ne pehē mai kiate au, “Fu‘u faingofua ia, Kulenipā!”

Na‘e faka‘aonga‘i ‘e Lesieli mo hono tuonga‘ane ko ‘Esitepaní, mo homa makapuna kehé, ha taimi lahi ange ke nau lau ai e Tohi ‘a Molomoná. Ko hono ‘uhingá he ko e taimi ‘oku tau lau aí, ‘oku fie ma‘u ke tau tuku ha taimi ke fai ai ha lotu mo fakakaukau ki he me‘a ne tau laú.

Te tau lava kotoa pē ke ako ke ‘ofa he folofolá ‘o hangē pē ko Lesieli mo ‘Esitepaní. Pea te tau lava kotoa ‘o kalanga: “Oku hu‘a melie lahi ho‘o ngaahi folofolá ki hoku [u‘á]! ‘io, ‘oku melie lahi ‘i he honí ki hoku ngutú!” (Saame 119:103). ■

Mei ha lea ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2013.

KO E TALA'OFA

Fai 'e Carole M. Stephens

Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá

Ihe taimi na'e mālōlō ai 'eku tamai 'i he fonó, na'e fakataha homau fāmilí ke talitali e ni'ihí kehe ne omi ko e fie kaungā mamahí. 'I he'eku feohi mo e fāmilí mo e kaungāme'á 'i he efiáfí kotoa, ne u fa'á fakatokanga'i homa mokopuna ta'u 10 ko Polotá, na'á ne tu'u he ve'e tafa'aki 'eku fa'ē 'i he fonó—ko 'ene kuí. Taimi 'e ni'ihí na'á ne tu'u 'i mui 'iate ia, 'o sio pē. Ne tu'o taha ha'aku fakatokanga'i 'ena fepikimimá. Ne u sio ki he'ene milimili hono nimá, fā'ofua ki ai, mo tu'u 'i hono tafa'akí.

Hili ha ngaahi 'aho mei he a'usia ko iá, ne 'ikai lava ke to'o e 'ata ko

iá mei hoku 'atamaí. Ne ue'i au ke fai ha 'imeili kia Polota Ne u fakahā kiate ia e me'a ne u mamata mo ongo'í. Ne u fakamanatu kiate ia 'a e ngaahi **fuakava** kuó ne fai he taimi ne papitaiso ai iá, 'o 'oange e ngaahi lea 'a 'Alamaá 'i he Mosaia vahe 18:

“Pea ko 'eni ko e me'a 'i ho'omou holi ke hū ki he loto'ā sipi 'o e 'Otuá, pea ui 'a kimoutolu ko hono kakaí, pea 'oku mou loto ke fefua'aki 'a ho'omou ngaahi kavengá, koe'uhí ke nau ma'ama'a;

“Io, pea 'oku mou loto ke tangi fakataha mo kinautolu 'oku tangi; 'io, pea fakafiemalié 'i 'a kinautolu

'oku 'aonga ki ai 'a e fakafiemalié, pea tu'u ko e kau fakamo'oni 'o e 'Otuá 'i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē pea 'i he feitu'u kotoa pē koe'uhí ke mou 'i aí, 'o a'u ki he maté, . . . koe'uhí ke mou ma'u 'a e mo'ui ta'engatá—

“. . . Kapau ko e faka'amu 'eni 'o homou lotó, ko e hā ha'amou 'uhinga ke 'oua na'a papitaiso 'a kimoutolu 'i he huafa 'o e 'Eikí, ko e fakamo'oni kiate ia kuo mou fai ha **fuakava** mo ia te mou tauhi kiate ia mo tauhi 'ene ngaahi fekaú, koe'uhí ke ne hua'i hifo 'a hono Laumalié 'o lahi 'aupito kiate kimoutolu?” (veesi 8–10).

‘O POLOTA’

Ko e fuakavá ko ha fakapapau ia
‘i ho vaá mo e Tamai Hēvaní.

Na‘á ku fakamatala‘i ange kia Polota na‘e ako‘i ‘e ‘Alamā ko kinautolu ‘oku nau loto fiamālie ke papitaisó ‘oku fie ma‘u ke nau ngāue ma‘ae ‘Eikí ‘aki ‘enau tokoni‘i e ni‘ihi kehé—‘i ho‘o mo‘uí kotoa! Na‘á ku pehē ange: “‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo pē ‘okú ke ‘ilo‘i, ka ko e taimi ‘okú ke fakahaa‘i ai ho‘o ‘ofa mo ho‘o tokanga ki ho‘o kuí ko ho‘o tauhi ia ho‘o **ngaahi fuakavá**. ‘Oku tau tauhi ‘etau **ngaahi fuakavá** he ‘aho kotoa pē ‘aki ‘etau angalelei, fakahā ‘a e ‘ofá, mo fetauhi‘akí. ‘Oku ou loto pē ke ke ‘ilo‘i ‘oku ou laukau ‘aki ho‘o hoko ko ha tokotaha tauhi **fuakava!** ‘I

ho‘o tauhi ‘a e **fuakava** ‘okú ke fai ‘i he taimi na‘á ke papitaiso aí, te mateuteu ai ke fakanofu koe ki he lakanga fakataula‘eikí. Ko e **fuakava** makehe ko ‘ení te ne teuteu‘i koe pea te ne foaki atu ha ngaahi faingamālie lahi ke faitāpuekina mo tokoni‘i e ni‘ihi kehé mo teuteu‘i koe ki he **ngaahi fuakava** te ke fai ‘i he temipalé. Fakamālō atu ‘i ho‘o hoko ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga lelei kiate au! ‘Oku ou fakamālō atu ‘i hono fakahā mai kiate au e founga ‘o e hoko ko ha tokotaha tauhi **fuakavá!**”

Na‘e tali mai ‘e Polota: “Fakamālō atu Kulenimā, ‘i he pōpoakí. Na‘e ‘ikai

ke u ‘ilo ‘oku ou tauhi ‘eku **ngaahi fuakavá**, ‘i he taimi ne u fā‘ofua ma‘u pē ki he‘eku Kui uá, ka na‘e māfana hoku lotó mo ongo‘i lelei mo‘oni. ‘Oku ou ‘ilo ko e Laumālie Mā‘oni‘oní ia ‘i hoku lotó.”

Ne māfana foki hoku lotó ‘i he‘eku fakatokanga‘i ‘oku ‘ilo ‘e Polota ko e taimi ko ia ‘okú ne tauhi ai ‘ene **ngaahi fuakavá**, ‘e “iate [ia] ma‘u ai pē ‘a hono Laumālie [Tamai Hēvaní]” [T&F 20:77]. Ko ha tala‘ofa ‘eni ‘oku malava ke hoko ‘i hono ma‘u e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní. ■

Mei he “Oku ‘i Ai ha ‘Uhinga Mā‘ongo‘onga ke Tau Fiefa Ai,” Liahona, Nōvema 2013, 115–16.

HOKO KO HA TAHA TAUHI FUAKAVA!

‘I he taimi ‘oku ou papitaiso aí,
‘oku ou palōmesi ai ke . . .

Fakahaa‘i e ‘ofá mo e anga‘ofá
Fakafiemālie‘i ‘a kinautolu ‘oku loto-mamahi,
Tauhi e ngaahi fekau ‘a e Tamai Hēvaní,
Pea vahevahe ki he ni‘ihi kehé kau ki he Tamai Hēvaní.

Ne tala‘ofa mai leva e Tamai Hēvaní
kiate au . . .

‘E ‘iate au ma‘u ai pē ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní!
Fakamo‘oni hingoa ki ai,

Ako lahi ange ki he kaveinga 'o e
Palaimelí ki he māhina ní!

Ko e Fāmilí Ko e Uho Ia 'o e Palani 'a e Tamai Hēvaní

Fai 'e Jan Taylor

Na'e sai'ia 'a Misa hono langa e ngaahi tauá 'aki e ngaahi poloká, ka ko e taimi 'e ni'ihina na'e loto-fo'i 'i he taimi na'e ngangana ai 'e ngaahi poloká ki he falikí. Hili iá na'á ne 'ilo ha ki'i fakapulipuli 'I he taimi 'oku ne faka'aonga'i ai ha poloka lahi ange 'i lalo 'i he tauá, 'oku toe mālohi ange ai e fakava'e 'o e tauá Na'e fiema'u 'a e fa'a kā-takí mo e akó, ka na'e vave pē 'ene langa ha taua ne 'ikai toe faingofua 'ene holó.

Hangē ko ia ko e ako 'a Misa ke langa ha taua 'oku toe mālohi angé, te tau lava 'o fa'u ha fāmilí 'oku toe mālohi angé. Ko e ngaahi fāmilí ko ha konga mahu'inga 'aupito ia ki he palani 'a e Tamai Hēvaní ma'atautolú. Na'a tau mo'ui ko ha ngaahi

foha mo ha 'ofefine fakalaumālie 'o e Tamai Hēvaní kimu'a pea toki fā'ele'i mai kitautolú. Ko e taimi ko ia na'e fiema'u ai ke tau ha'u ki mā-maní, na'a Ne palani ke tau ha'u ki ha ngaahi fāmilí. 'Okú ne fiema'u ke malu'i, ako'i, mo tokoni'i kitautolu ke tau toe foki hake kiate Ia 'e hotau ngaahi fāmilí.

'E lava ke tau ngāue ke 'oange ki hotau fāmilí ha fakava'e 'oku toe mālohi angé. Te tau lava 'o ako ke tokoni mo fetokoni'aki. Te tau lava 'o fanongo mo lea lelei ki he taha kotoa pē. Te tau lava 'o lotu mo ako fakataha 'a e folofolá. Te tau lava 'o ngāue fakataha mo feohi fakataha 'o fai ha me'a 'oku tau manako ai. Te tau lava 'o fa'u ha fāmilí mālohi ange, 'aki e fa'a kātakí mo e mateuteú. ■

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- "Ko e Fāmilí ke Ta'engata,"
(Tohi Hiva 'a e Fānaú, 98)
- Luke 6:47–49

NGAAHI FAKAKAU- KAU KI HA TALANOA FAKA-FĀMILÍ

Te mou lava 'o lau fakafāmilí 'a e Luke 6:47–49. Hili iá pea mou fevahevahe'aki fekau'aki mo e me'a 'oku ako'i mai 'e he ngaahi veesi ko 'eni 'o fekau'aki mo e ngaahi fāmilí. Na'e fetokoni'aki fēfē ho fāmilí lolotonga ha taimi faingata'a? Ko e hā leva ha me'a te ke lava 'o fai ke langa ha fakava'e 'oku toe mālohi angé?

Lotu fakafāmilí

Kai efiafi fakataha

Efiafi fakafāmilí 'i 'apí

Va'inga fakatahá

Ako folofola fakafāmilí

'A'ahi ki ha taha 'oku puke

Fai ha tohi ki ha faifekau

Ako 'a e ngaahi talanoa fekau'aki mo 'etau ngaahi kuí

KO HONO FAKAMĀLOHIA HOTAU FĀMILÍ

Te ke lava 'o fa'u ha pousitā ke tokoni ki ho fāmilí ke toe mālohi ange!

- Kosi e ngaahi poloká 'aki ha tokoni 'a ha taha lahi. Fakapipiki ki ha la'i pepa 'a e ngaahi me'a kuo 'osi fai 'e ho fāmilí. 'E fakafofonga'i 'e he ngaahi me'a ni 'a e fakava'e ho fāmilí.
- Fili ha kongá 'e taha 'oku hā ai ha me'a 'e lava ho fāmilí 'o fai pe fakahoko lelei ange. Hili ho'o fakakakato 'a e taumu'a ko 'ení, tānaki ia ki ho tauá. Fokotu'u e pousitaá 'i ha feitu'u 'e lava 'o sio ki ai e tokotaha kotoa, mo hokohoko atu hono tānaki ha ngaahi kongá ke fakamālohia ai ho fāmilí!

Hiki ha ni'ihi 'o ho'o ngaahi fakakaukau 'i he ngaahi kongá 'oku 'ikai fakafonú.

Papitaisó

ko e kamata 'anga ia
'o 'etau fononga
'i he tu'unga
fakaākongá.

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki
Mei he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2013

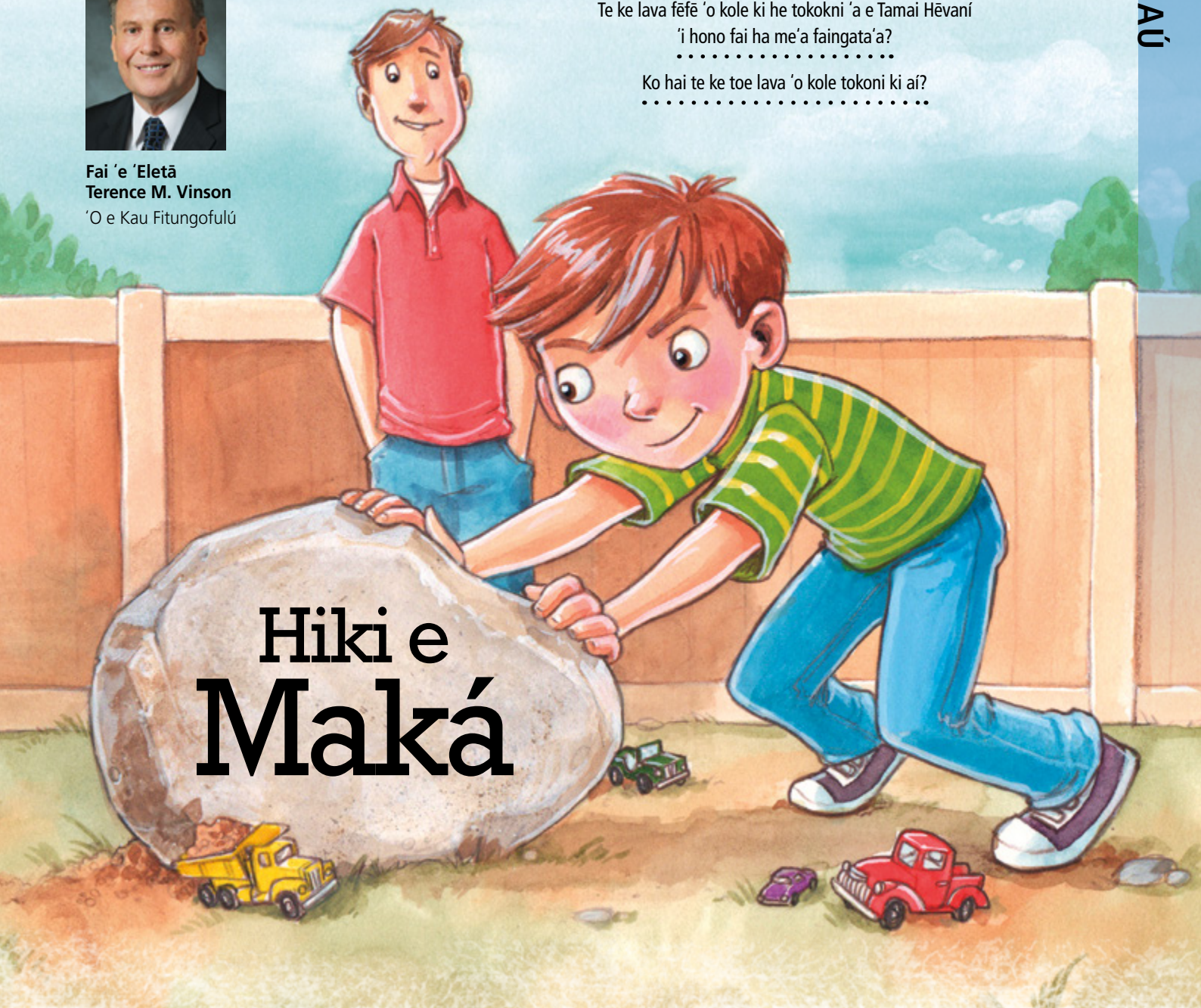

Fai 'e 'Eletā
Terence M. Vinson
'O e Kau Fitungofulú

Ko e hā ha ngaahi me'a 'oku faingata'a 'aupito kiate koe ke fakahoko?
.....

Te ke lava fēfē 'o kole ki he tokokni 'a e Tamai Hēvani
'i hono fai ha me'a faingata'a?
.....

Ko hai te ke toe lava 'o kole tokoni ki ai?
.....

Hiki e Maká

Ne feinga ha ki'i tamasi'i ke fakatokalelei'i e kelekele makamaka 'i mui 'i hono 'apí kae lava ke va'inga ai mo 'ene fanga ki'i kaá. Ne 'i ai ha fo'i maka lahi na 'á ne fakafe'atungia 'i 'ene ngāué. Ne teke mo fusi 'e he ki'i tamasi'i e fo'i maká 'aki hono iví kotoa ka na'e 'ikai pē ngaue e fo'i maká ia.

Na'e mamata 'a 'ene tamaí 'i ha vaha'a taimi. Na'a ne ha'u leva ki

hono fohá 'o pehē ange, "Oku fie ma'u ke ke ngāue 'aki ho iví kotoa ke hiki 'aki ha maka lahi peheni."

Ne tali e ki'i tamasi'i, "Kuó u fakaaonga 'i kotoa hoku iví!"

Na'e fakatonutonu ia 'e he'ene tamaí: "Ikai, 'oku te'eki ai. 'Oku te'eki ai ke ke ma'u 'eku tokoní!"

Na'á na punou fakataha peá ne faingofua hono 'unuaki'i e fo'i maká.

'Oku finangalo e 'Eikí ke tau falala kiate Ia 'i hono fakalelei'i 'etau ngaahi palopalemá. 'E lava leva ke tau ongo'i lahi mo hokohoko ange, mālohi ange, mahino ange mo fakatāutaha ange 'Ene 'ofá. 'Oku tau fāitaha mo Ia, pea lava ke hoko 'o tatau mo Ia. ■

Mei he "Unu ke Ofi Ange ki he 'Otuá," Liahona, Nōvema 2013, 104.

TĀ FAKATĀTĀ 'A GUY FRANCIS

Ko Tulia au mei he 'Otu Filipainí

Mapuai, Kapiani!*

Mei ha 'initaviu mo Ame Seini Leviti

Kuó ke faka'ānaua nai ke ke nofo 'i ha ki'i motu? Ko 'Alesanitulua 'eni, ka 'oku ui fakanounou'i pe 'e hono fāmilí mo hono ngaahi kaungāme'á ko Tulia. 'Okú ne nofo 'i he motu 'i Filipaini ko Sepú mo 'ene fa'eé, tamai, pea mo hono ongo tehiná. Na'e 'i ai foki mo hono tuonga'ane lahi ka na'á ne pekia kimu'a pea toki fā'ele'i 'a Tuliá. 'Okú ne pehé "Oku ou 'ilo 'okú ne kei hoko pē ko e konga ia homau fāmilí, pea te u toe sio ki ai 'i ha 'aho koe'uhí ko e fāmilí 'oku ta'engata." ■

*"Mālō e lelei, ngaahi kaungāme'á!" 'i he faka-Takāloká.

Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku ou manako taha ke fai ko e hulohula. Ko ha tokotaha tau'olunga pālei (ballet) au. 'Oku ou 'amanaki ke hiki hake ki he tu'unga hokó 'i he ta'u kaha'ú, 'a ia ko e pōnité (pointe). 'Oku 'uhinga 'eni te u tui leva e sū makehe ki he pālei 'e tokoni ke u hulohula 'aki hoku louhi'i va'é.

'Oku laka hake 'i he motu 'e 7,000 'i he 'otu Filipainí, ko ia ai 'oku lahi e ngaai feitu'u faka'ofa'ofa ke 'a'ahi ki ai. 'Oku ofi homau 'api ki he matātahi, pea 'oku ou manako ke va'inga 'i he tahi. Ko e taha 'o e ngaahi me'a 'oku ou manako ai ko e kakaú. Na'á ku ako'i pē foki au keu poto he kakaú!

'OKU OU FIE SIO HE TEMPALÉ

Na'e pehē 'e ha ni'ihī 'o e kaungā akó 'i ha 'aho 'e taha 'i he akó, 'oku 'ikai ke tui 'a e kau Māmongá ki he 'Otuá. Na'á ku fakahā ange kiāte kinautolu 'oku tau tui ki ai. 'I he 'aho hono hokó, na'á ku ha'u mo ha ngaahi kaati tufa 'a ia na'e 'asi 'i mu'a ha fakatātā 'o Sīsū Kalaisi pea mo e ngaahi Tefito 'o e Tui 'i he tafa'aki ki muí. 'I he sio hoku kaungā akó ki he fakatātaá mo lau ha ni'ihī 'o 'etau tui fakalotú, na'a nau fiefia ke 'ilo'i 'oku tau tui ki he 'Otuá.

'Oku mau monū'ia ke nofo ofi ki he Tempale Sepū Siti Filipaini. Na'á ku lava ke 'a'ahi mo hoku famili ki he tempalé kimu'a pea toki fakatapuí. Ko ha feitu'u faka'ofu'ofa mo nonga ia. 'Oku ou fakamālo'ia koe'uhi ko e tempalé, he 'e lava ke ne fakataha'i hoku fāmili 'o ta'engata.

MATEUTEU KE 'ALU!

'Oku fa'o 'i he ngaahi tangai 'a Tuliá ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a 'okú ne sai'ia taha ai. Ko e fē 'i he ngaahi me'á ni te ke fa'o 'i ho'o kató?

'Oku ou sai'ia he 'alu mo hoku fāmili 'o 'a'ahi ki ha ngaahi matātahi kehekehe. 'I ha taimi 'e taha na'á mau ō ai ki Palauani—ko ha ki'i motu 'oku 'i ai e vatafe lahi taha 'o māmani 'i lalo fonuá. Na'á ku 'alu mo 'eku nāunau ukú 'o uku ai pea sio ki he fanga ika lanu kehekehe kotoa pē.

Ke Fakakaukau kia Sīsū

Fai 'e Mabel Jones Gabbott

'Oku 'ikai totonu ia ke faingata'a ke tangutu ma'u
Mo fakakaukau kia Sīsū, mo Hono 'akau mafasiá 'i he mo'ungá,
Pea ko e me'a kotoa pē na'á Ne mamahi mo fai kiate aú;
'Oku 'ikai totonu ke faingata'a ke tangutu fakalongolongo pē.

‘Oku ou fakakaukau
ki he ngaahi maile na‘á
Ne ‘a‘eva ai ‘i he efú,

mo e fānau na‘á Ne
tokoni‘i ke nau ‘ofa
mo falala;

'Oku 'ikai totonu ke faingata'a 'eku tangutu mā'olunga 'i hoku nofo'angá,
ke fakafanongo 'i he loto faka'apa'apa, ke mālōlō hoku va'é.
'Oku 'ikai totonu ke faingata'a, neongo 'oku ou kei si'i,
ke fakakaukau kia Sīsū, 'oku 'ikai ke faingata'a. ■

KO HA TAIMI MAKEHE KE FAKAKAUKAU AI KIA SĪSŪ KALAISI

Ko e houalotu sākalamēnitī ko ha taimi mahu'inga ia ke tau tangutu fakalongolongo ai mo fakaukau ki he Fakamo'ui.

Na'e papitaiso 'a Sīsū 'i he vaitafe Soataní.

Na'e fakamo'ui 'e Sīsū 'a e kakaí.

Na'e 'ofa 'a Sīsū 'i he fānāu.

Na'e mamahi 'a Sīsū pea pekia koe'uhí ko kitautolu.

Na'e toe tu'u hake 'a Sīsū 'i he pongipongi Toetu'u ko iá.

Koe'uhí ko Sīsū, te tau toe mo'ui foki!

Tā pe fakapipiki ha'o fakatātā 'i heni.

PAPITAIISO 'E SIONE 'A SĪSŪ, TĀ 'E HARRY ANDERSON; FAKAMOUI 'E KALAISI HA TANGATA KUJI, TĀ 'E DEL PARSON; TAIMI TALANGA 'I KĀLELI, TĀ 'E DEL PARSON; KOLOKOTA, TĀ 'E SCOTT M. SNOW; KUÓ NE TOE TUU, TĀ 'E DEL PARSON

MA'U HA 'AMANAKI LELEI 'I HE KAHA'Ú

Fai 'e Stan Pugsley

I he 'aho 12 'o Sepitema 2001, ne u lue holo mo hoku uaifí 'i he falemahaki 'i Tūsoni, 'Alesoná, USA, 'i ha ngaahi houa lahi mo 'ikai fá'a lava ke ma kei tatali ki hono fá'ele'i mai ho ma fohá. Ne hā mai he'ema televīsoné mo e televīsoné kotoa pē 'i he falé, e 'ata 'o e ngaahi me'a ne hoko 'i Niu 'Toke Siti—he 'aho kimu'á ko ha ngaahi 'ata 'o ha taua 'e ua na'e hoko 'i ha taimi 'e taha ko e fakama'unga 'o e kolo ko iá ki he langí, ka kuó na holofa 'o hoko pē ko e veve mo e efu. Na'e 'omi kiate kimaua 'e he ngaahi 'ata, ne fakamafola 'i ha ngaahi houa lahi, ha ongo'i loto-fo'i. Ne hangē ko e taimi kovi taha 'eni ke 'omi ai ha pēpē ki he māmaní—ko ha māmani fakapōpō'uli mo fakamanavahē.

Na'e fá'ele'i homa foha kei valevalé 'i he pongipongi hono hokó. 'I he'eku pukepuke 'ema ki'i leka valevalé, na'á ku fakakaukau ki he ngaahi me'a fakamamahi 'o e ngaahi 'aho si'i kuo hilí, ko ha ngaahi me'a na'á ne toe fakamanatu mai kiate au 'a e vela 'i he Pa'ake Fakafonua Iēlousitouní 'i he 1988. Na'e faka'auha 'e he afí ha meime'i 'eka 'e 800,000 (323,750 hekitea) 'o e vaotaá. Na'e maumau lahi mo'oni e pa'aké. Ko e me'a pē ne hā mei he ngaahi 'ata fo'ou' ko ha kelekele kuo vela mo ha koku 'uli'uli matolu 'i he langí. Ne 'ikai pē ke lava 'e ha ngāue 'a e tangatá 'o fakafoki vave mai e me'a na'e molé. Na'e hangē na'e 'ikai ke tatau e ivi fakafokouta'e tuku mo vēveveke 'o natulá mo e mālohi fai faka'auha 'o e afí

Ka ko e fa'ahita'u failau hono hokó na'e hoko ha mana fakalongolongo—na'e kamata ke 'asi hake e 'akau 'ikí mo e matala'i 'akaú 'i

Ko e matangi tatau pē ko ia 'okú ne taa'i mo fakamana-mana'i ke ne lōmekina kitautolú 'okú ne toe tō e ngaahi tenga 'o e liliú mo e tupulakí.

he kelekele velá. Ne faka'au ke toe lahi ange 'a e ngaahi matala'i 'akau mo e 'akau iiki mo e 'ulu 'akau ne laku matala mai he māmaní. Na'e māmālie e fanau'i fo'ou 'o e pa'aké pea kanoni 'aki e ngaahi fakamatala fakaikiiki mo nāunau'ia, pea na'e 'alu pē taimí mo e fakaofu hono ngaahi olá.

'I he taimi 'o e manavasi'í 'oku hangē 'okú ne keina kitautolu 'o hangē ko e afí 'o Yellowstone, 'i he taimi 'oku a'u ai 'etau tuí mo e 'amanaki lelei ki hono ngata'angá, kuo pau ke tau manatu'i 'oku 'i ai ha fakava'e fakalongolongo mo ta'eue'ia, 'i lalo 'iate kitautolu, 'oku mālohi lahi ange ia 'i ha fa'ahinga mālohi kovi te tau a'usia. Na'e fakamatala'i 'e Hilamani 'o pehē ko e fakava'e ko 'ení "ko e maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá." Kapau te tau fokotu'u ma'u 'akitautolu kiate Ia, pea "koe'uhi ka tuku atu 'e he tēvoló 'a 'ene ngaahi matangi mālohí, 'io, 'a 'ene ngaahi nga-haú 'i he 'ahiohio, 'io, ka fa'aki kiate kimoua 'a hono kotoa 'o 'ene 'uha maká mo 'ene fu'u afā lahí, 'e 'ikai ma'u 'e ia ha mālohi kiate kimoua ke fusi hifo 'a kimoua ki he vanu 'o e mamahi mo e faingata'a'ia 'oku 'ikai hano ngata'angá, koe'uhi ko e maka kuo langa ai 'a kimouá, 'a ia ko e makatu'unga mālohi, 'a ia ko ha makatu'unga kapau 'e langa ai 'a e tangatá 'e 'ikai lava ke nau hinga" (Hilamani 5:12).

'I he taimi 'oku fehanga'angai ai mo e ngaahi mālohi faka'ulia 'o e kovi mo e 'ahi'ahí 'i he māmaní, 'e lava ke tau fakakaukau ko e ngaahi ivi tākiekina iiki mo faingofua 'o e ongoongolelei 'oku fu'u lahi mo tōtu'a. 'E lava ke tau ongo'i 'a e loto veiveiua mo e hoha'á 'i he'etau tatali ta'e'aonga ke fakatonotonu e ngaahi fehalaakí, ngaahi mamahí ke fakafie-mālie'i, mo ha ngaahi fehu'i ke fakalelei'i. Ka neongo iá, ko e ngaahi matangi mālohi 'oku ne haha kitautolú, 'okú ne tūtuu'i 'a e ngaahi tenga 'o e liliú mo e tupulakí, pea 'oku ngāue fakalongolongo pē 'a e mālohi lahi 'o e ongoongolelei 'i he malumalu 'o e kelekele 'o e māmaní, 'o ne teuteu ha fanga ki'i tenga 'e lauafe 'o e 'amanaki lelei mo e mo'uí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i 'Alesona, USA.

TĀ FAKATĀTĀ A ROBERT T. BARRETT

HAUATI W. HANITĀ

Na'e ma'u 'e **Hauati W. Hanitā** hono **Pale Sikauti 'Īkalé** (ko e pale fakalāngi-langi mā'olunga taha 'i ha polokalama lavame'a ma'á e kau talavou) 'i hono ta'u 15. Na'á ne manako 'i he **tohi hohokó** pea fa'a fakamoleki ha taimi ke fekumi 'i he laipeli tohihohoko 'a e Siasí pe 'a'ahi ki he fāmilī. Na'á ne tokoni he lolotonga 'ene hoko ko ha 'Aposetoló, ki hono fili 'a e feitu'u ki he **Senitā 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí 'i Selusalemá**. 'I he'ene hoko ko e Palesitēni 'o e Siasí, na'á ne fakalotolahi 'i 'a e kau mēmipá ke nau fa'a moihū 'i he tempalé peá ne fakatapui e **Tempale Paunitifulu 'Iutaá** 'i ha māhina 'e ua kimu'a peá ne pekiá.

‘I he Makasini ko ‘ení

MA’Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

Kapau ‘e Hanga Taha ‘a Homou Matá ki

Hoku Nāunaú

p.40

‘Oku fakakaukau ‘a e kakai lalahi kei talavouú mei he funga ‘o e māmaní ki he ‘uhinga ‘oku fiema’u ai ke muimui ‘i he sīpinga ‘a e Fakamo’uí pea mo’ui tāú.

MA’Á E TO’U TUPÚ

‘Oku lanu mata e māhiná? Na’e loi pē ‘a e tō ia ‘a e māhiná? To’o ‘a e sivi ko ‘ení pea ako e founga ke ‘ilo’i ai e faikehekehe ‘i he vaha’a ‘o e mo’oni ‘a e ‘Otuá mo e ngaahi loi ‘a Sētané.

MO’ONI pe HALA

p.64

MA’Á E FĀNAÚ

“Fu’u Faingofua ia, Kulenipā!”

Te ke ‘ohovale nai ke ‘ilo’i te ke lava ‘o lau ‘a e Tohi ‘a Molomoná ‘i ha ‘aho ‘e taha mo e kongá?

p.67

TONGAN

SIASI’O
SĪSŪ KALAISI
‘O E KAU MĀONTONI
‘I HE NGAHI’AHO
KIMUI NĪ